

УВОДЗІНЫ

Гісторыя - гэта наука аб развіцці чалавечага грамадства, якая вывучае мінулае чалавецтва ва ўсёй яго канкрэтнасці і разнастайнасці. У сувязі з гэтым гісторыя складаецца з сусветнай (усеагульнай) гісторыі і гісторыі асобных краін, а таксама асобных кантынентаў. У адпаведнасці з паступовым развіццём гістарычнага пракэсу і агульнаірнятай перыядызацыяй гісторыя чалавецтва падзяляецца на гісторыю Першабытнага грамадства, гісторыю Старажытнага свету, гісторыю Сярэднявечча (Сярэдніх вякоў), Новую і Навейшую (Найноўшую) гісторыю.

відому, Нову і Навіншу (Панішушу) Геторію.

Гісторычна навука мае сваё тэрміналагічнае кола, якое складаецца з канкрэтных вызначэнняў, з дапамогай якіх даецца апісанне гісторычных працэсаў. Адным з базавых вызначэнняў гісторыі з'яўляецца пацяще "цывлізацыя". Гэты тэрмін пра панавалі французскія пісьменнікі ў другой палове XVIII ст. для абазначэння грамадства, або людской супольнасці, заснаванай на пачатках розуму і справядлівасці. Такое грамадства супрацьпастаўлялася "прыроднаму", прымітыўнаму, або неразвітому ці "варварскаму".

Сучасна гісторыя і філасофія распрацавалі некалькі разных вызначэнняў гэтага тэрміна. Гэта - зямная цывілізацыя, якая адрозніваецца ад магчымых незямных цывілізацый, або цывілізацыя як пэўная стадыя ў развіцці культуры чалавечства. Сучасныя гісторыкі прапануюць такі тэрмін як "*лакальная цывілізацыя*". Асноўнымі прыкметамі такой цывілізацыі з'яўляюцца наяўнасць дзяржавы, пісьмовасці, манументальнай архітэктуры, адзінай культурна-гістарычнай агульнасці, якая мае адноснае адзінства духоўнага (рэлігійнага), грамадска-палітычнага і гаспадарчага жыцця. Першыя лакальныя цывілізацыі ўзніклі ў Афрыцы і Азіі тады, калі мясцове насельніцтва гэтых кантынентаў ва ўмовах спрэяльнага клімату пачало пераходзіць ад ручнога земляробства да ворыўнага, а таксама ад племяннога грамадства да пачатковых формаў дзяржаўнасці. Усяго разам вучоныя налічваюць больш за дваццаць цывілізацый, якія змалі і займаюць вялізныя культурныя рэгіёны з некалькімі, іншымі народамі.

ці нават мної ім'ї, дзяржавамі.

Важкую роль у стваренні і розв'їзді розных цывілізацый адыграпіі рэлігіі, асабліва сусветныя, такія як хрысціянства, іслам і некаторыя іншыя. Наша кніга прысвежана ёўрапейскім цывілізацыям Сярэднявечча, якія або былі спадкамі античнай цывілізацыі, або склаліся менавіта ў гэтую гістарычную эпоху.

У сярдіннявчеснай Єуропе пытанне ад сэнсе гісторыі разглядалася праз прызму рэлігіі. Жыхары Єўropy, які былі хрысціянскімі вернікамі, лічылі, што ходам гістарычнага працсуз кіруе Бог і ўсё залежыць толькі ад яго. У падмурку гэтай канцепцыі ляжыць погляд на гісторыю хрысціянскага філософа Аўрэлія Аўгусціна (Блажэннага, 354-430), які лічыў, што людзі толькі выканануць Боскага плану. Змест гісторыі ён бачыў у набліжэнні чалавецтва да Царства Боскага, дзе для праведных існуе гармонія і несмяротнасць. У адзінага Бога, які ўсё вырашае, верылі і мусульмане, якія з'явіліся па поўдні Єўropy ў VIII ст.

Галіна гісторычнай навукі, якая вывучае гісторыю Сярэднявецча, прычым пераважна Еўропы, мае назыву "медыя-вістыка". Гэты тэрмін паходзіць ад двух лацінскіх слоў: "medius" (сярэдні) і "aevum" (век, эпоха). Гісторыкі Сярэднявецча, якія пісалі хронікі, ці "гісторыі", пачыналі свае аповеды ад стварэння свету і даводзілі іх да апісання будучага Страшнага суда. Аднак ужо ў познім Сярэднявецчы з'яўляліся хронікі, прысвечаныя асобным значным падзеям, гісторыям асобных гарадоў або кароткіх гісторычных перыядоў.

Сам тэрмін "сярэдняя вякі" прыдумалі ў XV-XVI стст. італьянскія гуманісты, якія ўпершыню вылучылі гісторыю

*Першая старонка
ліпеньскага нумара часописа
“Аналы” за 1930 г.*

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

ЧАСТКА I. ЕЎРОПА Ў РАННІМ СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ (V-IX стст.)

РАЗДЕЛ I

ГАЗЕТА. НАРОДЫ ЗАХОДНЯЙ И ПАУНОЧНАЙ ЕЎРОПЫ. РОЛЯ ЗАХОДНЯЙ ЦАРКВЫ

1. Захо́днія Єўропа ў V–VIII стст.
  2. Дзяржава франкаў. Імперыя Карла Вялікага.
  3. Захо́днє хрысціянства.
  4. Народы Скандинавіі ў VII–IX стст.
  5. Плямёны балтаў і фіна-уграў.
  6. Яўрэі (габрэі) і іх расселенне ў Єўропе.
  7. Складаванне феадальных адносін.

1. Захо́дняя Еў́ропа ў V-VII стст.

германцы пачалі выкарыстоўваць дзеля свайго дабрабыту захопленых мясцовых жыхароў імперыі, асабліва былых няволінікаў і калонаў. Кожны з іх атрымаў у карыстанне асобынны ўчастак зямлі. За гэта ён аддаваў новаму гаспадару пэўную долю сабранага ўрджаю.

Новых гаспадароў бы-
ло няшмат. Яны складалі толькі
каля 5 % ад усіх жыхароў зава-
яваных імі тэрыторый. Склада-
ся новая сістэма агульнага пра-
жывання. Рымляне жылі паво-
дле сваіх старых законаў, а гер-
манцы - па звычаях сваіх пля-
мёнаў. Падаткі ўладам плацілі
толькі рымляне, а вось у вой-
ску служылі толькі германцы.
Рымляне ў асноўным былі
хрысціянамі, а германцы - язы-
чнікамі (паганцамі), і таму пра-
вадыры плямёнаў пачалі маса-
ва прымаць розныя формы
хрысціянства і пераводзіць у
новую рэлігію сваіх суплемен-
нікаў. Пасля пераходу новых
гаспадароў у хрысціянства раз-
ніца паміж германцамі і рым-
лянамі пачала знікаць. Заба-
роня ўступаць у шлюбы паміж
римлянамі і германцамі была
паступова скасаваная. Герман-
цы пачалі плаціць падаткі, а
римляне - служыць у войску.
У выніку гэтага мясцовae ры-
мскае насельніцтва асімільвалася
шматлікія германскія плямё-
ны, і ў Еўропе ўзніклі новыя народы з агульнай мовай, рэлі-
гіяй, культурай і ўладай.

тгяи, культураға үлдән. **Дзяржава Адаакра.** У жніүні 476 г. правадыры германскіх племенаў, што жылі ў паўночнай Італії, Адаакр падняў паўстанне і скінуў з трона апошняга імператора Ромула Аўгустула. Узнікла дзяржава Адаакра.

Мяцковы рымскі Сенат признаў уладу Адаакра, і з гэтым пагадзіўся імператар Усходніяй Рымскай імперыі (Візантый) Зянон. Ён признаў чызь ўладу Адаакра сваім прадстаўніком на Заходзе і надаў яму годнасць патрыцыя. Новая дзяржава фармальна признаўала ўладу Візантый, але пра-водзіла незалежную ўнутраную падтрымку.

Германцы атрымалі $\frac{1}{3}$ частку ўсіх земляў, а кароль забраў замлі, якімі непасрэдна валодаў рымскі імперацтар. Галоўнай працоўнай сілай засталіся рабы і калоны, а рымскі Сенат працягваў выконваць свае функцыі. Рымляне таксама служылі ў войску і ўваходзілі ў склад дзяржаўнай рады пры каралі. Адаакр

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У VII ст. шведская вікінгі напалі на балцкое племя куршау, якія жылі на ўсходнім беразе Балтыйскага мора. Яны заснавалі на землях куршау свае ўмацаваных паселішчы непадалёк ад сённяшняга латышскага горада Лепай. Гэтая база вікінгаў існавала каля 200 гадоў, аж пакуль курши не знішчылі яе. У свою чаргу курши рабілі набегі на востраў Готланд і Данію. У IX ст. вялікае войска датчан напала на куршау, але тыя разбілі заваёўнікаў і захапілі палову іх караблёў.

Паганская амулеты-абярэгі са Скандинавіі

У 854 г. на землі куршау напад шведскі конунг Улаф і прымусіў іх плаціць яму даніну. Але неўзабаве курши адмовіліся ад гэтага.

Падобная ситуация была і заходнімі славянамі, якія жылі на берагах Балтыйскага мора. Яны таксама аказвалі моцны супраціў вікінгам і не раз самі нападалі на іх паселішчы ў Скандинавіі. У стасунках з усходнімі славянамі і фіна-уграмі дачыненні былі іншымі, бо варагі павінны былі разам з імі пракладаць транскантинентальную гандлёвую шляху, у тым ліку і Вялікі Воложскі шлях, а таксама "шлях з варагаў у грекі". Варагі разам з мясцовыми насельніцтвамі склалі першыя раннегарадскія цэнтры як апорныя базы на вышэйзгаданых гандлёвых шляхах. Гэта - Старая Ладага, Рурыкава гарадзішча пад Ноўгарадам, Гнёздова каля Смаленска, Кіеў і інш. Паасобныя

Варажескі вершнік ва ўсходне-еврапейскім узбраені (выява-рэканструкцыя)

конунгі вікінгаў началі кіраўць некаторымі мясцовымі плямёнаў. Так у 862 г. вараги Рурык быў запрошаны на княжанне славянскім і фінскім плямёнаў.

Прысутнасць варагаў на Беларусі зафіксавана ў пісьмовых крыніцах і пачверджана археолагамі. Першыя вядомы з пісьмовых крыніцаў палаці князь Рагвалод таксама мог быць варагам, бо "прышоў з замор'я". Назва горада Полацка ("Палтэск'я") згадваецца ў скандынаўскім эпосе *-сагах*; у географічных творах. Пра варагаў сведчаць і пісьмовыя крыніцы скандынаў - рунічныя надпісы на манетах і некаторых рэчах. Археолагі не раз знаходзілі на тэрыторыі Беларусі варажскую зброя і ювелірную аздобу. Гэтая каралінгская мячы, наканечнікі дзідаў і стрэлаў. Сярод ювелірных скандынаўскіх вырабаў знайдзены арнаментальная падвеска, шынныя грыўні, бранзалеты і рэшткі пояса.

У 862 г. на Ніжнім замку ў Полацку знайшлі скарб з залатых бранзалетаў, якія маюць паўночна-еўрапейскую аналогію. На арабскіх манетах з некаторых скарбаў, знайдзеных на Беларусі, ёсьць выявы ў выглядзе рун і руна-падобных знакаў. Цэлы комплекс костак (больш за 120) з рунічнымі надпісамі і малонакамі знайдзены на гарадзішчы Маскаўцы ў Віцебскай вобласці. Гульнявая костка варагаў (*астрагал*) з рунічнымі знакамі знайдзена пры раскопках у Полацку.

Руны - гэта знакі старожытнага германскага алфавіту, што высяжаліся на дрэве, косці, камені і метале. У II-VII стст. агульнагерманскі руничны алфавіт меў 24 знакі. У варагаў быў свой варыянт рунічнага алфавіту. На тэрыторыі Швейцаріі захавалася шмат памятных каменных стэлаў з рунічнымі надпісамі.

Рака Захадняя Дзвіна ў IX-X стст. стала часткай міжнароднага гандлёвага шляху са Скандинавіі ў Візантію і Арабскі халіфат. На тэрыторыі Беларусі злучаліся два кірункі гэтага шляху. Першы кірунак ішоў па Дзвіне да Дняпра, а другі - праз рэкі Ніяў, Волхав, возера Ільмень і раку Ловать да Дняпра. Па Дняпры варагі траплялі ў Візантію, а па Волзе - у Арабскі халіфат. Улетку 2016 г. беларускія археолагі на тэрыторыі сённяшняга Шумілінскага раёна (Віцебскай вобласці) адкрылі паселішча IX-X стст. *Кардон*, дзе было знайдзена каля 600 рэчай (*артэфакт*) выразна скандынаўскага пахождання.

Варагі-нарманы паспрыялі завяршенню працэсу ўтварэння раннефеадальных дзяржаваў ўсходніх славян, умацавалі з дапамогай конунгаў і наёмнага войска (дружыннікаў) аппарат княжацкай улады і паскорылі працэс ўтварэння гарадоў. Нават тэрмін "Русь" - як называлі палітычны супольнасці

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

5. Плямёны балтаў і фіна-уграў

Балты. Да іх навукоўцы адносяць групу інда-єўрапейскіх плямёнаў і народаў, якія гаварылі, або і цяпер гаварыць, на балтыйскіх мовах ці іх дыялектах. Цяпер гэта сучасныя літоўцы і латышы. Упершыню тэрмін "балты" ўвёў у навуковы ўжытак нямецкі вучоны Генрых Фердынанд Нэсельман у 1845 г. Балцкія плямёны сфармаваліся ў эпоху позняга неаліту і бронзы. Яны займалі басейны рак *Віслы*, *Нёмана*, *Захадній Дзвіны*, верхняга *Дняпра*, вярхуе *Волгі* і *Акі*. Гэтая плямёны з антычных часоў здабывалі і прадавалі рымлянам, бурштын. У раннім Сярэднявеччы балты займаліся жывёлагадоўляй і рыбалоўствам. Паступова развівалася і земляробства. Асноўным тыпам паселення ў іх былі ўмацаваныя гарадзішчы, а пазней і вёскі, дзе жыло некалькі сем'яў. Тагачасныя балты падзяляліся на заходніх (prusy, яцягі, курши, галінды, скальвы), усходніх (латгалы, сельы, земгалы, жэмайты і інш.) і дніпроўскіх (племя голядзь і іншыя невядомыя з летапісных крыніц плямёны), пазней асімільваныя славянамі. Да VII ст. балты насялялі большую частку сённяшняй Беларусі і суседнія з ёю Смаленшчыны. Асіміляцыя балтаў славянамі на нашай тэрыторыі працягвалася да XII-XIII стст., а на заходзе Беларусі і пазней.

Захаднія балты. Да іх належалі прусы - група заходнебалцкіх плямёнаў, якія жылі на тэрыторыі сённяшніх Польшчы (Мазурскае Паазер'е) і Калініградскай вобласці Расіі. Гэта былі вельмі ваяўнічы племёны, якія рабілі набегі на сваіх суседзяў. Пrusы хавалі сваіх ваяроў разам з іхнімі конымі, што зрабілася іх этнічнай прыкметай. У V ст. прусы занялі паўночную *Самбію*, вусце Нёмана, а пазней і тэрыторыі Верхняга Панямонія. У пахаваннях прусаў археолагі знайдзілі шмат узбраення (мячы, дзіды, сякеры, рэшткі драўляных шчытоў), аздобаў з металу, бурштыну і шкла.

Суседзямі прусаў былі роднасныя да іх яцягі, якія занялі суседнюю з прусамі тэрыторыю: заходнюю частку Мазурскае Паазер'я і басейн сярэдняга *Верхняга Нёмана*. Племя, якое жыло на правым беразе Нёмана, мела назуву *дайнова*, а жыхары левага берага пазываліся яцягамі. Сваіх нажожчыкаў ў яцягі спаленалі, а іх парэшткі хавалі ў каменных курганах, калі на земляным пагорку над рэшткамі спаленага

нажожчыка ляжалі камяні. Найбліжыя яцягам, якія жылі на тэрыторыі сённяшніх Польшчы і Гродзенскай вобласці Беларусі. *Курины* жылі на берагах Балтыйскага мора. У IX ст. яны мелі пяць асобных племянных тэрыторый - земляў. У куршаў быў добры флот, іх ведалі ў скандынаўскіх краінах.

6. Яўрэі (габрэі) і іх расселенне ў Еўропе

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэрыторыя, дзе жылі рамеснікі; умацаванні там не было. Кіраўнік замка меў баявую дружыну, якую аховала жыхароў аругі, а таксама рабіла набегі на суседзяў. Такім чынам узімкі *пратагары*.

Побач з драўляными замкамі існаваў *пасад* - тэ

(Працяг. Пачатак у паперадніх нумарах.)

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Абат - настаяцель каталіцкага манастыра.

Aрхиепискап (архієпіскуп) - галоўны епіскап (біскуп), які ўзначальваў царкоўную акуругу.

Асаўістая залежнасць - страта чалавекам асаўістай свабоды і пераход у падпарадкаванне іншаму чалавеку.

Базіліка (ад грэцк. *Basilike* - царскі дом) - тып артычнага, потым сярэднявечнага будынка, прамавугольнага ў плане, падзеленага ўздоўж шрагамі на некалькі (звычайна - 3, радзей - 5) частак (так званых караблёў або нефаў). Сярэдні неф, завершаны апсідай, вышэйшы і шырэйшы за бакавыя.

Дамен - уладанне буйнога феадала, якое перадавалася ў спадчыну.

Дагмат - асноўнае палажэнне рэлігійнага веравучэння, якое лічыцца вечным і нязменным.

Дынастыя - каралі, прадстаўнікі аднаго і таго ж роду, якія змяняюць адзін аднаго на троне паводле права спадчыны.

Евангелле - свяшчнная кніга, у якой апісваецца зямное жыццё Ісуса Хрыста і візантыны асноўныя палажэнні хрысціянства.

Епіскап (біскуп) - галава царкоўной акуруги.

Ерэтык - чалавек, які не пагаджаецца з вучэннем царквы.

Замак - умацаванне, пабудаванае на непрыступных скалах, узгорках ці астрахавах, месца жыхарства феадалаў.

Кароль - уладар каралеўства, каралеўскі тытул быў другім па значнасці пасля імператарскага.

Кляштар - комплекс збудаванняў, дзе жыве грамада каталіцкіх манахаў.

Конунг - вайсковы правадыр у скандынаўскіх народаў.

Натуральная гаспадарка - гаспадарка, у якой выраблялася амаль усё, патрэбнае для жыцця, і спажывалася амаль усё, што выраблялася.

Папа Рымскі - галава Заходній (каталіцкай) царквы.

Рабін - духоўны кіраўнік вернікаў у ўсходніх рэлігійных грамадзе.

Сінагога - ўсходній молітоўны дом.

Скрыпторый - месца, дзе перапісваліся сярэднявечныя кнігі.

Талмуд - збор рэлігійных, бытавых, прававых праписанняў і судзейства, заснаваны на адпаведным тлумаченні кніг Старога Запавету.

Феадал - уладальнік феода.

Феадальная залежнасць - залежнасць, пры якой сяляне і іх дзецы прымацаваны да надзела і павінны выконваць паншчыну ды выплачваць аброк.

Феод - надzel зямлі, які даваўся за выкананне службы, у асноўным вайсковай.

Шэрыф - каралеўскі намеснік у Англіі.

Эпас - літаратурны твор, у якім паказаны пераломны падзея ў гісторыі існавання пэўнага народа.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

476 г. - звяржэнне Ромула Аўгуста Адаакрам. Фармальны канец Заходніх Рымскіх імперый.

481-511 гг. - уладаранне Хлодвіга, правадыра і караля франкаў.

493-526 гг. - уладаранне Тэадорыха Вялікага, остоѓакага караля.

493-555 гг. - Каралеўства ўостготаў у Італіі.

V ст. - "Салічная прауда" (Франкская дзяржава).

Калі 500 г. - прыняцце франкамі хрысціянства пры Хлодвігу.

500-520 гг. - "Эдыкт Тэадорыха" (Остоѓскае каралеўства).

568-774 гг. - Каралеўства лангабардаў у Італіі.

585 г. - заваяванне вестготамі Свеўскага каралеўства.

590-604 гг. - Пантывікіят Папы Рыгора I Вялікага.

597 г. - Першая рымска-хрысціянская місія ў Брытаніі.

675-754 гг. - Св. Баніфаций.

VIII ст. - стварэнне англа-саксонскай эпічнай паэмы "Бэўбульф" (запісаная каля 1000 г.).

715-741 гг. - уладаранне Карла Мартэла, франкскага майстара.

741-768 гг. - уладаранне Піпіна Кароткага, майстара (з 751 г. - кароль Франкской дзяржавы).

751-843 гг. - уладаранне дынастыі Каралінгаў у адзінай Франкской дзяржаве.

756 г. - утварэнне свецкай дзяржавы рымскіх пап.

768-814 гг. - уладаранне Карла Вялікага.

774 г. - франкскае заваяванне каралеўства лангабардаў.

793 г. - першы напад вікінгаў на Брытанскія астравы.

800 г. - каранаванне Карла Вялікага імператарскай каронай. Аб'яднанне англасаксонскіх дзяржав у адзінае каралеўства Англію.

843 г. - падзел імперыі франкаў, пачатак фарміравання каралеўства Францыі, Германіі, Італіі.

858-867 гг. - пантывікіят Папы Мікалая I.

865-896 гг. - "Вялікая армія" вікінгаў.

871-899 гг. - уладаранне Альфрэда Вялікага, караля Уэсекса.

872-900 гг. - аб'яднанне нарвежскіх земель пад уладай Харальда I Прывожавалосага.

874 г. - пачатак каланізацыі Ісландыі.

IX ст. - узінкненне паэзіі скальдаў.

IX-XII стст. - стварэнне скандынаўскага геральдичнага эпасу - "Эды".

IX ст. - з'яўленне першых замкаў у Еўропе.

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

РАЗДЗЕЛ II. ВІЗАНТЫЙСКАЯ ЦЫВІЛІЗАЦЫЯ

1. Стварэнне Візантыйскай дзяржавы.
2. Роськіт Візантыі ў V-VI стст.
3. Роля хрысціянства ў візантыйскім грамадстве.
4. Візантыйскае мастацтва і літаратура.
5. Візантыйскае войска. Войны з арабамі і славянамі.
6. Візантыі ў VIII-IX стст.

1. Стварэнне Візантыйскай дзяржавы

Візантыя стала адзінай спадчынніцай Рымскай імперыі пасля зniшчэння германцамі Заходніх Рымскіх імперый ў 476 г. Трэба адзначыць, што ўжываная цяпер назва краіны - Візантыя - узнякла толькі ў XIV ст. і канчатковы замацавалася ў літаратуры ў XVI - XVII стст. Самі жыхары Візантыі таксама актыўна займаліся жывёлагодоўлі. Яны гадавалі буйную і дробную рагатую жывёлу, аслоў, коней, вярблюдаў і свіней. Шмат лавілі марскай і рачнай рыбы. Імперыя мела багатыя радовішчы жалеза, медзі, золата і срэбра, а таксама мармуру і будаўнічага каменю. Егіпет паставаў матэрыял для пісьма - папірус, а Фінікія - пурпуровую фарбу для драгіх тканін.

Значную частку насельніцтва складалі грэкі, і таму дзяржайная мова замест лаціні неўзабаве стала грэцкая. Акрамя грэкаў у дзяржаве жыло шмат народоў, якія захоўвалі свае звычайі, мову і рэлігію. Аднак грэкі былі пануочнымі этнасамі, а грэцкая мова - мовай царквы і дзяржавы. Насельніцтва Візантыі ў V-VII стст. складала ад 50 да 65 млн. чалавек.

2. Роськіт Візантыі ў V-VII стст.

У часы гібелі Заходніх Рымскай імперый Візантыйскай кіраваў вышэйгаданы імператар Зянон (474-491). Ён стабілізаваў сітуацыю ў краіне, здушыў паўстанні сепаратыстаў у Малай Азіі і накіраваў армію ўостготаў у Італію, каб яны не напалі на яго краіну. А наступны імператар, Анастасій, праводзіў паспяховую эканамічную палітыку, але прайграў вайну з суседнім Персіяй і страпіў некаторыя гарады і тэрыторыі.

Найбольшы роськіт Візантыі дзяржавы звязаны з уладараннем бывалога вайскоўца, камандзіра палацаў гвардыі *Юстынія* (518-527) і яго пераемніка. Ён умацаваў пазыцыі артадаксальнай хрысціянскай царквы, выдаў эдыкты супраць арыян, палепшыў адносіны з рымскімі папамі. Яго палітыку паспяхова прадаўжыў *Юстыніян* (527-565).

Эпоха Юстыніяна. Галоўнай мэтай яго жыцця было аднаўленне бытой моці Рымскай імперыі. Вельмі адукаваны, энергічны і працавіты чалавек, ініцыятар розных рэформ, ён жорстка душыў народныя паўстанні, пераследаваў ерэтыкі і жыдоўскіх грамадзян, а таксама мясоўніцтва, так і наймітыварвары, а таксама з вялікага флоту. Колькасць войска ў V-VII стст. дасягала 550 тысяч чалавек.

Візантыйская імперыя ў V-VII стст. (карта).

займалася дыпламатыяй, прымаля замежных паслоў. Выявы Юстыніяна і Феадоры адлюстраваны ў творах візантыйскага мастацтва.

Юстыніян стварыў монціную армію і пачаў паспяховыя войны ў Еўропе і Афрыцы. Спачатку, у 533-534 гг. ён захапіў каралеўства вандалаў у Паўночнай Афрыцы, дзе быў створаны *Карфагенскі экзархат* пад уладай Візантыі. Потым войскі імператара пры-

Юстыніян са сваім атакіннем на фрэзы сабора Сан-Вітале ў Равене.

йшлі ў Італію, дзе зniшчылі каралеўства ўостготаў (535-555 гг.). Былі захоплены і далучаны да Візантыі. Пад Равенай, горад Рым, уся Паўднёвая Італія і Сіцилія. У 554 г. візантыйцы захапілі паўднёвую частку Пірнайскага паўвострава. У выніку гэтых войнаў тэрыторыя Візантыі павялічылася амаль што ў два разы. Была зроблена адміністрацыйная рэформа. Краіну падзялілі на дзве часткі (*прэфектуры*), а тэя ў сваю чаргу на *дыяцэзіі* (7) і *правінцыі* (больш за 50). Грамадзянская ўлада была аддзелена ад вайсковай. Кожны чыноўнік, кіраўнік адміністрацыйнай адзінкі, меў вялікую адміністрацыйную і судовую ўладу, збіраў падаткі і адказваў за будаўніцтва і паштовую сувязь. Канстанцінопаль стаў асабнай адміністрацыйнай адзінкай на чале з прэфектам горада (*епархам*).

Візантыйскае войска складалася з памежных і мабільных атрадаў, у якіх ўваходзілі як рэкорты з мясцовага насельніцтва,

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Дарэчы, у Візантыі улада не передавалася ў спадчыну, а новага імператара выбіралі сенат, кіраўнікі войска з удзелам простага народа. Часам дзімы выступалі і супраць улады і нават падымалі паўстанні. Самае вялікае паўстанне адбылося ў Канстанцінопалі ў 532 г. і атрымала назыву "Ніка" ("Перамагай!"). Паўстанцы разгромілі ўладныя будынкі, разрабавалі і падпалилі горад. Аднак Юстыніян з дапамогай жонкі здолеў жорстка задушыць паўстанне вайсковай сілай. Загінула каля 35 тысяч яго ўдзельнікі. Траба адзначыць, што ў ранній Візантыі даволі доўга існавала нявольніцтва, асабліва ў гарадах. Шмат нявольнікі было ў прыватных і дзяржаўных майстэрнях, а таксама ў гаспадарках землеуласнікі.

Візантыйская гарады мелі тратуары (ходнікі), начное асвятленне, шмат прыгожых мураваных храмаў і палацаў, моцныя гарадскія ўмацаванні (мураваныя вежы і сцены). Багатыя людзі жылі ў вялікіх палацах, а бедныя - у розных халупках. У палацевых пакоях стаяла шыкоўная мэблі, аздобленая рознакаляровай эмаллю, роспісамі, пазалотай і каштоўнымі камяніямі. У арнаментах шырока выкарыстоўваліся хрысціянскія матывы: манаграма Хрыста, выявы рыб, галубоў, гронак вінаграду, лаўровых і пальмовых лістоў. На адзенне візантыйцаў аказала моцны ўплыў античнае традыцыі: верхнєе адзенне - тога, ніжнєе - туніка. Хатні посуд быў металічны (у тым ліку і сярэбраны), шкляны і керамічны. Па-ранейшаму вырабляліся амфары, у якіх перавозілі віно і алей.

Вяскове грамадства складалася з сялян. Шмат хто з іх меў зямлю ў якасці прыватнай уласнасці. Уласнікі маёманіці праводзілі сходы, дзе прымалі розныя раашэнні, у тым ліку выбіралі асоб для кіравання вёскай. Таксама існавалі вялікія латыфунды, дзе працавала залежная ад уласніка людзі, спачатку нявольнікі і калоны - потым безземельныя сяляне. Існаваў і вялікі дзяржаўны земельны фонд, які належалі імператару. Гэтыя землі або здаваліся ў аренду, або пуставалі. Існавалі земельныя ўладанні цэрквеў і манастыроў.

4. Візантыйскае мастацтва і літаратура

У адрозненне ад Заходній Еўропы, дзе *манументальная* дойлідства практична спыніла сваё існаванне, у Візантыі яно актыўнае працягвалася. У будаўніцтве, акрамя каменю, актыўна выкарыстоўвалася і аблепеная цэгла. Гэтае цэпла мела квадратную ці амаль квадратную форму і невялікую таўшчыню (4-5 см). Сцены храмаў распісвалі *фрэскамі* і аздаблялі *мазаікамі*. Падлога была з каменных пліт або з керамічных плітак, а купалы на крываюцца сінімі, радзей меднымі лістамі, часам з пазалотай. Першыя храмы мелі вялікія памеры і ў плане нагадвалі рымскія базілікі. У VI ст. (532-

раджэнне Багародзіцы, Тройцу, дні святых і інш.). Узніклі і царкоўныя тайністы: хрышчэнне, пакаянне, прычащэнне і вянчанне. Хрысціянскія вернікі падзяліліся на *клір* (святыні) і простых вернікаў - *міран*. У IV ст. з'явілася манаства. Аднак існавала шмат розных сектаў і плыніяў, якія варожа ставіліся да іншых. Ужо ў 301 г. выдзелілася самастойная *нацыянальная армянская царква*, якая існуе і цяпер.

У Візантыі артадаксальная хрысціянства доўга змагалася з арыянімі і монафізітамі, якія прызнавалі толькі адну - боскую - прыроду Хрыста. У 529 г. Юстыніян зачыніў Афінскую філософскую школу. У той жа час, у V-VI стст. складаецца новая *хрысціянская візантыйская філософія*, якая змяніла язычніцкі неаплантаўнізм. Яскравымі прадстаўнікамі новай філософіі сталі *Максім Спаведнік і Іаан Дамаскін* (каля 675 - каля 749). Апошні нарадзіўся ў Дамаску, дзе і стаў манахам. Ён актыўна выступаў за шанаванне образоў і напісаў грунтоўную працу *"Крыніца ведаў"*.

У Візантыі існавала і хрысціянская сістэма адукцыі. Так, у манастырскіх школах наўчаліся маладыя манахі, а ў патрыяршай школе святароў вучылі тэалогіі і риторыцы. З VI ст. мовай наўчання замест лаціны стала грэцкая.

Перыяд іканаборства.

У VI ст. у Візантыі паўстала *рух іканаборства*, якія выступалі супраць шанавання образоў (ікон) і лічылі гэтага ідалапаклонствам. Імператор Лёў III (717-741) падтрымаў гэты рух і ў 726 г. абвясціў іканаборства сваёй афіцыйнай палітыкай, а ў 730 г. шанаванне ікон афіцыйна забаранілі. Лёў III канфіскаваў частку маёмасці царквы, а таксама ліквідаваў частку царкоўных прывілеяў. Атрыманыя сродкі ён накіраваў на падтрымку арміі. У 754 г. адбыўся *Іканаборскі сабор*, які падтрымаў палітыку імператара па гэтым пытанні. Аднак прыхільнікі образоў не змірліся, і ў 787 г. на VII Сусветным саборы ў Нікеі яны дамагліся шанавання образоў. Канчаткова іконашанаванне было вернутыя як дзяржаўнае палітыка імператрыцай Феадорай у 843 г., але землі, сканфіскаваныя ў царквы, дзяржава так і не вярнула.

5. Візантыйскае мастацтва і літаратура

У адрозненне ад Заходній Еўропы, дзе *манументальная* дойлідства практична спыніла сваё існаванне, у Візантыі яно актыўнае працягвалася. У будаўніцтве, акрамя каменю, актыўна выкарыстоўвалася і аблепеная цэгла. Гэтае цэпла мела квадратную ці амаль квадратную форму і невялікую таўшчыню (4-5 см). Сцены храмаў распісвалі *фрэскамі* і аздаблялі *мазаікамі*. Падлога была з каменных пліт або з керамічных плітак, а купалы на крываюцца сінімі, радзей меднымі лістамі, часам з пазалотай. Першыя храмы мелі вялікія памеры і ў плане нагадвалі рымскія базілікі. У VI ст. (532-

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Сабор св. Сафii ў Канстанцінопалі, 532 -537 гг.

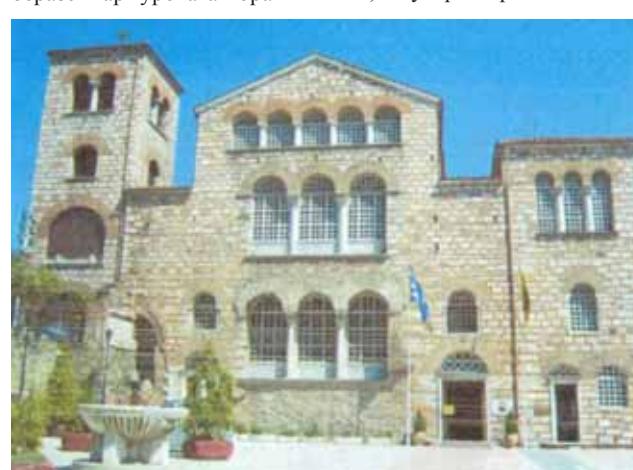
537 гг.) архітэктарами *Анфіміем з Трала і Ісідорам з Мілета* быў збудаваны *Сафійскі Сабор* у Канстанцінопалі. Гэтыя дойліды мелі вялікую тээрэтычную падрыхтоўку, былі выкладчыкамі геаметры і матэматыкі, аўтарамі навуковых трактатаў. Гэта велізарная базіліка, дзе адначасова магла магліца не адна тысяча вернікаў. Над галоўным чатырохвугольным будынкам быў зроблены велізарны купал. Сорак вокнаў зроблены на перыметры будынка каля асновы купала. Яны асвятляюць сярэдзіну вялізной залы ў цэнтры будынка. Асноўны купал будынка аба-праеща на два ніжэйшыя падкупалы, як бы вырастоючы з іх. Уесь купал быў аздоблены мазаікамі. Гэта была выява вялікага крыжа пасярод зорнага неба. Інтэр'ер будынка аздоблены двума ярусамі мармурowych каланад. Некаторыя навукоўцы лічылі гэты храм самай галоўнай хрысціянской святыні ў свеце.

Да іншых шэдэўраў ранняга візантыйскага дойлідства адносіцца *храм Дванаццаці апосталаў* у Канстанцінопалі, *храм св. Дзімітрыя* ў Салоніках і *царква св. Віталія (Сан-Вітале)* ў італіянскай Равене. Храм у Равене і цяпер здзіўляе наведнікаў выключнасцю архітэктурных формаў, прыгажосцю і чысцінай іх ліній. У гэтыя часы збудаваны аба-рончыя муроў і вежы Канстанцінопалія, складаная сістэма акведукаў і цыстэрнаў для забеспечэння горада вадой. На беразе Мармуровага мора вы-

рас Ялікі імператарскі палац - комплекс разнастайных архітэктурных будынкаў рознага прызначэння. Сцены і падлогі палацаў і храмаў былі аздоблены мазаікамі, зробленымі або з рознакаляровых каменічакаў, або з каляровых шклянных кубікаў (смальты). Захаваліся юнікальныя мазаікі з выявамі Юстыніяна і Феадоры ў атчэнні прыдворных у храме Сан-Вітале ў Равене.

Візантыйскія дойліды ў V-VII стст. стварылі новыя ўзоры планіроўкі візантыйскіх гарадоў. У цэнтры горада знаходзілася вялікая плошча ад яе ў розныя кірункі разыходзіліся шырокія вуліцы. З IV ст. у хрысціянстве паўстала культ образа (*іконы*), які напачатку панаваў у Візантыі. Тому ў выяўленчым мастацтве гэтай краіны пераважаў *жывапис*. Абсалютная перавага надавалася выявам Бога, Багародзіцы, імператараў і асобных знакамітых людзей, а пазней і святых. На візантыйскіх абразах пераважалі образы Ісуса Хрыста і Божай Маці. Творы мастакоў былі плоскі і мелі залацістую афарбоўку. Святыя ўгоднікі, імператары мелі вакол галавы німб - залатое свячэнне.

Рэлігійныя харкарттар мела *візантыйская музыка*. Менавіта тут узімкі такі музычна-пастычны жанр, як *кандак*, які складаецца з некалькіх дзясятак строф-трапароў. Найбольш вядомымі складальнікамі кандакоў былі *Яфрэм Сірын* (IV ст.), *Раман Міласпейны* (VI ст.). Аўтарамі разнастайных

Храм св. Дзімітрыя ў Салоніках (IV-VII стст.; сучаснае фота).

гімнаў і канонаў, у сваю чаргу, былі кампазітары і пасты VII-IX стст. *Андрэй Крыцкі, Феадор Студыт, Касія*. Вышэйзгаданы Іаан Дамаскін склаў са сваіх гімнаў знакаміты звод *"Актоіх"*.

Паступова склалася візантыйская *хрысціянская літаратура*. Гэта агіяграфія, ці жыційная літаратура, - апісанне жыцця і дзеяньні святых і духоўных гімнаў - у галіне пазіў. У IV ст. з'явіліся "кодэксы" - рукапісныя кнігі, якія чыталі святары падчас літургіі ў храме, напісаныя на асобных пергаментных старонках. У V ст. паўсталися "пурпуроўыя кодэксы" - шыкоўныя кнігі, напісаныя на пергаменце пурпуроўага колеру. Тэкт у іх часам быў напісаны срэбрам ці золатам.

Адзін з такіх кодэксаў - гэта *Венская Біблія*, якую, магчыма, напісалі ў Антыёхіі ў сярэдзіне VI ст. У XI ст. кнігі ў Візантый пачалі пісаць на паперы.

5. Візантыйскае войска. Войны з арабамі і славянамі

У канцы VI ст. знешняя сітуацыя Візантыі значна пагоршылася. З поўначы нападалі пратабалгары і славяне, на ўсходзе абастрыйліся аносіны з Персіяй, значную частку Італіі захапілі лангабарды. У пачатку VII ст. пачаліся ваенныя сутычкі з аварамі, а ў 608 г. паўстаў *карфагенскі экзархат* і да ўлады прыйшоў сын карфагенскага экзарха *Іраклій* (610-641). Менавіта ён правёў вайсковую рэформу ў краіне. Былі створаны вялікія вайсковыя акургі (фемы), дзе стаялі вайсковыя атрады. На чале фемы былі *стратыгі*, якія мелі ўсю ўладу на тэрыторыі фемы: вайсковую і грамадзянскую. Аснову войска складалі сяляне, якія за службу атрымлівалі зямельныя надзеі: іх яны маглі падараваць на спадчыну і быў вызваены ад падаткаў. На візантыйскіх абразах пераважалі образы Ісуса Хрыста і Божай Маці. Творы мастакоў былі плоскі і мелі залацістую афарбоўку. Святыя ўгоднікі, імператары мелі вакол галавы німб - залатое свячэнне.

Рэлігійныя харкарттар мела *візантыйская музыка*. Менавіта тут узімкі такі музычна-пастычны жанр, як *кандак*, які складаецца з некалькіх дзясятак строф-трапароў. Найбольш вядомымі складальнікамі кандакоў былі *Яфрэм Сірын* (IV ст.), *Раман Міласпейны* (VI ст.). Аўтарамі разнастайных

гімнаў і канонаў, у сваю чаргу, былі кампазітары і пасты VII-IX стст. *Андрэй Крыцкі, Феадор Студыт, Касія*. Вышэйзгаданы Іаан Дамаскін склаў са сваіх гімнаў знакаміты звод *"Актоіх"*.

У VII ст. грэцкі архітэктар з Сірыі Калінік прыдумаў новую зброю - "грэцкі агонь". Яе вытворчыцца была ў глыбокай таямніцы. Аснова зброі - запальна сумесь смалы і іншых гаручых рэчываў. Гэтае сумесь гарэла нават на вадзе. Яе выкідавалі на ворага з дапамогай спецыяльных медных труб і агнёмётаў, якія былі зроблены ў выглядзе бронзавых ці жалезных пачвараў з адкрытымі пашчамі і стаялі на носе ваенных караблёў. Таксама гэту зброю ўжывалі пры абароне і аблозе цвердзяў і гарадоў. Ваенныя дзеянні візантыйцаў апісаў у сваіх кнігах былы ваяр, гісторык VI ст. *Пракопій*

Кесарыйскі.

У 638 г. войскі персаў былі разбітыя, але ў гэты час з'явіўся новы вораг - арабы. Спачатку яны захапілі Сірю, потым Іерусалім і Антыёхію, Месапатамію і Арменію. У 641 г. без бою яны захапілі Егіпет, потым і Карфаген. У 681 г. на Балканах узімкі склаў *Першае Балгарскае царства*. Тэрыторыя імперыі зменышлася на 2/3. Аднак у 674-678 гг. пры марской аблозе арабамі Канстанцінопалі з дапамогай "трецкага агню" візантыйцы спалілі іх ф

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

З IX ст. вышэйшая адукцыя сканцэнтравалася ў стаўліцы імперыі. У гэтыя часы становіцца вядомым знакаміты на-вуковец-энцыклапедыст - *Леў Матэматык (Філософ)*. Ён цікавіўся таксама медыцынай і астрономіяй. Леў Матэматык выкарыстоўваў літары як арыфметычныя сімвалы і такім чынам стварыў падмурак асноў алгебры. Дзякуючы яму быў адноўлены Канстанцінопальскі ўніверсітэт, вышэйшая свецкая школа. Для заняткаў выдзелілі асобную за-лу палаца - *Магнару*. Там выкладалі граматыку, рыторыку і філасофию. Сярод выкладчыкаў быў і патрыярх *Фоцій*. Вялікіх поспеху дасягнуў візантыйскія географы, якія ўмелі рабіць дакладныя марскія карты і планы гарадоў.

У IX ст. да ўлады прыходзяць імператары *Македонскай дынастыі*. Іх уладаранне называюць "залатым векам" візантыйскай дзяржавы. Пры іх зацвярджацца шыкоўны этикет візантыйскага двара, строгі цырыманіял прыёму замежных амбасадараў; з'яўляецца ініцыятут сукіраўніку. Сутнасць яго палягала ў tym, што імператар рабіў свайго сына сукіраўніком імперыі, і потым той кіраваў крайнай пасля смерці бацькі. Гэта было зроблены падчас уладарання *Льва IV Разумнага* (886-912).

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Ансіда, абсіда (ад грэцк. *Hapsidos* - скляпенне) - паўкруглая, прамавугольная або гранённая частка бажніцы, якая выступае за межы сцяны і мае ўласнае перакрыццё. У апсідзе знаходзяцца алтар, клір, месцы для вышэйших духоўных і свецкіх асоб, культавыя рэліквіі ды інш.

Ікона (абраз) - рэльефная або жывапісная выява багоў ці святых, якая служыць прадметам рэлігійнага пакланення.

Крыжова-купальная сістэма - архітэктурная сістэма (кампазіцыя), у якой да падкупальнай прасторы ў цэнтры храма звернутыя цыліндрчныя скляпенні галін крыжа, які ў цільм ствараюць крыжападобную структуру.

Літургія - набажэнства, у якім адлюстроўваецца сутнасць асноўных ідэй хрысціянскага светапогляду. Мазайка - від жывапісу з выкары-

ственнем каляровых камянёў, эмаляў і інш.

Манархія - асабістая ўлада аднаго чалавека (караля, халіфа, султана, шаха) у краіне; звычайна перадаецца ў спадчыну.

Манастыр - комплекс збудаванняў, дзе жыве грамада манахаў.

Mітраполіт - вышэйшае царкоўнае званне і пасада (пасля патрыярха), галава царкоўнай акругі - мітраполіі.

Патрыярх - галава праваслаўнай царквы.

Сабор - 1) галоўны храм горада; 2) з'езд вышэйшага духовенства для вырашэння найбольш важных спраў дзеянасці царквы.

Смальта - каляровыя непразрыстыя шкляныя кубікі ці пласціны для выкладвання мазаік.

Фрэска - каляровы мазюнак, карціна, выкананая на свежым тынку.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

527-565 гг. - Юстыніян I, візантыйскі імператар.

528-534 гг. - складанне "Збору грамадзянскага права" пры Юстыніяне I.

532 г. - паўстанне Ніка ў Канстанцінопалі.

532-537 гг. - будаўніцтва храма св. Сафіі ў Канстанцінопалі.

534-554 гг. - остгоцкія візантыйскія вайны.

582-602 гг. - уладаранне Маўрыкія, візантыйскага імператара.

602-610 гг. - уладаранне Фокі, візантыйскага імператара.

610-641 гг. - уладаранне Іраклія, візантыйскага імператара.

634 г. - пачатак арабскай экспансіі на візантыйскую землі.

717-741 гг. - уладаранне Льва III Ісаўра, візантыйскага імператара.

726 г. - уздзялэнне іканаборства ў ранг афіцыйнай рэлігійнай палітыкі Візантый.

717-802 гг. - уладаранне Ісаўрыйскай дынастыі ў Візантый.

787 г. - кананічнае асуджэнне іканаборства Сёмым Усяленскім саборам.

Канец VIII ст. - каля

869 г. - Леў Матэматык.

855 г. - адкрыццё Магнўрскай вышэйшай школы ў Канстанцінопалі.

867-1056 гг. - уладаранне Македонскай дынастыі ў Візантый.

РАЗДЕЛІУ.
СЛАВЯНЕ І КАЧЭУНІКІ ПАҮДНЁВАЙ ЕЎРОПЫ

1. З'яўленне славян на палітычнай карце Еўропы.

2. Аварскі каганат.

3. Утварэнне Першага Балгарскага царства.

4. Хазарскі каганат.

5. Усходнія славяне ў VII-VIII стст.

6. Вялікая Мараўія.

7. Дзейнасць Кірыла і Мяфодзія.

8. Усходнія славяне ў VIII-IX стст.

9. Узінненне Кіеўскай Русі.

1. З'яўленне славян на палітычнай карце Еўропы

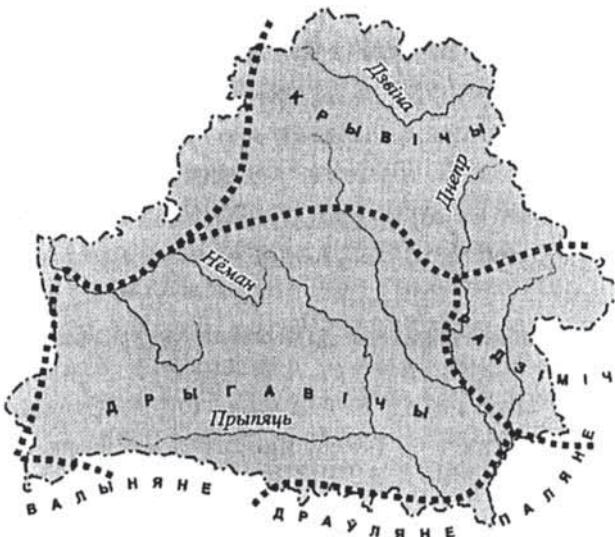
Славяне з'яўліліся ў пісьмовых кропінках у VI ст. як склавіны. Аўтары таго часу лічылі іх сваякамі *антаў* і на-

шчадкамі *венетаў* (*венедаў*) і пісалі, што славяне жылі на левым беразе Ніжняга Дуная і далей на поўнач да вярхоўя Віслы.

У часы Юстыніяна I славяне началі свае набегі на

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Рассяленне славян у другой палове VI-VII стст. (карта; кропінка: © Вялікі гістарычны атлас Беларус. Т. 1. - Варшава - Мінск, 2008).

цоўся фіна-ўгорскія племёны. Пазней тут узінкне дзяржава *Волжская Булгарыя*.

Другая пратабалгарская арда на чале з ханам *Аспарухам* у канцы VII ст. з'явілася на Балканах, дзе ўжо быў прыдунайскія славяне, і падпарадковала іх сабе. У выніку паўста-ла магутная дзяржава, якая атрымала пазней назыву *Першага Балгарскага царства* Качэўнікі-пратабалгары перайшли да земляробства і паступова былі асіміляваныі славянамі, за-свойлі іх мову і культуру. Так утварыўся новы паўднёваславянскі народ пад называй балгари, а іх краіна і цяпер завецца Балгарыя. Да сярэдзіны IX ст. у Балгарыі існавала язычніцкая рэлігія. Балгарскія ханы праводзілі актыўную міжнародную палітыку і мелі цесныя канта-кты з Візантый.

Так, балгарскі хан *Тэрвал* дапамог вірнцу ўладу візантыйскому імператару Юстыніяну II. На трэтыорыі Балгарыі каля скалы *Мадара* (непадалёк ад горада *Шумена*) існавала скілтуарная выява гэта гана. Задумаўся, што на поўдні хазарскі дзяржавы, у стэлах, жылі качэўнікі, а на поўначы, у лесастэпе, - земля-робы.

Феадалы-хазары мелі ўмацаваны замкі, а гарадамі кіравалі каганы. Каган меў будынкі, зробленыя з аблапелай цглы. Археолагі выясцілі, што на поўдні хазарскі дзяржавы, у стэлах, жылі качэўнікі, а на поўначы, у лесастэпе, - земля-робы.

У 864 г. пры хане *Барысе* балгары прынялі ўсходніе хрысціянства (праваслаўе) ад Візантый.

З гэтых часоў хан пачаў заснаваць ганчарнае, жалезнаробчае, ювелірнае і г.д.

Праз прыморскія гарады Крыма і Тамані

штойшо гандаль з Візантый, паўднёвымі дарогамі вялі ў Арабскі халіфат, а па Волзе праходзілі гандлёвыя шляхи "з варагаў у грэцкі".

Багатыя феадалы-хазары хавалі ў курганах, дзе археолагі знаходзялі шмат унікальных знаходак.

Часам наўбожчы-кахары разам з канём, таксама

у магілу клалі і забітых бара-ноў.

Загінуў хазарскі каганат у выніку нападу на яго кіеўскага князя Святаслава ў X ст.

У VII ст. пачаліся вядомыя на паўднёвым беразе Балтыйскага мора, на Эльбе, каля Альпаў і на Балканах. Некаторую частку славян у 688 г. імператар Візантый Юстыніян II перасяліў Малую Азію. У VII ст. у славяне з'явіліся першыя дзяржавы ў тэарэзіі. Самае дасканалае з іх, *Хотамель*, знаходзіцца ў Столінскім раёне і датуецца VII ст. У другой палове VI ст. частка славян была заваявана *аварамі*.

З VII ст. славяне вядомыя на паўднёвым беразе Балтыйскага мора, на Эльбе, каля Альпаў і на Балканах. Некаторую частку славян у 688 г. імператар Візантый Юстыніян II перасяліў Малую Азію. У VII ст. у славяне з'явіліся першыя дзяржавы ў тэарэзіі. Самае дасканалае з іх, *Хотамель*, знаходзіцца ў Столінскім раёне і датуецца VII ст. У VII ст. славяне з'явіліся на чале з ханам *Баяном*. Авары ваявалі з Візантый і захапілі некаторыя гарады гэта імперыі. У авараў была свая пісьмовасць (*аварскі руны*). У 623 г. славяне, якія ўзнілі паўстанне на чале з князем *Сама*, нанеслі паразу атрадам авараў, а ў 626 г. войскі авараў былі разбіты пад сценамі Канстанцінопаля. У канцы VII ст. авары займалі тэрыторыю памежаў Карпатамі і Дунаем. У іх з'явіліся моцныя ворагі, франкі на чале з *Карлам Вялікім*, і балгари на чале з ханам *Крумам*. У выніку вайны з франкамі з 791 па 803 г. дзяржава авараў была знішчана. Апошні раз авары (славяне называлі іх *обрамі*) згадваюцца ў пісьмовых кропінках пад 822 г. Частка аварскіх земляў увайшла ў склад балгарскага царства.

Пасля 670 г. некаторыя славяне з ніжняга Дуная ўвайшли ў склад Балгарскага царства.

Некаторыя славянскія племёны, у тым ліку і беларускія, племя *радзімічы*, з 730-х гадоў плацілі даніну хазарам.

У канцы VIII - пачатку IX ст. славяне стварылі магутную дзяржаву *Вялікую Мараўію*, з якой звязана дзеянасць *Кірыла і Мяфодзія*.

Пасля разгрому хазараў арабамі ў 735 г. яны перасяліліся на Ніжнюю Волгу, і новай сталіцай іх дзяржавы стала *Іціль* на Волзе.

Таксама хазары захапілі Таманскі пайвостраў і тэрыторыю *Паўночнага Крыма*.

На Тамані ім належалі горад *Самкерц* (пазней *Тмутарацань*), а на Доне - гарады *Саркел* і *Белая Вежа*.

Росквіт хазарскай дзяржавы прыпадае на VIII-IX стст.

У канцы VIII пачатку IX ст. язычнікі-хазары прымаю

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У расійскай гісторыі існуюць некалькі версіі стварэння Расійскай дзяржавы, звязанай з прыходам на княжанне Рурыка. У XVIII створана *нарманская тэорыя* з дапомагай нямецкіх навукоўцаў, якія працавалі ў Расіі. Адпаведна ёй Руская (стара жытна-руская) дзяржава заснована варагамі, або нарманамі. З XVIII ст. існавалі і вучоныя *антанарманісты*, на чале з *Міхailam Lamanosavym*, якія сцвярджалі што славяне самі стварылі сваю дзяржаву, а варагі вялікай ролі тут не мелі.

У СССР, у часы Сталіна, у сярэдзіне XX ст., была расправавана канцепцыя існавання асобнай "стара жытна-руской" народнасці, якая жыла ў дзяржаве з называй "Стара жытна", або "Кіеўская" Русь. Галоўным прыхільнікам антынарманскай тэорыі ў СССР быў знакаміты савецкі археолаг, акадэмік *Барыс Рыбакоў*, які склаў навуковую кар'еру пачынаў у Беларусі. Сучасны расійскі гісторык *Паранін* вылучыў новую, "карэльскую", тэорыю паходжання Кіеўскай Русі. Ён лічыць, што першая дзяржава ўсходніх славян у VI-VIII стст. існавала на тэрыторыі Карэльскага перашыр'я (на поўнач ад цяперашняга Санкт-Пецярбурга). Паводле яго, гэтае месца і ёсць востраў *Rus*, які згадваецца ў візантыйскіх, арабскіх і іншых пісьмовых крыніцах. Сталіцай гэтага дзяржаўнага ўтворэння была Старая Ладага, дзе і жыў яго кіраўнік (*хакан*). Менавіта сюды прыйшоў легендарны Рурык Адначасова з дзяржавай Рурыка і Полацкай дзяржавай у 30-я - 40-я гг. IX ст. існавала і дзяржава палян на Сярэднім Дняпры са сталіцай у Кіеве. Кіраваў ёю хакан (князь). Вядомыя два кіеўскія князі, *Аскольд і Дзір*. Паміж Ноўгарадам і Кіевам узімкі канфлікт за маўчыясць кантролюваша гандлёвыя шляхи "з варагаў у грэці". На гэтым шляху было яшчэ адно княства крывічоў - *Смаленскае*. У IX ст. тут узімкаюць першыя гарадскія паселішчы. Гэта вышыгізгаданае Гнёздава на Дняпры, а пазней і Смаленск, на адлегласці 12 км на ўсход ад Гнёздава. Некаторыя даследчыкі лічаць, што жыхары Гнёздава і перасяліліся пазней на месца Смаленска. Вакол Гнёздава знаходзіцца вялізны курганны могільнік. Яго раскопкі выявілі ўнікальную ўпрыгожаніні, што належалі славянам, варагам і фіна-ўграм. Аднак у пачатку IX ст. значная частка жыхароў пакінула Гнёздава, і на першое месца выходзіць Смаленск, які ўпешынно згадваецца ў летапісе пад 863 г. Назву горада некаторыя даследчыкі тлумачаць, што яна паходзіць ад слова "смаліць" - рамантаваць, апрацоўваць смалою днішчы і карпусы гандлёвых караблЁў, якія плылі на Дняпры ў Чорнае мора. Паводле іншай версіі, гэтая назва мае скандынаўскую паходжанне ("горад на малой замлі"). У 863 г. кіеўскія князі-варагі Аскольд і Дзір хацелі захапіць Смаленск, але не здолелі

гэта зрабіць.

Пасля смерці Рурыка ў 879 г. кіраваць Ноўгарадам пачаў яго сваяк Алег, які быў апекуном малога сына Рурыка - *Igora*. У 882 г. ён захапіў Смаленск, пасля падманам завалодаў Кіевам, а кіеўскіх князёў забіў. Такім чынам у яго руках апынуўся ўесь шлях з "варагаў у грэці", а дакладней, яго дніпроўская частка. Потым Алег прымусіў плаціць яму даніну плямёны драўлян і севяран і вызваліў беларуское племя радзімічаў ад хазарскай данины. Так пад яго кіраўніцтвам у Еўропе і ўзімка новая вялікая дзяржава, якая пазней у гісторыі атрымала назыву *Kieўская Русь*. Спачатку ёе ўваходзілі кіеўская, смаленская і ноўгарадская тэрыторыі.

Трэба адзначыць, што сучасныя ўкраінскія гісторыкі лічаць Кіеўскую Русь сваёй, а не Рускай (Расійскай) дзяржавай, а яе заснавальніка Рурыка - не варагам, а заходнім славянінам (венедам). На іх думку, родавы знак (*татэм*) Рурыка, выява сокала, які падае на сваю здабычу, цяпер - дзяржаўны сімвал Украіны, і выглядае як тызуб.

Кіеўскі князь стаў вялікім князем, гаспадаром усіх земляў у краіне. Усе племяніні князі зрабіліся яго васаламі, а іх падданыя - простыя людзі мусілі плаціць кіеўскому князю адмысловую даніну - "палацдзе". Таксама вайсковыя дружины племянінін князёў ўздельнічалі ў ваенных паходах кіеўскіх князёў на Хазарскі каганат і Візантію.

Полацкае княства ў IX ст. захоўвала сваю незалежнасць і ў Кіеўскую дзяржаву не ўваходзіла. Яно валодала часткай гандлёвага шляху "з варагаў у грэці", што праходзіла па Заходнім Дзвіне, і кантролівала "волакі" - шляхі з Заходнім Дзвінам у Дняпро. Таму кіеўскія князі прызнавалі полацкіх князёў за роўных сабе і заключалі з імі ваенныя саюзы. Так, у 907 г. Полацк разам з кіеўскім князем Алегам ўзельнічай у ваенном паходзе на Візантію. У выніку перамогі Візантія мусіла плаціць даніну не толькі Кіеву, але і Полацку.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Авары (обры) - саюз качавых мангола- і цюркамоўных племен.

Быліна - народны эпічны твор (песня) ў ўсходніх славян аб важнейших падзеях і асобах іх гісторыі.

Вешчуны - язычніцкія жрасцы ў ўсходніх славян.

Капічча - язычніцкае свяцілішча ў славян.

Палацдзе - аб'езд князім і яго дружынай падудалдных тэрыторый і племеннаў Кіеўскай Русі дзеля збору даніны.

Протабалгары - цюркскія качавыя племёны, якія прыйшлі з Волгі на Балканы ў VII ст.

Хазары - напалову качавы народ, які ў VII ст. стварыў сваю дзяржаву Хазарскі каганат.

Хан - кіраўнік першай Балгарскай дзяржавы.

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Язычнік (паганец) - чалавек, які верыць у мноства багоў.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

568 г. - стварэнне Аварскага каганата.

681 г. - утварэнне Першага Балгарскага царства.

791-803 гг. - вайна авараў з франкамі.

VII ст. - стварэнне Хазарскага каганата.

820-885 гг. - св. Мядзведзій.

827-869 гг. - св. Кірыл.

830-906 гг. - Вялікамараўская дзяржава.

864 г. - прыняцце балгарамі хрысціянства.

Сярэдзіна IX ст. - стварэнне славянскай азбукі Кірылам і Мядзведзіем.

Сярэдзіна IX ст. - фарміраванне дзяржаўных утварэнняў вакол Ноўгарада, Кіева, Смаленска і Полацка.

ЧАСТКА II. ВЫСОКАЕ СЯРЭДНЯВЕЧЧА (X-XIII стст.)

РАЗДЗЕЛ V.

СЯРЭДНЯВЕЧНЫ ГОРАД.

РОСКВІТ ГАРАДСКОГА САМАКІРАВАННЯ

1. Заходненеўрапейскі горад у V-VII стст.

2. Гораадабудаўніцтва ў Еўропе ў IX ст.

3. Феадальная ўрбанізацыя Заходніх Еўропы X-XIII стст.

4. Гараады ўсходніх і заходніх славян.

5. Магдэбургскае права.

6. Візантыйскія гараады.

доў можна аднесці Венецию, Геную, Пізу, Неапаль і інш.

Асобнае месца займае "вечны горад" Рым, які пачаў актыўна развівацца пасля таго, як у 756 г. стаў сталіцай Папскай вобласці, атрымаўшы статус царкоўна-палітычнага цэнтра Заходняй (будучай каталіцкай) Еўропы.

У X-XI стст. масава ўзімкаюць феадальныя гараады ў Паўночнай Францыі, Германіі, Нідэрландах і Англіі. Прыйчым, нямецкія гараады на Рэйне і Дунаі ўзімкі ране за іншыя. У Скандинавіі і Ірландыі гараады з'яўлююцца толькі ў XII-XIII стст.

3. Феадальная ўрбанізацыя Еўропы X-XIII стст.

Гараады ствараліся на землях феадала, які становіўся сеньёрам для ўсіх гарааджан. З апошніх брэд аброк рамеснымі

Будаўніцтва дома.
З мініяцюры XII ст.

ваўся мэрам, а ў Германіі - бургамістрам. У выніку єўрапейскага камунальнага руху гарааджан паступова вызваліліся ад асабістай залежнасці. У Заходній Еўропе ўсталявалася правіла: калі селянін уцёк ад свайго феадала ў горад і празьют там год і адзін дзень, то ён рабіўся вольным. Таму і ўзімка наступная прыказка: "Гарадское паветра робіць свабодным".

Гарадскі выгляд і насельніцтва гарадоў. Пасля набегаў народнай заходненеўрапейскай гарады начали будаваць мураваныя ўмацаванні вакол цэнтральнай, асноўнай часткі горада ў выглядзе абарончых муроў і вежаў. Жылыя дамы спачатку былі драўляныя, але з пачатку XIII-XIV стст. большасць з іх пачалі будаваць з каменю або цэглы. Вуліцы былі крытыя і вузкія. Шырыня галоўных вуліц не перавышала сем-восем метраў. Маленькія вуліцы зіяліся ўздоўжі гарады, але мелі шырыню не болей за два метры, а некаторыя і да аднага метра. Так, адна з вуліц Брушеля мела назыву "Вуліца аднаго чалавека". Па вуліцах, акрамя людзей, рухаліся жывёлы, вершнікі і павозкі. Дамы ў гарадах не мелі нумароў, але мелі свае адзнакі - розныя скульптурныя выявы. На перакрываннях часта стаялі вялікія крыжы. У італьянскіх і французскіх гарадах на плошчах былі фантаны. На вуліцах было брудна, бо смеце скідавалі ў ракі ці бліжэйшыя канавы. Даўгі час вуліцы не мелі ходнікаў. У Парыжы першыя каменные брукаванкі з'явіліся ў канцы XII ст. Да XIV ст. ужо ўсе вуліцы французскіх гарадоў былі забрукаваны. Рашиэнне брукаванкі з'явіліся ў Празе прынялі ў 1331 г. У нямецкіх гарадах брукаванкі з'явіліся пазней. Першая брукаванка вуліца ў багатым горадзе Аўгустбургу з'явілася ў пачатку XV ст. Толькі ў вялікіх гарадах на вуліцах вадасцёкавыя канавы. Гарады складаліся з розных частак (кварталаў). Так, у XI ст. горад Рэймс меў тры часткі: царкоўную, караблескую і купецкую.

(Працяг у наст. нумары.)

Будаўнічая тэхніка. Мініяцюра 1240 г.

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У Парыжы ў XV-XVI стст. існавала ўніверсітэцкая частка горада.

Кварталы, дзе жылі гандляры, звычайна знаходзіліся калія мастоў і гарадскіх брамаў. Асобна жылі рамеснікі са сваёй вытворчасцю, былі асобныя кварталы, дзе жылі яўрэі, славяне, прадстаўнікі іншых краін. Галоўнымі грамадскімі пабудовамі былі храмы, асабліва гарадскія саборы. Часам іх будавалі доўгага, нават некалькі стагоддзяў. Званіцы касцёлаў былі асноўнымі гарадскімі дамінантамі. Пазней начапі будаваць новыя грамадскія будынкі - ратушы і гандлёвыя цэнтры, бальніцы, каледжы, будынкі ўніверсітэтаў і інтэрнаты для студэнтаў. Гарады мелі невялікую колькасць насельніцтва. Да прыкладу, такіх вялікіх гарады, як Любек і Гамбург, у XIV-XV стст. мелі калія 20 тысяч жыхароў. Сярэдні горад насяляла калія 10 тысяч чалавек, а малы - толькі дзве-три тысячи.

Гарадскі стан (са-слоўе). Дзякуючы развіццю гарадоў (местаў) у Еўропе акрамя стану феадалаў і сялян сфармаваўся трэці, асобны стан насельніцтва - гараджане. Іх эканамічная аснова - гэта гандлёва-рамесная дзейнасць і ўласніцтва, заснаваная на вытворчасці і абмене. Гараджане мелі і свае права: асабістую свободу, права выбіраць і быць абранымі ў органы мясцовага самакіравання, а таксама і абавязак - удзельнічаць у гарадскім войску (апалчэнні) і быць пасуднымі свайму гарадскому суду.

У XII-XIII стст. гараджане атрымалі свае назывы. У Германіі "бюргеры", а ў славян - "месцічы", або "мяшчане". Гарадскі стан паступова падзяліўся на патрыцыят, рамеснікаў і гандляроў, а таксама гарадскі плебес (вольнанаёмных гараджан, абмежаваных у сваіх правах).

Усе гарадскія рамеснікі адной спецыяльнасці аб'ядноўваліся ў саюзы, якія называліся цэхамі. У цэхі ўваходзілі толькі тыхі рамеснікі, якія валодалі майстэрнямі, дзе вырабляліся пэўная прадукцыя. Іх звалі майстрамі. Яны на сваіх агульных сходзе прымалі статут, які рэгулюваў усе бакі жыццяў цэха. Там была канк-

рэтна вызначана колькасць вырабаў, што маглі быць выкананыя; матэрыялы, з якіх яны павінны быць зроблены; памеры і вага вырабаў ды іх якасць. За няякансную вырабы штрафавалі і нават маглі арыштаваць. Ко жны цэх узнічальнікі выбарны старшины. Майстар, які валодаў майстэрні, сам купляў неабходную сырavіну для вырабу тавараў, браў заказы, кантроліраваў увесе працэс вытворчасці і браў у ёй непасрэдныя ўздел, а потым гандляваў гатовай прадукцыяй.

У майстэрні разам з

Бляхары. Паводле сярэднявечнай гравюры.

маістрамі працавалі яго вучні, падлеткі і маладзёны, якіх ён браў на вучобу. Яны жылі і харчаваліся ў майстэрні, але гроши за сваю вучобу не атрымлівалі.

Пасля пэўнага тэрміну вучань

станавіўся падмайстрам, які ўжо меў заробак. Яго маглі наўкараць на вучобу ў іншы горад, а па вяртанні ён здаваў дасведчаным майстрам іспыт. Калі іспыт быў здадзены, ён становіўся майстрам, купляў майстэрню і запрашалі на працу сваіх вучняў.

Першыя цэхі ўзніклі ў Італіі ўжо ў X ст., а ў Францыі, Англіі і Германіі - у XI - пачатку XII стст. На Беларусі цэхі з'яўліся значна пазней, толькі ў XVI ст. (раней аб'яднанні бела-

вой адзінкай гарадскога апалчэння. Цэх меў і сваё свято-га-апекуна, дзень якога ўрачыста святкаваў, і сваю царкву ці капліцу. Свае аб'яднанні ў гарадах мелі купцы (гильды), медыкі і юрысты.

Дзякуючы развіццю

заходнеславянскіх гарадоў

змянілася і заходнеславянская

экономіка. Цяпер сяляне выраблялі прадукты не толькі

для сябе і феадала, але і для

продажу на гарадскім рынку

Тут жа аканомы феадалаў

прадавалі прадукты з феадальнага маёнтка і частку сялянскага аброку. Рамеснікі прадавалі сялянам і феадалам свае

тавары. Такім чынам, розныя

групы насельніцтва выраблялі

тавары. За свае тавары ўсе ўдзельнікі рынку атрымлівалі гроши. Такім чынам, у XIII ст. наступальная гаспадарка ў Заходній Еўропе паступова заменяе таварна-грошовая гаспадарка.

4. Гарады ўсходніх і заходніх славян

У X ст. заходнія славяне, якія прынялі хрысціянства, трапілі пад моцны германскі ўплыў, і іх гарады набылі рысы гарадоў Германіі, асабліва гарады Чэхіі. Сярод рамеснікаў і гандляроў было шмат немцаў, а пазней з'явіліся і яўрэі.

Адным з самых прыгожых гарадоў стала Прага. У 996 г. арабскі пісьмовыя крыніцы ўпершыню згадалі пра Кракаў. Палабскія славяне, якія засталіся язычнікамі, гарадоў не мелі, і на месцы іх паселішчаў пасля з'явіліся нямецкія гарады. Сярод іх Любек і Берлін.

Першыя гарады ў ус-

чых цэнтраў (Берасце, Менск). Горад уяўляе сабою ўмацаванне (агароджанае, адсюль назва "град", "горад") паселішча, якое нярэдка ўзнікала на месцах гарадзішчаў жалезнага веку (Полацк, Менск). У матэрыяльнай культуры горада захоўваюцца пляменныя этнавызначальныя рысы. Сярод іх - специфічныя ўпрыгожванні крывічоў (скроневыя кольцы - Полацк, Віцебск), радзімічаў (скроневыя кольцы - Гомель) дрыгавічоў (скроневыя кольцы і пашеркі - Берасце, Гродна).

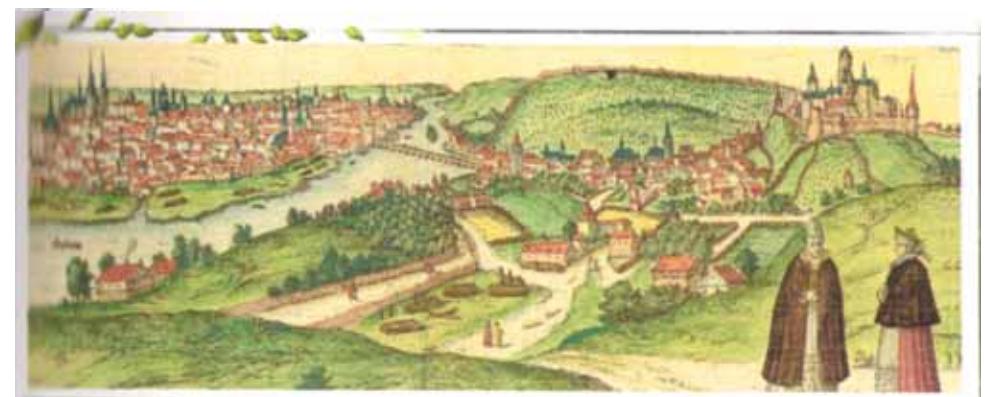
Шмат якія гарады з'яўляліся гандлёвымі і рэлігійнымі цэнтрамі, асабліва пасля прыняцця хрысціянства. Тут, часам на месцы быльш паганскіх капішчаў, узікалі першыя спачатку драўляныя, а потым і мураваныя храмы. Ядром горада было ўмацаванне, дзядзінец, найчасцей размешчаны на ўзвышшы месцы, нярэдка на скрыжаванні гандлёвых шляхоў, на беразе ракі або возера,

надпісы, упрыгожванні). У гэты час узіклі Полацк (IX ст.), Заслаўе, Віцебск і Тураў (X ст.), Берасце (Брэст), Лагойск, Менск, Пінск (XI ст.).

У XI ст. у беларускіх гарадах пачалі будаваць першыя хрысціянскі храмы. Спачатку яны былі драўляныя, а потым і мураваныя.

Другі этап беларускага гарадабудаўніцтва прыпадае на XII-XIII стст. і звязаны з часам існавання самастойных ці ўдзельных княстваў. На гэтым этапе гарады ўзіклі найчасцей як гандлёва-рамесныя цэнтры сярод вясковай акругі (Слуцк, Клецк і інш.). Утварылася складаная тапаграфічна структура: дзядзінец (іншы раз асобным княскім дваром - Гродна, Смаленск, Полацк, Віцебск), пасад - вакольны горад (таксама ўмацаваны), прадмесце, гарадскі курганы някрополь, загарадныя манастыры і сельская акруга.

Гарады развіваліся на аснове радыяльна-кальцавой і

Від на сярэднявечную Прагу. Сярэднявечная мініяцюра.

ходніх славян узікаюць у IX ст. Гэта - Кіеў, Ноўгарад, Полацк, Смаленск і Старая Ладага. У якасці прыкладу развіцця ўсходнеславянскага горада разглядзім эвалюцыю беларускага горада.

Пачаткі горадабудаўніцтва на Беларусі сягаюць у IX ст. За сваю тысячагодовую гісторыю развіцця беларускі горад прайшоў некалькі этапаў. Першы этап беларускага горадабудаўніцтва можна назваць як дагарадскі і раннегарадскі. Ён датуецца IX-XI стст.

У гэты час гарады вырасталаць з родаплемянных цэнтраў (Полацк, Гомель, Віцебск) або з памежных абарон-

якія выкарыстоўваліся як транспартныя магістралі. Усходнеславянскія гарады мелі агульныя рысы: дрэваземляны ўмацаванні, драўляную жылую забудову і агульны тып рамесніцкіх і прамысловых прыладаў працы, тыповы на бор рэчаў хатнія ўжытку.

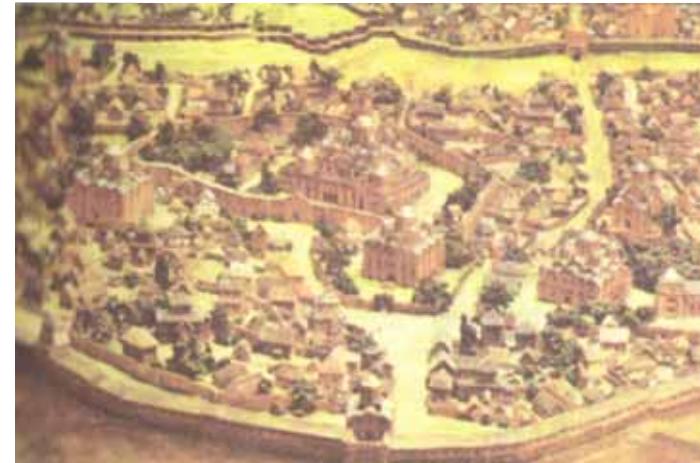
Сярод заможных славянскіх горадаў пасля ўзініцтва паступова разам з хрысціянствам пашыраўся візантыйскі ўплыў (архітэктура, пісьмовасць і рэчы хрысціянскага культу, манеты і ўпрыгожванні). Таксама ў IX-X стст. прасочваюцца арабскія і скандынаўскія ўплыў (арабскія гроши, вырабы са шкла, скандынаўская зброя, рунічныя

радыяльна-веернай планіроўкі. Колькасць гарадоў дасягнула 35. Сярод гараджан пашыралася пісьмовасць, пра што сведчыць графіці і брасцячныя граматы (Віцебск, Мсціслаў, Смаленск). У гарадах пераважна развівалася кавальства, а таксама ювелірнае, шавецкае, кравецкае, гарбарнае, касцярэзнае, ганчарнае, шкларобчае і бандарнае рамёствы.

Самым вялікім горадам на ўсходнеславянскіх землях быў Кіеў. Гэта быў і адзін з самых прыгожых і вялікіх гарадоў усёй Еўропы. Насельніцтва Кіева дасягала 40-50 тысяч чалавек. Вялікі ўдар па ўсходнеславянскіх гарадах нанеслі

мангола-татары ў XIII ст., якія спачатку знішчылі шмат гарадоў на ўсходнеславянскіх землях, а потым захапілі Кракаў і некаторыя іншыя польскія і венгерскія гарады. Беларускія гарады захаваліся; таксама сваёго роскошнага дасягнулі Ноўгарад і Пскоў. Усе жылыя дамы ў гарадах былі драўляныя. Яны арыентаваліся паводле кірунку вуліц; дамы мелі агароджаныя плотамі дзвары з даможнымі і гаспадарчымі памешканнямі.

(Працяг у наступным нумары.)

Сярэднявечны Кіеў (XI-XIII стст.). Рэканструкцыя.

Нямецкі горад Нюрнберг (Баварыя). Паводле "Шэдэльскай сусветнай хронікі 1493г."

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Праходы паміж асобнымі будынкамі выкладаліся дошкамі, з якіх рабілі насцілі. Усе вуліцы ў гарадах мелі драўляныя грэблі-мастасці. Іх папярэчныя насцілі клаліся з шырокіх і тоўстых сасновых дошак. Насцілі вуліц абапіраліся на дзве ці тры лагі, якія былі пакладзены ўздоўж вуліц. Пад лагі падводзілі бярвені-падкладкі. Праз пёўны час, калі насцілі вуліцы заносіўся брудам і смесцем, зверху клалі новыя вулічныя насцілі.

Ацяпляліся жылья будынкі XII-XIII стст. глінабітнымі печамі на слупавых апечках. Большасць печак папіліася "парчнаму": комінай не было, і дым ішоў цераз адтуліну ў даху будынка, які не меў столі.

Аднак дамы вельмі багатых людзей у XII-XIII стст. ужо мелі печы з комінамі. Самыя багатыя дамы знойдзены падчас раскопак у Наваградку. Яны былі вялікія, драўляна-глінабітныя, двухкамерныя плошчай 70-75 кв. м і нават 120 кв. м. Іх вонкі мелі шкляныя шыбы дыскападобнай формы дыяметрам 20-22 см. Падчас будаўніцтва гэтых будынкаў, акрамя дрэва, выкарыстоўвалі камень-ватняк і цэглу. У кутах будынкаў ці калі сцен стаялі печы. Сцены адной з пабудоў XII ст. былі атынкаваныя і расписаныя фрэскамі. У гэтых дамах жылі наваградскія базры, а побач з імі рамеснікі-ювеліры. Паводле свайго бағацца і колькасці імпартных прывезеных рэчаў Наваградак не мае сабе роўных не толькі на тэрыторыі Беларусі, але і ва ўсёй Усходній Еўропе.

Таму не выпадкова, што ў XIII ст. Наваградак стаў першай сталіцай новай єўрапейскай дзяржавы - Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Важным элементам палітычнага жыцця ўсходнеславянскага горада (асабліва ў Ноўгарадзе і Пскове) было *веча* - агульны сход гараджан (мужчын), на якім вырашаліся важныя пытанні, у тым ліку запрашэнне ад пасады князя - кіраўніка не толькі горада, але і цэлай зямлі (феадальнай краіны).

5. Магдэбургскае права

Магдэбургскае (майдэборскае) права ўзнікла ва ўсходнім язікі горадзе Магдэбургу ў XIII ст. і было зводам праву і прывілея жыхароў єўрапейскага феадальнага горада. Замацаваны ў магдэбургскім праве юрыдычныя нормы спрыялі развіццю грамадска-палітычнай і, асабліва, эканамічнай дзейнасці гараджан, вызначалі іх стан і маёвасць права. Потым яно распаўсюдзілася на розныя гарады Паўночнай Еўропы і Прыбалтыкі, паступова прыйшоўшы на тэрыторыю Польшчы і ВКЛ.

Першым з сёняшніх беларускіх гарадоў магдэбургскае права атрымала старожытнае Бярэзіце (1390 г.). За некалькі гадоў да гэтай падзеі, у 1387 г., Ягайла адпаведным прывілеем надаў магдэбур-

гскасе права сталіцы ВКЛ гораду Вільні.

У XVI - першай палове XVII ст. яго мелі ўсе вялікія, сярэдні і большая частка дробных беларускіх гарадоў. Магдэбургскае права забяспечвала гарадам развіццё рамяства і гандлю, вызначала месца і стан гараджан у феадальным грамадстве, барапіла іх ад уцікі шляхты і вялікакняскай адміністрацыі, спрыяла саслоўнаму адзінству.

Горад, які атрымліваў магдэбургскае права, меў магчымасць ствараць выбарны орган самакіравання - *magistrat*.

У склад магістрата ўваходзілі заможныя гандляры і рамеснікі. Магістрат кіраваў усім жыццем у горадзе і звычайна размяшчаўся ў спецыяльных будынку *ратушы*. Ратуша ў перакладзе з нямецкага азначае "дом радаў". Першыя такія "дамы" з'явіліся ў Заходній Еўропе ў XII ст. і з часам набываюць больш манументальную форму. Будынак ратушы, звычайна прамавугольнай формы, будаваўся ў цэнтры горада, пасярэдні плошчы, дзе адбываліся кірмашы. Ратушу амаль заўсёды ўпрыгожвалася вежа, якая выконвала ролю на зіральнай вышкі (у выпадку пажару або варожага нападу). Галоўным памішканнем ратушы была зала паседжанняў магістрата на другім паверсе асноўнага будынка. Вакол ратушы мяціліся гандлёвые рады і крамы.

К канцу XVI ст. усе вялікія беларускія гарады мелі ратушы, у асноўным драўляныя. У час шматлікіх пажараў яны часта гарэлі, і таму там, дзе магістраты мелі значныя сродкі, ставіліся мураваныя будынкі.

Канцы XVI ст. усе вялікія беларускія гарады мелі ратушы, у асноўным драўляныя. У час шматлікіх пажараў яны часта гарэлі, і таму там, дзе магістраты мелі значныя сродкі, ставіліся мураваныя будынкі.

6. Візантыйскія гарады

З X ст. у візантыйскіх гарадах пачалі аблкладаць падаткам нерухомую маёмасць, спаганяць гандлёвые зборы з рамеснікі і гандляроў, а таксама зборы з гандлёвых здзялак.

У XI ст., у выніку развіцця шаўкаткаўта, пачалі развівацца некаторыя правінційныя гарады (*Афіны*, *Фіви*, *Карынф*). Рост сталіцы прыпыніўся. У XII ст. у гарадскую эканоміку прыйшли італьянцы, што спрыяла развіццю рамёств. Аднак уздым эканомікі быў нядоўгі, бо італьянскія тавары былі больш танныя, чым візантыйскія, і мясцовыя рамеснікі не вытрымалі канкуренцыі з італьянцамі. Пасля заходу крыйсаносці ў 1204 г. сталіцы Канстанцінопалія гарады Візантыйскіх паступова заніпали. Тым не менш, Канстанцінопалія заставалася найважнейшым цэнтрам гандлю на шляху паміж Еўропай і краінамі Усходу. Другім паводле вельміх горадам Візантыйскіх быў Салонікі важны гандлёвы пункт паміж паўднёваславянскімі краінамі, Заходнім Еўропай і Усходом.

АСНОЎНАЯ ТЭРМІНЫ

Бургамістр - выбарная асока, якая ўзначальвала мясцовая самакіраванне ў сярэдні

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

на продаж.

Цэх - аб'яднанне гарадскіх рамеснікаў аднай прафесіі.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

756 г. - Рым - сталіца Папскай вобласці, царкоўна-палітычны цэнтр Заходніх Русі.

805 г. - заснаваны г. Магдэбург. З 968 г. - цэнтр Магдэбургскага арцыбіскупства.

862 г. - першая згадка ў пісьмовых крыніцах пра г. Полацк.

996 г. - першае згадванне г. Krakava арабскім падарожнікам Iбрагімам ібн-Якубам.

1067 г. - першая згадка ў пісьмовых крыніцах Мінска (Менска).

1147 г. - першае згадванне ў летапісе г. Масквы.

1201 г. - першае згадванне г. Рыгі як горада і галоўнай апоры нямецкай каланізацыі ў Прыбалтыцы.

1203 г. - узінкненне з двух паселішчаў горада Берліна.

1323 г. - першая згадка ў пісьмовых крыніцах пра г. Вільню. Вільню стала сталіцай ВКЛ.

1387 г. - Вільню атрымала Магдэбургскае права.

1453 г. - захоп туркамі асманамі Канстанцінопалія.

РАЗДЗЕЛ VI. ПРАЦЯГ ХРЫСЦІЯНІЗАЦЫІ ЕЎРОПЫ

1. Пашырэнне хрысціянства ў Еўропе ў X-XIII стст.

2. Роля царквы ў адукацыі і асвешце.

3. Царкоўны раскол 1054 г. і ўзмацненне каталіцкай царквы ў Заходній Еўропе.

4. Крыжовыя паходы.

5. Рух альбігойцаў (катарызм). Стварэнне інквізіцыі.

1. Пашырэнне хрысціянства ў Еўропе ў X-XIII стст.

З мэтай пашырэння свайго ўпльыву, а таксама атрымання немалых прыбытоў з новых вернікаў IX-X стст. як заходнія, так і ўсходнія хрысціянства актыўна пашырала свой упльыв у Паўночнай і Усходній Еўропе і мірным, і ваенным шляхам.

Перадавым атрадам Заходніх царквы быў нямецкія каралі (імператары) і біскупы, якія пачалі захопліваць землі заходніх славян, якія былі язычнікамі. Гэта быў так званы "Паход на Усход", у выніку якога нямецкія і дацкія рыцары захапілі землі палабскіх славян, знішчылі іх самабытную культуру і гвалтам ахрысцілі заўсімі народы, якія былі анямчаны. На месцы былых капішчаў паўсталі касцёлы. У 966 г. польскі князь *Mieszko I* добраахвотна прыняў хрысціянства заходніга ўзору, каб умазваць сваю ўладу. У IX ст. пачалося змаганне паміж рымскім папам і канстанцінопольскім патрыйхаром і жыхары Скан-

скім патрыйхаром за хрышчэнне чхаў і мараванаў. Спачатку перамагала Візантыйская, якая, як ужо гаварылася раней, паслала ў Вялікую Маравію сваіх місіянероў Кірыла і Мяфодзія. Яны прынеслі сюды стараславянскую пісьмовую мову, новы алфавіт і набажэнства на зразумелай славянам мове. Прыйчым сваю дзеянасць яны здолелі ўзгадніць з Рымам. Аднак, у пачатку X ст. качунікі-язычнікі венгры (угры) знішчылі Вялікую Маравію, засялілі заваяваную тэрыторыю і прынялі хрысціянства заходнія абраду. Таксама хрысціянамі будучымі каталікамі, сталі чехі, славакі, славенцы і харваты.

Візантыйская захавала свой рэлігійны ўпльыв сярод балгароў і сербаў. З цягам часу зрабіліся хрысціянамі і вадуноўчыя нармы, якія спачатку вельмі варожа ставіліся да хрысціян. Але паступова яны, у залежнасці ад свайго месца находжання, які ў IX стагоддзі сталі або каталікамі, або праваслаўнымі. Да XII ст. канчатковая стадія арабаў

стадія арабаў

стадія арабаў

стадія арабаў

Прапок. Скульптура на фасадзе Страсбургскага сабора, каля 1230 г.

хрышчэнне, прычашчэнне, свяшчэнне. Актыўна выкарыстоўваліся і "сакрамэнты" - асвячаніе (святая) вада, хлеб (аблаткі) і свечкі. Хрысціянства адмаўляла антычную (язычніцкую) мастацтву і нават знішчала яе. Галоўная мэта хрысціянства ў Сярэднявеччы - гэта пабудова Града Божага на Зямлі - такой духоўнай супольнасці, дзе пануе любоў да Бога. Важным элементам хрысціянства стала манастыр. Асаблівую ролю яно мела ў заходнім (катацкім) хрысціянстве, дзе існавалі каталіцкія ордэны.

У сферы дзяржавы ўзінкненне адзінства іншыя цэнтры прынцып: уся ўлада паходзіць толькі ад Бога. Калі ж улада была дрэнай, то яе называлі "Біч Божы" і лічылі пакараннем за грахі. Таму ў Заходній Еўропе ішла барацьба за вяршэнне

Скамарохи. З фрэсак Кіеўскага Сафійскага сабора.

стадія арабаў

стадія арабаў

стадія арабаў

стадія арабаў

стадія арабаў

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Той чалавек, які праходзіў праз катаванні і вытрымліваў іх, лічыўся апраўданым, а хто не вытрымліваў - вінаватым. Толькі ў 1215 г. Латэрэнскі сабор гэту практику забараніў.

Цэнтрамі адукцыі і культуры былі ў раннім Сярэднявеччы толькі цэрквы, кляштары (манастыры) і манастырскія школы. Пры манастырах існавалі бібліятэкі і майстэрні па перапісанні кніг - "скрыторы". Тут адукаваныя манахи перапісвалі біблійныя тэксты, творы старажытных філосафу і паэт.

У манастырскіх і прыходскіх школах вучылі хлопчыкаў ва ўзросце ад сямі гадоў. Тэрмін вучобы - 7 або 8 гадоў. Тут выкладалі пісьмо, чытанне, спевы, лацінскую мову, арыфметыку, тэалогію, астрономію і тэорыю музыки (гармонію). Пазней у гарадах узніклі і свецкія школы на чале са свецкім настаўнікам (магістрам). Некаторыя вучні нават ездзілі з горада ў горад, каб паслухуць лекцыі найбóльш видомых настаўнікаў. Такіх вучняў называлі "вандрóўнымі шкалярамі".

У XI-XII стст. у вялікіх гарадах узніклі новыя наукальныя ўстановы - *універсітэты*. Першы з іх адкрыўся ў XI ст. у гарадзе *Балоні* (Італія). Выкладанне ў ім ішло на мове каталіцкай царквы - лаціне. Сярод факультэтаў самым прэстыжным быў багаслоўскі (тэалагічны) факультэт, дзе вучылі будучых святароў і філосафаў. Асноўная форма наукальня - лекцыі і дыспуты, сумесныя абмеркаванні складаных і спроччных пытанняў пераважна багаслоўска-тэалагічнага характару.

У X-XI стст. значна ўмацоўваецца ўплыў царквы і ў Візантый. Складуся трывалы хаўрус царквы і дзяржавы, прычым, у адрозненіе ад Захадніх Еўропы, царква тут залежала ад свецкай улады. Выбары патрыярха непасрэдна залежалі ад каралеўскай улады, мелі сваю незалежную дзяржаву і праводзілі самастойную палітыку, асабліва ў часы феадальнай раздробленасці. У IX і X стст. паміж рымскімі папамі і канстанцінопальскімі патрыярхамі пачалося змаганне за душу тых жыхароў Еўропы на Поўначы і Усходзе, якія прынялі хрысціянства. Канфлікт заканчыўся тым, што ў 1054 г. Рымскі Папа і канстанцінопальскі патрыярх пракляі і адлучылі ад царквы адзін аднаго. За заходній царквой канчаткова замацавалася называе "каталіцкая", што азначае

скай мовай у набажэнстве і кірылічным алфавітам, што значна пашырыла культурны ўплыў хрысціянства сярод славянскіх народаў.

3. Царкоўны раскол 1054 г. і ўзмацненне каталіцкай царквы ў Заходній Еўропе

Царкоўны раскол 1054 г. Пачатак падзелу хрысціянства на дзве плыні - усходнюю і заходнюю - пачаўся пасля падзелу адзінай Рымскай імперыі на дзве. Усходній (візантыйскі) царквой кіраваў канстанцінопальскі патрыярх, які залежаў ад імператара. Ён таксама быў першай епархам новых хрысціянскіх цэрквей, што ўзніклі на тэрыторыях, дзе жылі ўсходнія і частковая паўднёвия славяне. Але не ўсе ўсходнія хрысціяне падпарадкоўваліся Канстанцінополю. Існавалі і іншыя незалежныя ўсходнія (праваслаўныя) цэркви, якія называліся "аўтакефальными", на чале са сваімі патрыярхамі. З цягам часу іх колькасць павялічвалася і цяпер дасягнула 15. Ужо ў IV ст. існавалі, акрамя Канстанцінопальскай, *Александрыйская, Амфілійская і Іерусалімская цэркви*.

У Заходній Еўропе хрысціян узначалілі рымскія папы, якія ў меншай ступені залежалі ад каралеўскай улады, мелі сваю незалежную дзяржаву і праводзілі самастойную палітыку, асабліва ў часы феадальнай раздробленасці. У IX і X стст. паміж рымскімі папамі і канстанцінопальскімі патрыярхамі пачалося змаганне за душу тых жыхароў Еўропы на Поўначы і Усходзе, якія прынялі хрысціянства. Канфлікт заканчыўся тым, што ў 1054 г. Рымскі Папа і канстанцінопальскі патрыярх пракляі і адлучылі ад царквы адзін аднаго. За заходній царквой канчаткова замацавалася называе "каталіцкая", што азначае

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

сягала велізарных аўт'емаў. Волю Папы даводзілі да вернікаў не толькі святы, але і манасія ордэны.

4. Крыжовыя паходы

Крыжовыя паходамі называюць ваенныя паходы заходне-еўрапейскіх хрысціян з мэтай забраць у мусульман галоўную хрысціянскую святыню ў Святой Зямлі (Палесціне). Іх удзельнікі нашивалі на свае плащчы крыжы - сімвалы хрысціянства. Арганізатарамі крыжовых паходаў былі рымскія папы.

Пачатак крыжовых паходаў адлічаюць з 1096 г. (пачатак першага паходу), а заканчваюць або ў 1270 г. (апошні восъмы паход), або ў 1291 г., калі мусульмане захапілі апошнюю крыжацкую цвердзь на Усходзе - горад *Акры*. Рымскія папы таксама арганізоўвалі крыжовыя паходы супраць ерэтыкоў і нават супраць непакорных ім каралёў. У XIV і XV стст. адбываліся крыжовыя паходы і супраць туркі-асманаў.

Пачалося ўсё ў французскім горадзе *Клермоне* ў лістападзе 1095 г., дзе пераднатоўпам вернікаў пасля царкоўнага сабора выступіў Рымскі Папа *Урбан II*. Ён заклікаў прысутных дапамагчы Візантый, "на якую напалі падступнáя мусульмане", і вызваліць ад іх хрысціянскіх святыні ў Палесціне. Усім удзельнікам ён падбягаў вызваленне ад грахоў, а тым, хто загіне - вечнае жыццё ў раі. Яго ідэю ўсе падтрымалі і вырашылі ісці ў паход.

Вясной 1096 г. тысячы сялян, узброенных сякерамі, кіямі і косамі, рушылі ў паход, па дарозе рабуючы мясоўых жыхароў, бо не мелі з сабою харчоў. Калі яны дабраліся да Канстанцінополя, візантыйцы перавезлі іх у Малую Азію. Мясоўвая войскі мусульман іх або перабілі, або забралі ў палон.

Тады рушылі на вайну добра ўзброеные феадалы, малодыя сыны ўласнікаў феадаў, якія не мелі права на спадчыну бацькі, каб захапіць сабе ўласнасць у заваяваным краі. Імператар Візантый *Апаксей Комнін* прымусіў іх даць яму прысягу верніці і толькі тады перавёз іх у Малую Азію. У 1097 г. крыжаносцы разам з візантыйцамі захапілі Нікею, якая зноў пачала належыць Візантый. Пасля войска крыжаносцаў прыйшло ў *Кілікію*, дзе жылі хрысціяне і хутка захапіла яе. Потым крыжаносцы падзяліліся на два атрады, якія пайшлі ў розныя бакі: адны на Эдэсу, другія - на *Амфілію* ў Сірыі. Эдэсу, дзе жылі армяне, занялі без бою, і тут узнікла першая дзяржава крыжаносцаў - *графства Эдэскае*.

Антыхія абаранялася больш за сем месяцаў; яе захапілі ў чэрвені 1098 г. у выніку здрады некаторых абаронцаў

Захоп Іерусаліма крыжаносцамі Першага паходу.
Мініяцюра з сярэднявечнага рукапісу.

горада. Тут узнікла другая хрысціянская насељніцтва разных веравызнанняў. Шмат тут было італьянскіх купцоў, асаблівіз Венецыі і Генуі. У пачатку XII ст. веніцыянцы мелі па адным квартале ў кожным горадзе Іерусалімскага каралеўства. Итальянцы прывозілі з Еўропы хлеб, будаўнічае дрэва, металы, коней і воратку. У Еўропу везлі шоўк і бавоўну, цукар, віно, спецы, фарбавальнікі, слановую косць, каштоўныя камяні і шкляны посуд. Адчуваўся ўздым міжземнаморская гандлю.

Аднак у другой палове XII ст. сітуацыя для крыжаносцаў на Усходзе вельмі пагоршылася. Другія крыжовыя паходы (1147-1149 гг.) не прынёс хрысціянскім уладарам на чале з французскім каралём *Людовіком VII* жаданых вынікаў. Шмат было італьянскіх купцоў, асаблівіз Венецыі і Генуі. У пачатку XII ст. веніцыянцы мелі па адным квартале ў кожным горадзе Іерусалімскага каралеўства. Итальянцы прывозілі з Еўропы хлеб, будаўнічае дрэва, металы, коней і воратку. У Еўропу везлі шоўк і бавоўну, цукар, віно, спецы, фарбавальнікі, слановую косць, каштоўныя камяні і шкляны посуд. Адчуваўся ўздым міжземнаморская гандлю.

Сцэны Другога крыжовага паходу.
Мініяцюра з сярэднявечнага рукапісу.

вікам VII жаданых вынікаў. А ў 80-я гады XII ст. мусульманскі землі, якія межавалі з хрысціянскімі дзяржавамі, трапілі пад уладу егіпецкага султана *Салах-ад-Дзін (Саладзіна)*. Яго войска з ліпеня 1187 г. разбіла войска крыжаносцаў і ўзяло ў палон іерусалімскага караля, якога давялося выкупляць за 200 000 златых. Самым моцным быў орден тамплераў, які меў 18 уласных крэпасцяў цвярдзяньняў. У гарадах, што належалі крыжаносцам, перава-

(Працяг у наступным нумары.)

Манасік-францысканкі. Мініяцюра XV ст.

Манах у скрыпторый.

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы*

(V - XV стагоддзі)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

3. Францыя ў X-XIII стст.

У X ст. у Францыі за каралеўскую ўладу змагаліся дзея феадальныя групкі. Гэта былі нашчадкі Карла Вялікага, або Каралінгі, і нашчадкі графа Эдо, які ў канцы IX ст. быў французскім каралём. У змаганні паміж імі перамаглі прыхільнікі з групы Эдо. З іх кола каралём Францыі абраў Гуга Капета, які заснаваў новую каралеўскую дынастыю Капетынгага. Феадалы, якія абраў Гуга Капета каралём, не прынеслі яму феадальную прысягу вернасці, і таму яго ўлада была фармальнай. Нават у каралеўскім дамене васалы не заўжды слухаліся свайго караля, і з гэтай прычыны першыя Капетынгі мусілі вазиаць са сваімі васаламі, падпарадкоўваць іх сабе.

Каб умацаваць сваю ўладу, каралі і іншыя буйныя феадалы абапіраліся на падтрымку гарадоў. Гараджане давалі ім гроши, каб тых забяспечылі для рамеснікаў і купцуў бяспечныя гандлёвія шляхі і ўнутраны парадак у краіне. З мэтай дапамогі гараджанам кароль ці іншыя магнат будаваў на скрыжаванні гандлёвых шляхоў мураваныя замкі, дзе былі рыцарскія атрады, што абаранялі мясцовыя жыхары ад рабаўнікоў і злачынцаў.

У сярэдзіне XII ст. кароль Людовік VII навёў поўны парадак у сваім дамене і пачаў пашираць свае валоданні за кошт іншых феадалаў - суседзяў. Але на шляху аб'яднання Францыі галоўнай перашкодай стала англійская каралі з дынастыі Плантагенетаў. Рэч у тым, што ў сярэдзіне XII ст. буйны французскі магнат Генрых Плантагенет стаў каралём Англіі, а яго французскі дамен быў большы за дамен Людовіка VI. Аднак абыяннне Францыі, якая складалася з 14 даменаў, у пачатку XIII ст. завяршыў кароль Філіп II Аўгуст з дынастыі Капетынгага. Ён спачатку павялічыў свой дамен, а потым захапіў і французскі землі Плантагенетаў. У руках англійскіх каралёў засталася толькі частка французскага ўзбрэжжа на поўначы краіны. У пачатку XIV ст. французскія каралі валодалі трывма чвэрцямі сучаснай тэрыторыі Францыі.

4. Германія ў X-XIII стст.

Стварэнне Свяшчэннай Рымскай імперыі на мястэцкага народа

У пачатку X ст. сітуацыя ў Германіі была вельмі складанай. На германскія землі на поўначы нападалі нарманы, на ўсходзе - палабскія славяне, на паўднёвым усходзе - венгры. Самымі спусташальнымі набегамі былі венгерскія.

З 900 па 911 г. каралём Германіі быў Людовік Дзіцяця, які не карыстаўся аўтарытэтам і не меў моцнай ўлады. На пер-

ше месца ў краіне выйшлі мясцовыя магнаты-герцагі. У пачатку X ст. іх улада зраблася спадчынай, а ўнутры герцагстваў склалася свая васальная сістэма. У X ст. на поўначы і ўсходзе краіны адчуваўся ўплыў язычніцтва і існавалі рэшткі быльых племенных структур. Гарады былі толькі на заходзе, на берагах Рэйна. Асноўную масу насельніцтва яшчэ складалі вольныя людзі. Кожны селянін меў свой алод. Сярод буйных племенных герцагстваў былі: Саксонія, Франконія, Швабія (Алеманія) і Баварыя. Самым моцным герцагствам стала Саксонія, якая мела сваю дынастыю ўладароў. Пасля смерці апошняга прадстаўніка дынастыі Каралінгія Людовіка IV і міжусобнай вайны да ўлады прыйшоў герцаг Саксоніі Генрых I Птушкалоў (919-936), які заснаваў новую, Саксонскую дынастыю (919 - 1024 гг.) германскіх каралёў. У сваім змаганні з герцагамі ён абапіраўся на каталіцкую царкву, якая была зацікаўлена ў моцнай уладзе. Ён стварыў моцнае коннае рыцарскае войска і збудаваў на памежных тэрыторыях сістэму ўмацаваных цвердзяў - бургі. Пазней на базе бургіа ўзникне шмат нямецкіх гарадоў. Ён таксама адабраў у Французскага караля Лагарынгію, захапіў землі палабскіх славян, а ў 933 г. разбіў венгерскую войску і спыніў яго наступ ў глыбіню краіны. Адзінай стаўцы ў Германіі тады не было, і кароль кіраваў дзяржавай з дапамогай свайго двара. Раз на год склікаўся сходы герцагаў, дзе вырашаліся важныя дзяржаўныя справы. Нямецкія каралі не мелі пастаяннага дамена, каралеўскім быў дамен таго князя, якога выбіралі каралём.

Змусіла князёў абраць новага імператара, але цяпер ён ужо не мог перадаваць сваю ўладу ў спадчыну.

5. Англія

Доўгі час у Брытаніі існавала шмат малых каралеўстваў, якія ваявалі паміж сабою. Аднак у 829 г. адзін з саксонскіх каралёў Экберт здолеў аб'яднаць пад сваёй ўладай большую частку вострава. Узнікла новая дзяржава - Англія. У канцы IX ст. амаль палову Англіі заваявала Данія, і сюды перасяліліся дацкія селяніне, якія не прызнавалі ўладу англійскага караля і жылі па сваіх законах. Гэту тэрыторию, дзе яны жылі, назвалі Дэнло (ці вобласць дацкага права). Жыхары гэтай зоны ўвесь час нападалі на англічан. Толькі ў сярэдзіне XI ст. англічане здолелі вярнуць сабе гэтыя землі.

Нармандскае заваяванне. У 1066 г. на Англію нападаў герцаг Нармандіі, якая знаходзілася на поўначы Францыі, Вільгельм. Яго рыцары-вершнікі ў бітве пры Гастынгсе разбілі пяхоту англійскага караля, і герцаг Нармандіі стаў каралём Англіі. Ён назваў Вільгельмам Заваёўнікам. Ён адразу забраў сабе сёму частку ворных земляў краіны, амаль усе лісіны і стаў самым

Вільгельм Заваёўнік (выява на дыване, каля 1080 г.).

моцным феадалам у дзяржаве. Усе насельнікі каралеўства павінны былі скласці яму васальскую прысягу. Потым быў праведзены перапіс насельніцтва, і вольныя селяніне сталі феадальна-залежнымі. Селяніне пачалі ўцякаць у лісіны і нападаць на прадстаўнікоў новай улады, найперш на прадстаўнікоў караля (шэрфы). Простыя людзі іх падтрымлівалі і складалі пра іх геральдичныя песні (балады). Самым улюблённым героям быў аграга паўстанца Робін Гуд. Заваёўнікі размаяцілі на дыялекце французскай мовы і не разумелі мовы англійскай, якой яны пагарджалі. Французская мова ў Англіі фактычна была дзяржаўнай аж да XIV ст. За некалькі стагоддзяў заваёўнікі змяшаліся з мясцовымі людьмі, і прыкладна ў XIV ст. утварылася новая англійская мова, якая - з пэўнымі змяненнямі - існуе і цяпер. У самым

пачатку XIV ст. англічане захапілі дзяржаву валійцаў - Уэльс, які пачаў непасрэдна належаць старэйшаму сыну англійскага караля. Таму і цяпер спадкаемца англійскага трона носіць з гонарам тытул "прынца Уэльскага". Пазней англійскія войскі высадзіліся ў Ірландыі, дзе захапілі невялічкую частку вострава і засялілі яго англійскімі селянінамі. На поўначы Брытаніі існавала незалежнае Шатландскіе каралеўства, якое таксама марылі захапіць англічане. У канцы XIII ст. войскі Англіі акупавалі амаль усю шатландскую тэрыторыю, але шатландцы вялі з захопнікамі партызансскую вайну, і тая мусілі ў 1328 г. прызнаць незалежнасць Шатландыі.

Пасля таго як у пачатку XIII ст. французскі кароль захапіў амаль усю землі ў Францыі, што належалі англійскім каралям з роду Плантагенетаў, якія змянілі на троне нармандскую дынастыю, кароль Англіі Джон (Лаан) атрымаў здзеклівую мянушку Бэззямельны. Ён абыяў вайну Францыі, але выйграць яе не здолеў, што абураў англійскіх феадалаў і гараджан. Яны абыядналіся і зўялі паўстанне супраць караля. Падчас паўстання ў 1265 г. адбываўся сход прадстаўнікоў паўстанцаў, які атрымаў назыву "парламент". На ім былі абмеркаваныя найважнейшыя справы жыцця краіны, у тым ліку і памеры падаткаў. Кароль мусіў пагадзіцца з існаваннем парламента, каб пазбегнуць новых паўстанняў. Спачатку парламент працаваў на французскай мове, і таму яго назва падзілі з французскай мовы ("parler" - "гаварыць").

6. Гарады-дзяржавы Італіі

У Сярэднявеччы ніколі не існавала адзінай італьянскай дзяржавы. У XI ст. на поўдні Італіі, якая перад гэтым належала Візантыйскому імперію, народы стварылі сваю дзяржаву - Сіцилійскае каралеўства. Сярэдняя частка Італіі ўваходзіла ў Папскую краіну, якая з 962 г. разам з Паўночнай Італіяй уваходзіла ў склад Свяшчэннай Рымскай імперыі. У 1274 г. імперия прызнала незалежнасць Папскай вобласці (Рым і яго ваколіцы). Рымскі Папа стаў не толькі першайархам каталіцкай царквы, але і буйным свецкім феадалам. Гарады Паўночнай Італіі вялі няспынную барацьбу са сваімі сенатарамі і германскімі імператарамі. У выніку з'явіліся гарады-дзяржавы з рэспубліканскай формай кіравання.

Кожны горад меў прыналежнасць да яго наваколле ў выглядзе кола радыусам 10-15 км. Вярхоўная ўлада ў ім належала агульнаму сходу гараджан. Яго раашэнні выконвалі спецыяльныя людзі, якіх абрали на пэўныя тэрмін (звычайна

на адзін год). Самымі значымі з такіх гарадоў сталі Мілан, Фларэнцыя, Венецыя і Генуя. Прычым, Венецыя і Генуя былі вечнымі супернікамі і нават ваявалі паміж сабою.

У канцы XIII ст. на базе гарадоў-камун у паўночнай і сярэдній частках Італіі існавала каля 70 гарадоў-дзяржав ў эпоху Средневяковія.

7. Стварэнне саслоўна-прадстаўнічых манархій

У Высокім і асабліва познім Сярэднявеччы ў заходнеўрапейскіх дзяржавах складаўшчыца саслоўна-прадстаўнічай манархіі, у якой з'яўляецца яшчэ адзін орган кіравання - сход прадстаўнікоў феадальных

стадаў. У французскага труна.

Дынастыя - каралі, або князі, прадстаўнікі аднаго і таго ж роду, які змяняюць адзін аднаго на троне паводле права спадчыны.

Картэсы - орган саслоўнага прадстаўніцтва ў каралеўствах Пірэнейскага паўвострава.

Панічына - адправаўка селянінамі пэўнай колькасці дзён на пансікіх (феадальных) палях за права карыстання сваім зямельным надзелам.

Парламент - орган саслоўнага прадстаўніцтва ў Англіі.

Саслоўе (стан) - асобная вялікая група насельніцтва ў краіне, якая адрознівалася ад іншых наборамі праваў.

Сеньёр - феадал, які даў феод васалу.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

829 г. - абыяднанне англійскіх дзяржав ў адзін краіні.

843 г. - падзел імперыі франкіў, пачатак фармавання каралеўстваў Францыі, Германіі, Італіі.

962 г. - стварэнне на германскіх і італьянскіх землях Свяшчэннай Рымскай імперыі.

1066 г. - заваяванне Англіі Вільгельмам Нармандскім.

1265 г. - першы парламент у Англіі.

1302 г. - першыя Генеральныя штаты ў Францыі.

РАЗДЕЛ VIII. КРАІНЫ ПАЎНОЧНАЙ І ЦЭНТРАЛЬНОЙ ЕЎРОПЫ

Х-XIII стст.

1. Гісторыя народаў Скандинавіі.

2. Паўночная імперыя.

3. Палабскія славяне.

4. Узікненне Польскай дзяржавы.

5. Стварэнне Чэскага каралеўства.

6. Прыход венграў (мадзьяраў) у Цэнтральную Еўропу.

I. Гісторыя народаў Скандинавіі ў Х-XIII стст.

У X ст. набегі вікінгаў на Заходнюю Еўропу спыніліся, і на тэрыторыі Скандинавіі пачалі ўтварацца нацыянальныя дзяржавы. Абыяднанне Даніі ў адзінае каралеўства адбылося пры каралі Харальдзе, які ў 960 г. прыняў хрысціянізацію краіны. Каля 1000 г. утварылася Швецыя, і тут з'явіліся першыя каталикія місіянеры.

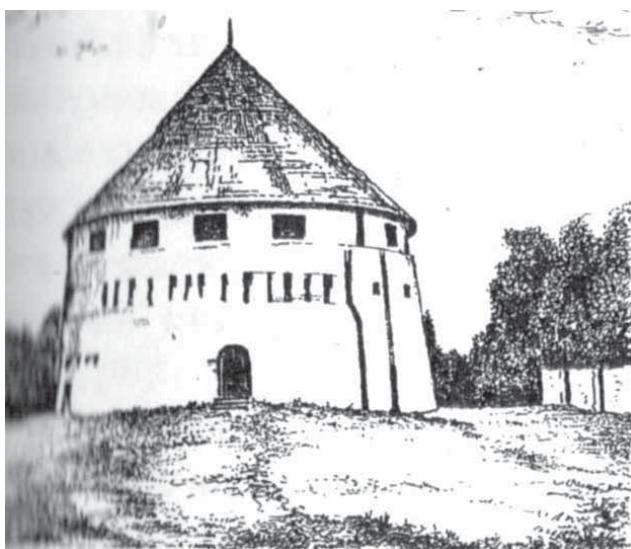
(Працяг у наст. нумары.)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

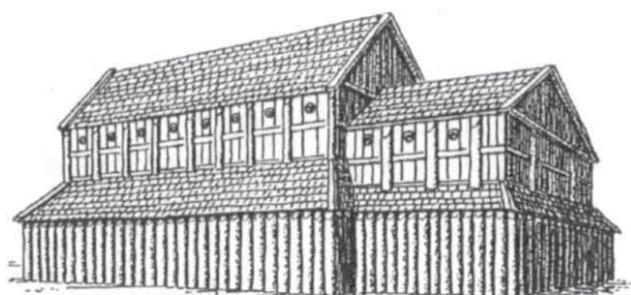
2. Паўночная імперыя

Пачатак узмаеннення Даніі ў рэгіёне звязаны з каралём *Свенам Вілабородым*. Ён разам са шведамі каля 1000 г. разбіў нарвежскі флот і падзяліў разам са Швеціяй нарвежскія землі. Найбольш знаменітага сына - *Канута Вялікі*, які спачатку стаў англійскім каралём, а потым адначасова дацкім і нарвежскім. Яго вялізная краіна пачала называцца Паўночнай імперыяй, але пасля смерці Канута ў 1035 г. распалася на асобныя краіны.

Чарговы росквіт Даніі

Царква ў Даніі, XI ст

Царква Божая ў Лундзе (Швецыя), каля 1060 г.
(рэканструкцыя)

Свіран у Нарвегіі (XIV ст.).

пачынаеца ў другой палове XII ст., калі да ўлады прыйшоў *Вальдэмар I Вялікі* (1157-1182) і яго сынны: *Канут IV* (1182-1202) і *Вальдэмар II* (1202-1241). Дацкія каралі вядуць войны, каб скончыць са славянскімі нападамі на іх землі. Спачатку

Жалезная сякера, інкрустраваная срэбрам. Мамен (Данія).

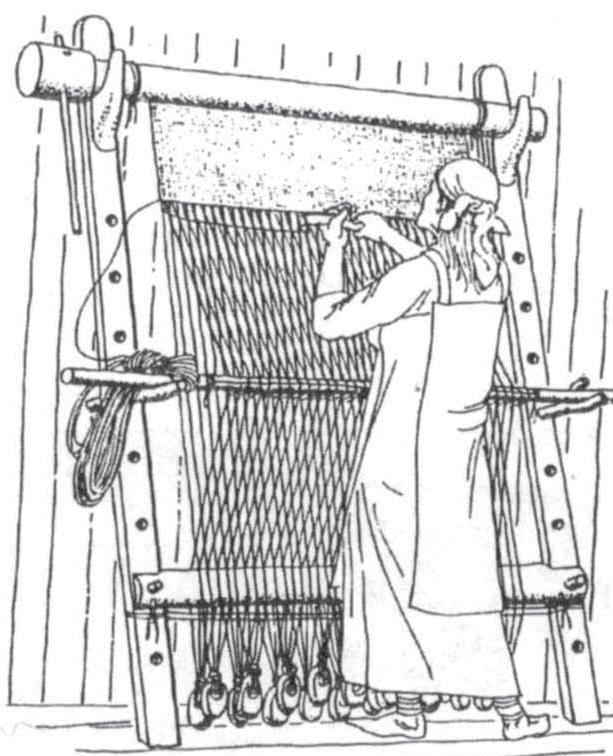
* Вышиаў з друку дадатковы наклад кнігі Алега Трусаў «Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)». Кнігу можна знайсці ў сядзібе ТБМ на Румянцева, 13. Купіць можна ў «Акадэмкнізе». Наклад невялікі. Спяшацца.

былі знішчаны піраты-венды (захаднія славяне), а потым у 1169 г. Вальдэмар I захапіў іх галоўную базу - *востраў Руген*. У 1184 г. кароль Канут IV знішчыў у марской бітве флот Памераніі. Князь Памераніі признаў уладу Даніі. У 1201 г. дацкая войскі захапілі некалькі немецкіх земляў, у тым ліку княства *Гальштэтн* з горадам Гамбургам. На прапанову Рымскага Папы Инакенція III датчане правілі крыжовы падход супраць эсту і ў 1219 г. захапілі паўночную Эстонію з горадам *Рэвелем* (цяпер Талін).

Пасля распаду Паўночнай імперыі Нарвегія зноў зрабілася незалежнай. Кароль *Магнус III* (1093-1103) захапіў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы* (V - XV стагоддзі)

Скандинавскі вертыкальны ткацкі стан (XIV-XV стст.).

Аркнейскія і Гебрыдскія астравы, а таксама востраў Мэн. У краіне канчаткова ўсталявалася хрысціянства, і была ўведзена дзесяціціна. У 1174 г. у краіне паўсталі сяляне, якія мелі мянушку «*біркенбейнеры*». Паўстанне перайшло ў грамадзянскую вайну паміж сялянамі і прыхільнікамі каралеў - *баглерамі*.

Пасля вайны да ўлады прыйшоў кароль *Хокан IV* (1217-1263), з якім звязваюць росквіт краіны. Ён стварыў каралеўскую канцылярию. Таксама актыўна дзеянічала *Караляўская рада*. У 1262 г. Ісландыя, а потым і Грэнландыя прызналі ўладу караля Нарвегіі. Нарвежцы пачалі каланізацыю Фінляндіі і Кольскага паўвострава.

У другой палове XI ст. Швеція канчаткова становіща хрысціянскай краіны. У XII ст. сітуацыя ў краіне вельмі нестабільная, якая праправілася пры каралі *Кануце I Эрыксане* (1168-1199), які заснаваў горад Стакгольм. Пасля яго смерці зноў пачалася міжусобная барацьба, якая спынілася ў сярэдзіне XIII ст. У Швеціі з'явілася агульнаадзяржаўнае заканадаўства, з'явіліся пасады канцлер, казначэя і суддзі. Існавала *рада знаці*, якую складалі магнаты і кіраўнікі мясцовай царквы. У 1252 г. Стакгольм атрымаў статус горада. Пачынаючы з 1157 г. шведы наладзілі некалькі крыжовых паходаў у Фінляндію і здолелі спачатку захапіць яе цэнтральную частку (1249-1250 гг.), а пазней і Заходнюю Карэлію (1291-1300 гг.). Ваявалі шведы і з Наўгародскай рэспублікай, але вялікіх поспеху ў гэтым не мелі.

Большую частку насельніцтва Скандинавіі складалі вольныя сяляне, якія трывалі на сваіх плячах амаль усю гаспадарку.

Сяляне таксама мелі ад-

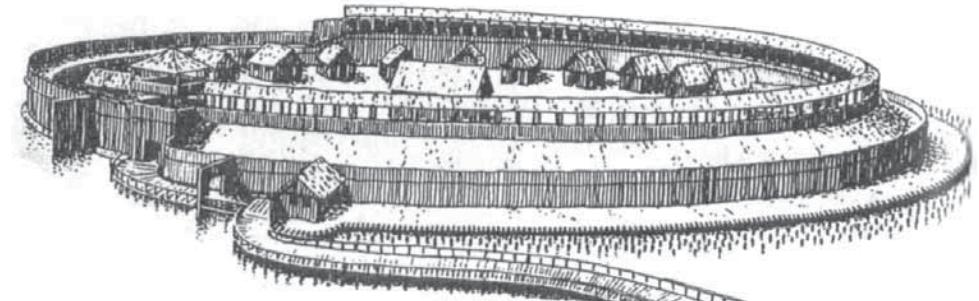
льны Германіі захавалася каля 150 тыс. чалавек, якія гавораць на *сорбскай* (*сербалужыцкай*) мове.

У IX-X стст. палабскія славяне ўжо былі на стадыі стварэнням сваіх дзяржаў (княстваў). Прадстаўнікі вайскової арыстакратыі, якія служылі князю на кані, называлі «*віязямі*». Вольных сялян яны называлі, як і ўсходнія славяне, «*смэрдамі*». У канцы VIII - пачатку IX ст. яны будуюць умацаваныя паселішчы або на пагорках, або каля іх. З ўсходніга боку ўмацаванні мелі высокія земляніны вальы з драўлянымі зрубамі. Ніжня частка валу ўмацоўваліся камянімі. На тэрыторыі ўмацаванага паселішча жылі князі і дружынікі, а таксама заходзіліся язычніцкія святыні.

Палабскія славяне, якія жылі на берагах Балтыйскага мора, былі добрымі мараплайцамі, і, гэтак сама як вікінгі, займаліся разбом і пірацтвам. Яны нападалі на немецкія, дацкія і нават шведскія землі. Былі спробы стварыць і свае незалежныя дзяржавы. Так, лідар племені бодрычаў *Готшальк* (1031-1066) для вайны з немцамі аўяднаў бодрычаў і люцічаў і стварыў вендскую дзяржаву, дзе пачаў распаўсюджваць хрысціянства і будаваць кляштары. Аднак прыхільнікі язычніцтва паднялі паўстанне і забілі яго.

3. Палабскія славяне

Продкі палабскіх славян у V-VII стст. рассеяліліся на прасторы ад Эльбы да Одэра, а таксама на тэрыторыі сучаснай заходняй Польшчы. На гэтай тэрыторыі ўтварылася

Гарадзішча абадрытаў Берэн-Любішы, XI ст.

трыторыі стварыў *Брандэнбургскія маркграфства*. На месцах знишчаных славянскіх паселішчаў атабарыліся немецкія каланісты.

Немецкія біскупы, якія знишчалі храмы і ідалы, заваявалі храмы і пакінулі іх апісанні. Таксама захавалася апісанне язычніцкага храма ў паселішчы *Аркона* на востраве Руген, зробленое ў 1208 г. Немецкія археолагі ў 1921 г. правялі раскопкі рэшткаў храма. Храм быў прысвячаны богу *Святавіту* і стаяў на ўмацаваным гарадзішчы ў паўночнай частцы вострава. У плане гэта быў квадрат, плошчай больш за 20 квадратных метраў. Дах абаіраўся на чатыры калоны, а сцены былі зроблены з вертыкальных плітаў і мелі адзінную дзвяры, аздобленыя разным

Князь Мешка I.

скай князёўнай-хрысціянскай *Добравай*, а ў 966 г. сам прыняў хрысціянства. Гэты год лічыцца датай заснавання Польшчы як єўрапейскай хрысціянскай дзяржавы.

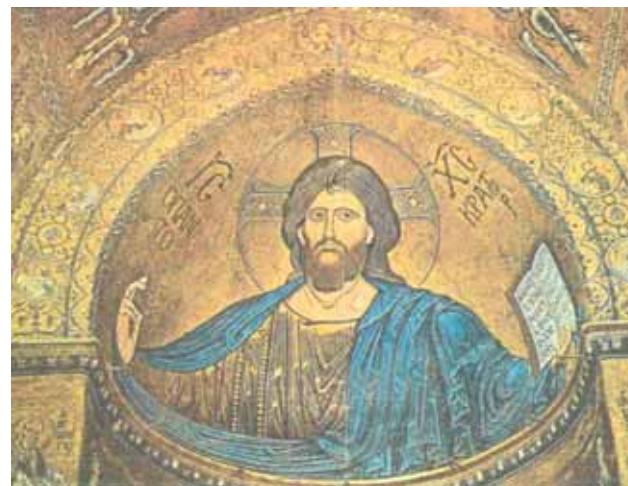
(Працяг у наст. нумары.)

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Хрыстос-Пантакратар. Каля 1180-1194 гг. Манрэале (Сіцылія), кафедральны сабор. Мазаіка ў канцы абсіды.

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У 1235 - 1236 гг. нікейцы разам з балгарамі захапілі большую частку Фракіі, а 25 ліпеня 1261 г. нікейская армія заняла практычна без бою Констанцінопаль. Апошні кіраўнік Латінскай імперыі *Балдуін II* уцёк у Італію, а венецыянцы зноў страйці ўсю сваю маёмасць. У жніўні 1261 г. *Міхаіл VIII Палеолаг* каранаваўся і аднавіў Візантыйскую імперію. Аднак яго ўладу не прызналі Эпір, Фесалія і Трапезунд.

Візантыйска ў другой палове XIII ст. Імператор *Міхаіл VIII* (1261- 1282), каб адрадзіць эканоміку, даў прывілеі італьянскім купцам. Каля стаціцы ў Галаце заснавалі генуэзскую гандлёвую калонію. Каб прадухіліць чарговы напад крыжаносцаў, *Міхаіл VIII* прапанаваў падпрадкаўваць канстанцінопальскую царкву Рыму. На Ліёнскім саборы ў 1274 г. візантыйская дэлегацыя ад імя свайго імпераатора выказала сваю падпрадкаўванасць Папу Рыгору X. Гэта выклікала вялікое абурэнне жыхароў Візантыйскай імперыі. У 1281 г. на Візантыйскую напалі войскі *Карла Анжуўскага*, але візантыйцы здолелі спыніць іх на сушы, і на моры. У 1282 г. на Сіцыліі, якой кіраваў *Карл Анжуўскі*, адбылося паўстанне, і востраў захапілі войскі пірэнейскага каралеўства Арагона. Неўзабаве *Міхаіл VIII* памёр, а падданыя назвалі яго ерэтыком і здраднікам.

Сістэма кіравання і сацыяльна-еканамічнае развіццё краіны ў X - XIII стст. УХ ст. улада імпераатора дасягнула найбольшай моць. Сінкліт (дарадчая рада) з чыноўнікамі і знаці меў толькі дарадчую функцыю, а патрыярх быў імператорскім стаўленікамі. Дзяржавай кіраваў велізарны бюрократычны аппарат, што складаўся з 18 класаў і 5 разрадаў. Кожны чыноўнік мог рабіць кар'еру і падыміцца ўверх па бюрократычнай лесвіцы. Таксама можна было купляць і пажыццёвые тытулы і потым мець з іх штогодовыя прыбытак.

Вялікі бюрократычны аппарат патрабаваў шмат грошей, і таму ўсіх сялян і рамеснікаў абкладалі вялікімі падаткамі. Асаблівы падатак спаганялі на карысць царквы. У гарадах падаткамі абкладалі нерухомую маёмасць, спаганялі ганд-

лёвия зборы з рамеснікаў і гандляроў, а таксама асобныя зборы з кожнай гандлёвой аперацыяй.

У XII ст. назіраецца росквіт земляробства. У гарады Паўночнай Італіі з Візантыйскай завозіць збожжа, віно, алей, садавіну і гародніну.

У X-XI стст. склаліся асноўныя катэгорыі насельніцтва. Сяляне падзяліліся на *місты* і *парыкі*. Першыя былі наёмнымі работнікамі і сваёй зямлі не мелі. Другія мелі свой зямельны надзел, які можна было перадаваць у спадчыну, але зямля была ўласнасцю феадала, і селянін павінен быў плаціць яму за карыстанне гэтай зямлі. Былі і дзяржаўныя парыкі, якія забяспечвалі харчаваннем імператарскі двор. Заставалася невялікая колькасць вольных сялян, якія жылі грамадою. Частка бедных сялян уцікала ад феадалаў у манастыры, якіх у пачатку XV ст. было каля сямі тысяч.

Клас феадалаў складаў конныя вершнікі - аснова візантыйскага войска. Візантыйскія магнаты вельмі залежалі ад імператара, і их уласная маёмасць была не вельмі вялікай, а асноўныя прыбытак ішоў за службу з дзяржаўнай казны.

Культура Візантыйскай імперии ў Х-XIII стст. У X-XI стст. Візантыйцы заставаліся марской дзяржавай, якая, дзякуючы "грэцкаму агню" і скосаму ветразю, мела вялікія ваенныя і гандлёвыя флоты і таму займала пануюча становішча ў басейне Міжмор'я. Візантыйская залата манета мела функцыі міжнароднай валюты на ўсіх рынках ад Еўфрата да Гібралтара. Канстанцінопаль да канцы XII ст. заставаўся цэнтрам праваслаўя і захавальнікам асноўнай культуры. Шматлікія рамеснікі выраблялі тут прадметы раскоши, якія шырока расходзіліся па ўсёй Еўропе. Расквітнелі і іншыя гарады, асабліва Салонікі і Трапезунд, якія працавалі на экспортнай падставі, творы "Гісторыя римейк", у якіх апісаны захоп крыжаносцямі сталіцы імперыі ў 1204 г., напісаны гісторык *Нікіта Акамінат* з Хоной.

У царкоўнай архітэктуры, замест базілік, візантыйскія дойліды распрацавалі дасканалую мадэль кръжова-купальнага храма, які быў аздоблены мазаікамі і смальтамі і прыгожымі фрэскамі. Палацы магнатаў і багатых гараджан будаваліся па ўсей імперыі. Іх будавалі з чэсанага каменю і аздаблялі калонамі і мазаікай. Да XIII ст. візантыйскія дойлідства было адным з самых дасканальных у тагачасным свеце і вельмі паўплывала на архітэктуру Балгарыі, Сербіі, Кіеўскай Русі і, вядома, Беларусі.

У X-XII стст. расквітнела дэкаратыўна-ўжытковая мастацтва Візантыйскай. Гэта візантыйскія тарэўтыка-мастацкія вырабы з золата, срэбра, бронзы і іншых металоў. Сярод іх шмат культаўных рэчаў, розныя срэбны і залаты посуд. Рамеснікі Візантыйскай выраблялі прыгожы керамічны паліваны посуд, аздоблены рознымі малюнкамі. За межамі краіны добра ведалі і візантыйскія школы: лямпты, лампады, свецкі і царкоўны посуд, розныя пашеркі і бранзалеты. Вырабы з візантыйскай школы археолагі Беларусі знаходзяцца пры раскопках курганоў і гарадскіх паселішчаў.

Візантыйскія ткачы выраблялі розныя шаўковыя, ваўнянія і парчовыя тканіны, а таксама золататканыя тканіны, з якіх шылі адзенне для імператарскага двара і вышэй-

шага духавенства.

У XI-XII стст. візантыйскія мастацтва шырока вядомы і ў Італіі, асабліва на востраве Сіцылія, дзе спалучаліся дзяржаўныя імператары Візантыйскай Балгарыі. У 1014 г. у вырашальнай бітве каля горада Беласіцы асабліва залежнасць ад Візантыйскай імперии. Балгарыі было цалкам разбіта, і ў палон трапіла больш за 14 тысяч балгараў. На загад імператара Візантыйскага Васілія II іх амаль усіх аслілі, пакінуўшы на кожныя 100 чалавек, аднаго аднавокага правадыра і адпусцілі, каб напалахці іншых. У 1018 г. візантыйцы захапілі ўсю тэрыторыю Балгарыі і ўключылі яе ў сваю імперию.

3. Другое Балгарское царства

Вольналюблыны балгарскі народ не раз уздымаў паўстанні супраць захопнікаў. Саме вялікае паўстанне почалося ў 1113 г. у горадзе Тырнаве і ахапіла значную частку краіны. Паўстанцаў узначалілі двое баляраў - браты *Асен* і *Петр*. У 1117 г. паўстанцы перамаглі, і Балгарыя зноў зрабілася незалежнай. Сталіцай краіны стала Тырнава, а царом - вышэйзгаданы *Асен* (*Іван Асен I*). Другое Балгарское царства існавала з 1117 па 1396 гг. Пры цары *Іване Вялікім* (893-927). Яго войскі захапілі Македонію і хадзілі на Констанцінопаль. Сталіцай краіны спачатку быў горад *Пліска*, а потым *Преслаў*.

У гэтым горадзе стварыўся буйны культурны цэнтр паўднёвага славянства, дзе перакладаліся на стараславянскую мову грэцкія кнігі і пісаліся новыя. Да пачатку XI ст. у Балгарыі сфармаваліся два асноўныя грамадскія станы. Гэта - феадалы, якія валодалі зямлём, і залежныя ад іх парыкі. Але большасць насельніцтва складалася з вольных сялян і гараджан. Існаваў вялікі фонд дзяржаўных земляў, якія кіраўнікі краіны раздавалі за службу феадалам-балярам. У краіне па-ранейшаму пераважала дробнае сялянскае землеўладанне. Актыўна развівалася агародніцтва, вінаградарства, ільноводства і жывёлагадоўля. Галоўнай ціглай жывёлагадоўля ў гаспадарцы быў буйвол. Балгарскія рамеснікі здзяліліся апрацоўкай жалеза, ганчарствам і рознымі будаўнічымі рамёстрамі.

Істотную шкоду Балгарыі нанеслі мангола-татары ў сярэдзіне XIII ст. У 1227-1280 гг. адбылося сялянскае паўстанне супраць татараў, і незалежнасць Балгарыі аднавілася.

Лежнасць Балгарыі аднавілася. У канцы XIII ст. балгари нават захапілі Бялград.

4. Утварэнне Сербскай дзяржавы

Першая сербская дзяржава ўзнікла пры князі *Уладзіміре* (836 - 843). У другой палове IX ст. сербы прымоюць ўсходніяе хрысціянства, дзякуючы місіянерскай дзярнасці *Кірыла і Мяфодзія*. Аднак пазней сербы на доўгі час трапілі ў залежнасць ад Візантыйскай імперии. Аднак пазней на сербскіх землях з'явіўся *Стэфан Нямане* (1168-1196). Сербія вызвалілася ад візантыйскага прыгнёту ў 1217 г. стала каралеўствам. Брат караля *Сава* стаў архіепіскапам на чале самастойнай праваслаўнай царквы са службай на стараславянскай мове. Сербія атрымала выхад да мора, і ў яе склад з 1186 і на правах вольнага горада ўвайшоў марскі порт *Котар*. Унікальным помнікам сербскай архітэктуры з'яўляецца манастыр *Студзёніцы*, каля горада Кралева ў паўднёвай частцы краіны. Ён быў заснаваны ў 1183 г. князем Стэфанам Няманем, а потым дабудоўваўся яго сынамі. Манастыр стаў някроналем дынастыі Няманічай і шмат стагоддзяў быў нацыянальным святынням Сербіі. Самы галоўны храм манастыра - мураваная царква *Успення Багародзіцы* (1183 - 1196 гг.). У архітэктуры храма спалучаюцца візантыйскія і раманская традыцыі, а інтэр'ер аздабляюць фрэскі, напісаныя ў 1209 г. Росквіт Сербіі прыпадае на XIV ст.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Мазаіка - від жывапісу з выкарыстаннем каліровых камянёў, смальты, эмаляй і інш.

Парыкі - балгарскія і візантыйскія залежныя сяляніны - трымальнікі чужой (панскай ці дзяржаўной) зямлі, за якую выконвалі розныя павіннасці.

Туркі - сельджукі - кочавы народ, які ў XI ст. стварыў у Малой Азіі і Туркменістане вялікую дзяржаву.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕНІ

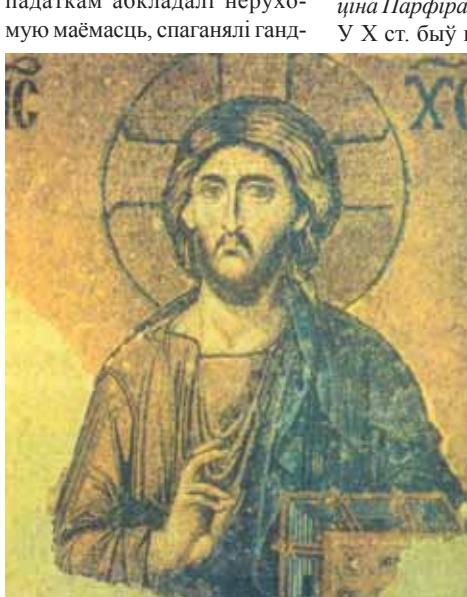
1014 г. - разгром балгарскай арміі візантыйскім імператарам Васіліем II.

1018 г. - заваяванне Візантыйскай Першага Балгарскага царства.

1185 - 1187 гг. - паўстанне балгараў супраць Візантыйскай.

60-я гады XII ст. - утварэнне Сербскай дзяржавы.

1261 г. - аднаўленне Візантыйскай імперии. (Працяг у наст. нумары.)

Ісус Хрыстос. Другая палова XII ст. (Сабор св. Сафіі ў Констанцінопалі)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

РАЗДЗЕЛ X.
КІЕЎСКАЯ РУСЬ І ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІЯ КНЯСТВЫ
X - ПАЧАТКУ XIII СТСТ.

1. Кіеўская Русь X-XI стст.
2. Першая беларуская дзяржава - Полацкая зямля.
3. Смаленская зямля.
4. Чарніговская зямля.
5. Турава - Пінская зямля.
6. Галіцка - Валынская зямля.
7. Узнікненне Наўгародскай рэспублікі.

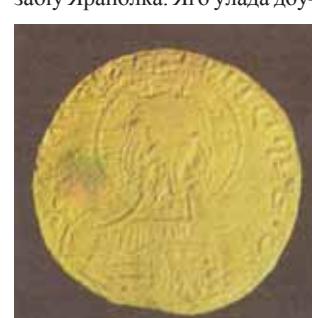
1. Кіеўская Русь у X-XI стст.

Паходы Алега. Першы князь Кіеўскай Русі, захапіўшы ўладу, пачаў называць сябе "вялікім князем". У 907 г. Алег, сабраўшы вялікае войска (каля 80 тысяч) з розных славянскіх і фінскіх племёнаў, пайшоў на Канстанцінопаль, які славяне называлі Царградам. Візантыя, каб заключыць мір, мусіла заплатіць вялікую контрыбуцыю - па 12 грыўнай на кожнага ваяра, а таксама даніну князю-васалам Алега. Наступная дамова была заключана ў 911 г., і кіеўская купцы займелі права гандлю ў Візантыі.

Другі паход Алега быў накіраваны на Усход. У 909-910 гг. кіеўская войска на 500 караблях паднялося ўверх па Доне, потым праз волак трапіла спачатку ў Волгу, а потым і ў Каспійскую мору. З нарабаваным дабром захопнікі віратліся ў Кіеў, але па дарозе на іх напали хазары і разбілі войскі Кіева.

Князь, Ігар і княгіня Вольга. Пасля смерці Алега вялікім князем стаў Ігар (912-945). У гэты час супраць улады Кіева паўсталі драўляні, і Ігар, перамогшы іх, абклал утрай большай данінай. Потым трох гады Ігар ваяваў з племенем улічаў, разбіў іх і захапіў іх стаўліцу, горад Перасечэні. У 941 г. войска Ігара напала на Візантію, але візантыйскі флот дзякуючы "трецкаму агню" спаліў большасць славянскіх карабліў. У 944 г. паход на Візантію паўтарыўся, і была заключана новая дамова. Кіеў пагадзіўся не пускаць балгараў у Крым, дзе быў візантыйскія калоніі, і не нападаць на іх. У 943 г. кіеўская войскі зноў напалі на берагі Каспійской моры. Яны захапілі горад Дэрбент і некаторыя іншыя гарады. Паколькі Ігар абклал вялікай данінай драўлянаў, яны ў 945 г. паднілі паўстанне і забілі яго. Жонка Ігара, Вольга, пачала кіраваць дзяржавай і жорстка здушыла паўстанне, пры гэтым уся драўлянская зямля была забітая. Пазней Вольга наведала з візітам Канстанцінопаль і мела асабістую сустэреччу з імператарам Канстанцінам Багранародным. У 959 г. пасольства Вольгі было накіравана да германскага імператара Атона. У 961 г. у Кіеў у адказ прыехала нямецкая дэлегацыя місіянераў на чале з біскупам Адальбертам, якія хадзелі ахрысціць жыхароў Кіеўскай Русі ў заходніе хрысціянства. Але Вольга прыняла ўсходніе хрысціянства, бо саюз з Візантыйскай для яе быў больш важны.

Княжанне Святаслава. У 965 г. кіеўскім князем стаў сын Ігара і Вольгі Святаслав, які ў 964 г. прымусіў племя вялічай плаціць нму

Залатнік Уладзіміра Святаславіча (манета) чаканілася ў Кіеве ў канцы X - пач. XI стст.

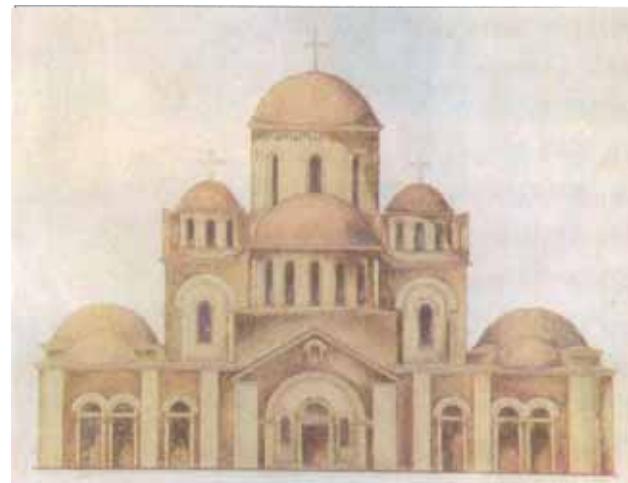

№ 17 (1324)

26 КРАСАВІКА 2017 г.

**наша
СЛОВА****Алег Трусаў**

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Дзесяцінная царква ў Кіеве. Х ст. Рэканструкцыя М. Халасценкі. Мал. Л. Андрэеўскага, В. Буйноўскага.

жылася і 980 па 1015 г. Спачатку новы князь у 981 г. абклалі данінай вялічай, у 983 г. - язвягай, а ў 984 г. - радзімічай. Такім чынам, у канцы X ст. беларускія землі часова трапілі ў склад Кіеўскай дзяржавы. У 988 г. была зроблена адміністрацыйная рэформа. Былі ліквідаваны мясцовыя "племянныя" княжанні, дзяржаву падзялілі на вобласці вакол вялікіх гарадоў. Замест мясцовых князёў у самыя вялікія гарады Уладзімір прызначыў сваіх сыноў, а ў меншыя гарады - сваіх пададнікаў. На межах краіны кіеўскі князь пачаў будаваць новыя гарады і цвердзі. Фактычна, уся ўлада ў краіне апнулася ў руках аднаго княжацкага роду.

Уладзімір пачаў і рэформы ў галіне ідэалогіі. Афіцыйнай рэлігіяй Кіеўскай Русі напачатку было язычніцтва. Кожнае племя мела сваіх мясцовых багоў, а агульнага пантэону для ўсёй краіны не было. Уладзімір вырашыў з гэтым разобрацца. У Кіеве на пагорку каля свайго палаца князь зрабіў капішча і рознымі выявамі багоў, на чале з Перуном, богам маланкі і грому. Аднак неўзабаве, у 988 г. Уладзімір вырашае прыняць хрысціянства

Грэцкія дойліды былі знамітымі па ўсім хрысціянскім свеце. Яны прынеслі на Русь ужо распрацаваную сістэму крыжова-купальнага храма. Такі храм змяніў уяўленне аб сусвеце, які раней успрымаўся ў даволі абстрактных структурах - кола, сіметрыя, дрэва жыцця і г. д., стаўшы яго сімвалічным цэнтрам, які ўясабляўся ў алтары. Адпаведна з гэтым "размяркоўваліся" ўсе часткі храма. Ніжняя судансілася з Зямлёю, верхняя прастора з Небам, Неба падзялялася на "ніжнє" і "верхнє".

Новая светаўспрыманне прынесла гістарычна ўсвядомленне часу. Вядома, гэта адбілася і ў архітэктуры. Чатыры фасады храма маюць свой пачатак, сярэдзіну і канец. Адпаведна літургії, кірунак іх развіваўся з заходу на ўсход. Захоўная частка (нартэкс) абазначала зямлю, цэнтральная (карабель,

або неф) бачнае неба, усходняя (алтар) - трон бога. Складаная сімволіка аbumовіла такі ж складаны архітэктурны вобраз Дзесяцінай царквы: разглінаваная трохнефавая частка, круглавыя галерэі, шматлікія галовы з купаламі.

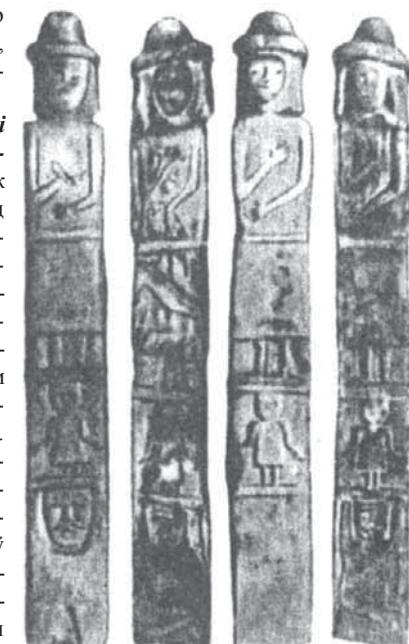
У першай палове XI ст. пры сыне Уладзіміра Яраславе быў пабудаваны галоўны храм Кіеўскай Русі - Сафійскі сабор, які павінен быў уясабляць моц і велич дзяржавы, стаць не толькі культавым, але і культурна-палітычным цэнтрам Кіева. Але пасля смерці Яраслава адзінства і магутнасць дзяржавы пахінулася.

Разам з уздымам эканамічнага і культурнага жыцця ў асobных княствах, далёкіх ад Кіева, пачалося мураванае будаўніцтва.

Першы мураваны храмы, падобны да Кіеўскай Сафіі, якія таксама атрымалі назыву "Сафія", былі пабудаваны ў Ноўгарадзе і Палацку ў сярэдзіне XI ст. Гэтым ноўгарадцамі і палачане хадзелі падкрэсліць сваю незалежнасць ад Кіева, даказаць, што іх гарады не горышы.

Кіеўскія дойліды.

Грэцкія дойліды былі знамітымі па ўсім хрысціянскім свеце, якія прынеслі на Русь ужо распрацаваную сістэму крыжова-купальнага храма. Такі храм змяніў уяўленне аб сусвеце, які раней успрымаўся ў даволі абстрактных структурах - кола, сіметрыя, дрэва жыцця і г. д., стаўшы яго сімвалічным цэнтрам, які ўясабляўся ў алтары. Адпаведна з гэтым "размяркоўваліся" ўсе часткі храма. Ніжняя судансілася з Зямлёю, верхняя прастора з Небам, Неба падзялялася на "ніжнє" і "верхнє".

Зборуцкі ідал. Від з чатырох бакоў.
Музей у Кракаве.

Кіеў. Аднак Яраслаў з новым ноўгарадскім войскам у бітве на рацэ Альце калі Пераяслава ў 1019 г. разбіў Святаполка і яго хаўруспікаў печанегаў. Палацкі князь Брачыслаў, які аднавіў незалежнасць ад Кіева, у 1021 г. напаў на Ноўгарад і абараваў яго. Да сёмы дзень яго дружыну нагналі кіяўляне і змусілі вярнуць нарабаваное. У 1023 г. супраць Яраслава выступіў яго брат Мсціслаў Тмутараканскі. У 1024 г. пад Чарнігавам Мсціслаў разбіў дружыну Яраслава, і той прызнаў уладу Мсціслава ў Чарнігаве. Але пасля смерці Мсціслава ў 1036 г. Яраслаў зноў стаў адзінным уладаром Кіеўскай Русі. У 1051 г. упершыню мітраполітам у Кіеве стаў не грэк, а мясцовы святар, Іларыён. У 1054 г. князь Яраслаў памёр, і дзяржаву падзялілі паміж яго сынамі і племеннікамі.

(Працяг у наст. нумары.)

Сафійскі сабор у Кіеве (пасля 1037 г.). Сучаснае фота.

(Працяг. Пачатак у напярэдніх нумарах.)

Вялікім кіеўскім князем стаў старэшы сын Яраслава Ізяслава, але ён не змог адзін кіраваць вялізным краінай. Уладу ён мусіў падзяліць з двума братамі - Святаславам (чарнігаўскім князем) і Усеваладам (пераяслаўскім князем). Гэты трывумвірат супольна кіраваў краінай 15 гадоў. У 1068 г. на дзяржаву напалі полаўцы, якія на рацэ Альце разбілі аб'яднанне войскаў братоў, і трывумвірат распаўся. У дзяржаве пачаліся міжусобныя войны, у якіх удзельнічалі і польскія войскі, разам з полаўцамі. У выніку кіеўскі станец пасля Ізяслава заніў Святаслав, потым Усевалад, а пазней - зноў Ізяслав, які загінуў у 1078 г.

Княжанне Уладзіміра Манамаха.

У канцы XI ст. кіеўскім князем стаў сын Усевала Уладзімір Манамах. Ён пачаў праводзіць сумесную з'езды князёў (снемы), на якіх абміркоўваліся пытанні як зневінны, так і ўнутранай палітыкі. Самым галоўным быў снег у Любечы, які адбыўся ў 1097 г. На ім фактычна быў зафіксаваны падзел Кіеўскай Русі на асобныя самастойныя княствы, якімі паводле спадчыннага права кіравалі мясцовыя князі. Князі дамовіліся не нападаць адзін на аднаго і разам ваяваць з полаўцамі. Аднак гэтае раашэнне не было рэалізаванае, і канфлікты паміж князямі не спыняліся. У 1100 і 1103 гг. адбыліся яшчэ два снемы, дзе падымаўся тыя самыя пытанні, што ў Любечы. Апошні ўздым Кіеўскай дзяржавы адбыўся пры ўладзе Уладзіміра Манамаха (1113-1125) і яго сына Мсціслава Вялікага (1125-1132). Яны паспяхова трymалі ўладу і паспяхова ваявалі з Полацкай дзяржавай. Так, у 1119 г. у Глеба Менскага адбrali яго ўдзельнае княство, а потым князь Мсціслаў адoleў і полацкіх князёў да выслаў іх у Візантый.

Феадальная раздробленасць і манола-татарская нагроза.

Пасля смерці князя Мсціслава ў 1132 г. Кіеўская дзяржава канчатково распалася на асобныя самастойныя княствы-землі. Аднак мясцовыя князі, з выняткам полацкіх, увес час змагаліся паміж сабою за ўладу ў Кіеве, каб хоць фармальна называцца вялікім кіеўскім князем. Часам князі арганізоўвалі сумесную паходы супраць полаўцаў. Так, у 1183 г. аб'яднаныя дружыны дзевяці князёў на рацэ Арэлі разбілі вялізнае палавецкае войска. Шмат палавецкіх ханаў трапіла ў палон і мусіла плаціць

"Зменявік" Уладзіміра Манамаха. XII ст. Фота А. Сырамятніка.

вялікі выкуп, а галоўнага хана Кабяка ўзялі ў палон і забілі ў Кіеве. Пра гэтую бітву паведамляе невядомы аўтар "Слова пра паход Ігравы".

У першай палове XIII ст. з'явіўся новы вораг - мангола-татары. У бітве з імі на р. Капцы ў 1223 г. удзельнічала аб'яднанне войскаў розных князёў, але яны былі разбіты. Кіеў стаціў калі 10 тысяч чалавек і свайго князя Мсціслава Раманавіча. У 1240 г. горад захапіла і іншчыла войска вышэй-згаданага хана Батыя.

Гаспадарчае жыццё і сацыяльная структура Кіеўскай Русі. Асновай гаспадаркі краіны была земляробства. Сяляне вырошчвалі збожжавыя культуры, асабліва жыта, гарох, боб, лён, каноплі, разводзілі сады і агароды. Але агратэхніка была прымытых. Зямлю арапі з дапамогай плуга і сахі. Ворыўнае земляробства было або падсечна-агнявым, або лясной аблогай. Таксама была папарная сістэма і двухпольны ці трохпольны севазаворот. На другім месцы ў гаспадарцы была жывёлагадоўля. Асабліва шанаваліся коні і вальні, якія былі асноўнай цяглай сілай. Па-ранейшаму развівалася паляванне і рыболовства, а таксама бортніцтва, бо ў тых часах мёд замяніў цукар. У той час панавала натуральнае гаспадарства, і людзі самі рабілі ўсё неабходнае. Даўгі час вісковае насельніцтва ва ўсходніх славін называлася праста "людзьмі". Таму і даніна з іх мела назму "палиодзе". Аднак у IX-XII стст. раней вольныя сяляне падзяліліся на наступныя групы: чэлядзь - слугі ў феадалаў; халопы - у становішчы нявольнікаў, якія былі маёмасцю феадала; радовічы і зачупы - сяляне, якія мусілі працаваць за даўгі ў гаспадарцы феадала. Заходзілася і вялікая група адносна вольных сялян-земляробаў, якія мелі назму "смерды".

У XIII ст. у пісьмовых крыніцах узімка ўзрэзі "кressyнцы", што значыць хрысціянін. Гэта сведчыць пра тое, што тады хрысціянства канчатково запанавала і на вёсцы.

Сяляне жылі разам, вялікімі групамі - грамадою, або абішынай. Грамада валодала агульной зямлёю (выганы для жывёлы, пакосы, рыбныя лоўлі і іншае), а зямля, якую абраўлялі сялянскія сем'і, замоцоўвалася за імі і была іх надзелам. Памеры надзелаў былі розныя і залежалі ад розных чынінкаў.

Гарадское насельніцтва прызнавала ўладу або вялікага, кіеўскага князя, або князя мясцовага. Гараджане мелі і сваё самакіраванне - рады гарадской знаці ("старцы гарадскі" і народныя сходы мужчын-гараджан - "вечы"). Асноўнымі заняткамі гараджан былі рамёствы і гандаль, але існавала і земляробства ў гарадскіх ваколіцах. Кіравалі гарадамі прызначаныя князем ці абраўныя чыноўнікі: пасаднікі, агнішчане, цівуны і інш. Да феадалаў адносіліся вялікія князі, мясцовыя князі і іх дружыннікі, якія паступова сталі баярамі. Яны валодалі ўсімі правамі на зямлю і маглі пера-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Карчаг. Канец XII - пачатак XIII стст. Раскопкі аўтара на Мазырскім замчышчы.

Шалі для ўзважвання срэбра, скрынчак для шапяй і срэбнія манеты. Фота з калекцыі аўтара.

даваць яе ў спадчыну. У XI-XII стст. асобную катэгорыю насельніцтва складалі *святары і манахі*, прадстаўнікі праваслаўнага духавенства. Значная частка духавенства жыла ў гарадах ці ў прыгарадных манастырах. Так, у Ноўгарадзе ў XII ст. было 17 манастыроў, а ў Кіеве - некалькі дзясяткаў мураваных храмаў. Асобную групу насельніцтва складалі купцы, якіх звалі "госці". Госці былі заможнымі людзьмі і займаліся міжнародным гандлем; яны ўтваралі свае прафесійныя карпарацыі. Так, у Ноўгарадзе ў XII ст. была карпарацыя пад назваю "Іванскае сто". Яна мела свой статут, казну, старастаў і нават царкву-заступніцу, збудаваную за свае грочы.

Культура Кіеўскай Русі. Вялікую ролю ў развіції мясцовай культуры адыграла

ўсходнє хрысціянства, запазычанае ў Візантый. З Візантый прыехалі не толькі святыя і манахі, але і дойліды, мастакі-іканапісцы і іншыя высокадукованыя людзі. Сярод іх былі не толькі грэкі, але і славяне, асабліва балгары.

Дзяячуць ім мясцовая эліта навучылася чытаць і пісаць, узімкі першыя школы для святароў і дзіцей знаці. Рэсекі культуры звязаны з імем князя Яраслава, які за сваю схільнасць да адукцыі нават атрымаў мянушку "Мудры". Пры збудаваным ім у Кіеве Сафійскім саборы былі створаны буйны літаратурны цэнтр і вялікая бібліятэка. Мясцовыя пісьменнікі перакладалі на стараславянскую мову творы розных грэцкіх аўтараў. Яшчэ адзін цэнтр культуры Кіеўскай Русі - *Кіева-Пячорскі манастыр*, дзе жыў і працаваў значаміты летапісец манах Нестар, які ўпачатку XII ст. напісаў унікальны твор *"Аповесць мінульых гадоў"*. Яраслав Мудры ўвёў у дзяянні і звод пісьмовых закону - *"Рускую праўду"*. Тут былі названыя ўсе катэгорыі феадальна-залежнага насельніцтва і вызначаны юрдычныя адносіны паміж імі.

Цікавым літаратурным творам, прысвечаным падзеям XII ст. на тэрыторыі Кіеўскай Русі, з'яўляецца *"Слова пра паход Ігравы"*. Арыгінал гэтага твора не захаваўся, а адзіны вядомы нам яго спіс XVI ст. згарэў падчас пажару Масквы ў 1812 г. Невядомы таксама і яго аўтар. На гэты конт існуе розныя меркаванні. Так, савецкі акадэмік, археолаг Барыс Рыбакоў лічыў, што гэту працу напісаў кіеўскі баярин Пётр Барыславіч. Некаторыя лічаць, што твор

мож напісаць іншы чалавек, які дарэчы добра ведаў і тагачасную Беларусь, асабліва Гародню. Расійскі даследчык Аляксандр Зімін, шэршт заходніх вучоных наогул адносяць стварэнне вядомага нам тэксту гэтага твора да канца XVIII ст. Так іх іншай, асноўнай тэмама "Слова" - нядалы паход на по-лаўцаў у 1185 г. ноўгарад-северскага князя *Igara*, яго параза і палон.

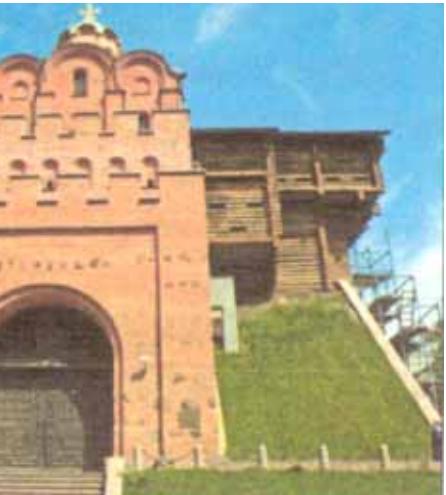
Таксама аўтар за-клікае князёў спыніць міжусобіцы і разам бараніцца ад агульнага ворага.

У пачатку XIII ст. у Кіеве быў складзены *"Кіева-Пячорскі пацярык"*. У ім ідзе гаворка пра жыццё манаха ў Пячорскім манастыры, пра будаўніцтва вялікага манастирскага храма і пра ўзаемадносіны манастыра са свецкімі ўладамі Кіева.

У адразненне ад Заходніх Еўропы, гарадское насельніцтва краіны было больш пісьменнае.

Пра гэта сведчыць зна-

кладаліся з валоў, равоў і драўляных сцен-гародняў. Галоўным храмам горада быў Сафійскі сабор. Да нашых дзён з тых часоў захаваліся *Кірылаўская царква* і *Выдубіцкі храм св. Міхаіла*. Инэр'еры Сафійскага сабора аздоблены ўнікальнымі мазаікамі і фрэскамі. Шырокая вядомымі былі таксама вырабы кіеўскіх ювеліраў, якія выраблялі шэдэўры як свецкага, так і царкоўнага дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва:

"Залатыя вароты" ў Кіеве (1017-1024 гг.). Сучасны здымак.

ходкі берасцяных грамат, якія пісалі адзін аднаму простыя людзі, што не належалі да феадальнай знаці. Сам Кіёў быў адным з самых вялікіх єўрапейскіх гарадоў.

У 1037 г. горад быў істотна перабудаваны і павялічаны ў сваіх памерах князем Яраславам Мудрым. Кіеўскі дзядзінец атрымаў ўмацаванні працягласцю 3,5 км. Вышыня вала складала 11 м, вышыня вала разам з драўлянымі сцэнамі наверсе дасягала вышыні 16 м. Галоўны ўваход у горад абараняла вялікая мураваная вежа-брама "Залатыя вароты". Памеры вежы 10,5x17,65 м і вышыня каля 15 м.

Уверсе ад брамы стаяла царква *Дабравешчання*. Акрамя дзядзінца, іншыя раёны Кіева - Кальвоў канец і Падол - таксама мелі ўмацаванні, што

Выявы, зробленыя хлопчыкам Анфімам, з берасцяных грамат

розныя бранзалеты, крыжы, царкоўны посуд, жаночыя аздобы (колты) і пярсцёнкі, а таксама княжацкі дыядэмъ.

Сярод мастацкіх вырабаў старажытнага Кіева трэба адзначыць разьбу па камені і мармуру. Захаваліся разныя саркафагі, вырабленыя з мяккага чырвонага каменю (шыфера): магчымы, княгіні Вольгі, а таксама саркафаг Яраслава Мудрага, зроблены з белага мармуру. Ёсьць меркаванне, што ён быў выраблены дзесяці ў Візантый, а затым у XI ст. прывезены ў Кіев. Шырокая вядомая і каменныя рэльефы XI ст. з Дзмітрыеўскага і Міхайлаўскага манастироў з выявамі ўзброеных святых вершнікаў, якія едуть на сасустрach адзін дру-

гому.

(Працяг у наступным нумары.)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Горад быў забудаваны двухпавярховымі драўлянымі дамамі. Людзі жылі на высокім другім паверсе, які абапіраўся на слупы. На першым паверсе быў склады, тут таксама трывалі птушак і дробную рагатую жывёлу. Дамы былі аздоблены разъюбою, а вонны мелі шыбы, зробленыя са слонды. Горад меў драўляны водаправод і драўляныя маставыя. Археолагі вызначылі, што з X па XVI ст. яны налічвалі 30 драўляных ярусаў, налепленых адзін на аднага.

Абвяшчэнне незалежнасці Ноўгарада. Да другой чвэрці XII ст. Ноўгарадская зямля належала кіеўскому князю, які пасылаў туды княжыць або сына, або бліжэйшага сваяка. З 1126 г. ноўгарадцы началі выбіраць пасадніка - прадстаўніка горада перад князем, а потым і *тысяцага* - кіраўніка мясцовага апалчэння. У 1136 г. ноўгарадцы адмовіліся падпарадкоўвацца вялікаму кіеўскому князю і абвяслі незалежнасць. Сваю дзяржаву да канца XV ст. яны з гонарами называлі "Гаспадар Вялікі Ноўгарад". Межы дзяржавы даходзілі аж да Белага мора і астравоў у Ледавітым акіяне. З 1156 г. ноўгарадцы на вечы з ліку мясцовага духавенства выбіралі таксама свайго епіскапа. Для кіравання войскам (дружынай) яны запрашалі служылага князя, якому за службу добра плацілі, але ў любы момант маглі звольніць з гэтай пасады. З часоў Яраслава Мудрага князі жылі ў цэнтры горада, на тэрыторыі,

што мела назыву "Яраславава дварышча". Пасля 1136 г. князь быў забаронена жыць у горадзе, а на месцы, дзе стаяў іх палац, зрабілі плошчу для гарадскага веча. Археолагі ўстановілі, што плошча для веча мела суцэльнны драўляны насып, які рэгулярна падмятаўся і быў чыстым, бо тут зібраўся тысячы чалавек.

Гарадскім судом кіравалі служылы князь і пасаднік - выбраны кіраўнік дзяржавы. Горад дзяліўся на сотні. Кожная сотня мела сваё мясцове веча і выбарнага кіраўніка - *соцкага*. У сваю чарту, сотня дзялілася на вуліцы, якімі кіравалі вуліцкія старасты. Вялікія кварталы горада - канцы, якія складаліся з сотні ў вуліц, мелі *канчанскаю старасту*, *канчанскае веча* і *канчанскую управу*.

Агульнае веча зібраў князь, тысячі або пасаднік. Пра гэта званілі ў вечавы звон. На веча запрашаліся прадстаўнікі з Пскова і Ладагі, гарадоў, што ўваходзілі ў дзяржаву.

Пскоў. Другім паводле велічыні і значэння горадам, які да XIV ст. уваходзіў на Ноўгарадскую зямлю, быў Пскоў, заснаваны крывічамі. На тэрыторыі сёняшняй Пскоўскай вобласці крывічы з'явіліся ў VII - VIII стст. і дайшлі аж да паднёвых берагоў Чудскага возера. Яны ўсьвесь час кантактавалі з мясцовымі фіна-угорскімі племенамі і таму склалі асобную группу пскоўскіх крывічоў, якія мелі пэўны тып жаночых аздобаў. Упершыню пскоўскія крывічы згадваюцца ў "Аповесці мінулых часоў" пад 859 г. у суязі з іх сумеснымі паходамі на Візантый ў складзе

войска кіеўскіх князей Алега і Ігара. Пад 862 г. у летапісе згадваецца вараг *Трувар*, што пасяліўся сярод пскоўскіх крывічоў на гарадзішчы, якое ў яго гонар называна Труваравым. Пазней, у 1329 г. тут будзеца мураваная цвярдыня, што дайшла да нашых дзён і ўзнікае горад *Ізборск*, які ў канцы XIV - пачатку XV ст. меў пасады і гарадскі могільнік.

У VIII ст. узникне гарадское паселішча пад назвай Пскоў, на высокай скале ў сутоцы рэчак Вялікай і Пскавы. Археолагі знайшлі ў гісторычнай частцы горада шматлікія рэшткі дахрысціянскіх ахвярнікаў, што стаялі цэлымі шарэнгамі. Яны мелі авальну форму, былі складзены з чыстага рачнога пяску і аблакдзены на периметры каменнымі плітамі. Побач ляжалі шкілеты коней, прынесеных у ахвяру. Такім чынам, горад быў буйным ролігічным цэнтрам у крывіцкіх землях.

Першы раз у летапісе Пскоў згадваецца пад 903 г. З Х ст. ён у складзе Кіеўскай Русі, а з XII ст. належыць Ноўгарадскай дзяржаве. У 1240 г. горад захапілі крывічакі, але ў 1242 г. яго вызвалілі войскі Ноўгарадскага князя *Аляксандра Неўскага*.

Самай старой гісторычнай часткай горада з'яўляецца дзядзінец, што спачатку меў драўляныя, а потым (з XIII ст.) мураваныя ўмацавані і атрымалі назыву *Пскоўскі Кремль*, або *Кром*. У плане гэта няправільны шматграннык, анесены мурамі з вежамі, складзенымі з вапняковых пліт шэрага колеру. У сярэдзіне XIII ст. зрабілі мураваную паднёвую частку сцяны Крома, так званыя *Перши*, ці *Перси*. Сцяна выходзіць на раку Вялікую, адкуль пачынаюцца ўмацаванні іншых гарадскіх кварталаў.

Раскопаныя археолагамі рэшткі першых дамоў гараджан уяўлялі сабою паўзямлянкі чатырохвугольнай формы памерам 3x3,5 м, заглыбленыя ў зямлю на 30-40 см. Сцены пабудоў былі аблазнаныя глінай, яны аципляліся вогнішчамі, аблакдзенымі камяннямі.

У канцы XII ст. за рэчкай Вялікай, на адлегласці 1,5 км ад дзядзінца быў пабудаваны першы мураваны *Спаса-Мірожскі сабор*. Храм быў зроблены ў тэхніцы мяшанай муроўкі, дзе чаргаваліся рады тонкай цэлы - плінфы і каменных пліт. Сабор быў распісаны ўнікальнымі фрэскамі. Яшчэ адзін прыгожы сабор, *Растова-Багародзіцы*, быў пабудаваны ў 1310 г. у Снетагорскім манастыры. Храм быў складзены з каменных плітаў і меў шыкоўны фрэскавы роспіс.

Першым ноўгарадскім загардным манастыром быў *Юр'еў*, дзе ў 1119 г. збудавалі *Георгіеўскі сабор*, які захаваўся да нашых дзён. З сярэдзіны XII ст. складаеца самастойная ноўгарадская будаўнічая школа. Ноўгарадскія дойліды будавалі невялікія чатырохслуповыя храмы. Заказчыкамі іх былі багатыя баяры ці жыхары асобных канцоў ці вуліц. Храмы будавалі з мясцовага вапняка.

Даніна - натуральны аброк. На землях усходніх славян вядомы з IX ст. як асноўны падатак насељніцтва на карысць дзяржавы, а тасама як падатак з заваяваных народаў.

Зямля - дзяржаўнае ўтварэнне ўсходніх славян ў XII-XIII стст.

Рускія княствы ў XII ст.

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Алег Трусаў

Царква Спаса-на-Нярэдзіцы ў Ноўгарадзе (1198-1199 гг.).

Какошнік - паўкруглае ці кілепадобная архітэктурная дэталь, якая размяшчаецца (даволі часта) ярусамі каля асновы шатроў і барабанаў купалаў культаўых будынкаў. Ужывалася таксама ў аздабленні фасадаў грамадскіх будынкаў у канцы XIX - пачатку XX стагоддзя.

Крыжова купальная сістэма - архітэктурная сістэма (кампазіцыя), у якой да падкупальнай прасторы ў цэнтры храма звернутыя цыліндрычныя скляпенні галін крыжа, якія ў цэлым ствараюць крыжападобную структуру.

Літургія - набажэнства, у якім выкладаецца сутнасць асноўных ідэй хрысціянскага светапогляду.

Летапіс - гісторычны твор з апісаннем падзеяў па гадах.

Пасаднік - вышэйшая дзяржаўная пасада ў Ноўгарадзе.

Пісала - жалезнай ці касцяной прылада для пісма на бяросце.

Смерд - адносна вольны працаўнік-земляроб.

Смердзій халон - паднівальны чалавек, які выконваў простую работу ў гаспадарцаў феадала.

Снem - рада або з'езд усходнеславянскіх князёў.

Ціун - кіраўнік гаспадаркі феадала.

Чыши - грашовая рэнта.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕI

882 г. - ноўгарадскі князь Алег захапіў Кіеў і стварыў Кіеўскую Русь.

968-969 гг. - кіеўскі князь Святаслаў змініў Хазарскі каганат.

988 г. - кіеўскі князь Уладзімір прыняў хрысціянства.

992 г. - утварэнне епархii ў Полацку.

1005 г. - заснаванне Тураўскай епархii.

1019-1054 гг. - княжанне Яраслава Мудрага ў Кіеве (пры ім была складзена "Русская Правда").

1037 г. - будаўніцтва Сафійскага сабора ў Кіеве.

Сярэдзіна XI ст. - будаўніцтва Полацкага і Ноўгарадскага Сафійскіх сабораў.

1044-1101 гг. - княжанне ў Полацку Ўсяслава Брачыславіча (Чарадзея).

1113-1125 гг. - княжанне ў Кіеве Ўладзіміра Манамаха.

1136 г. - утварэнне Ноўгарадскай феадальнай рэспублікі.

1199 г. - стварэнне Галіцка-Валынскага княства.

1253 г. - абавязчэнне Рымскім Папам князя Галіцка-Валынскага княства Данілы Раманавіча каралём.

(Працяг у наст. нумары.)

РАЗДЕЛ XI.
КАЧЭУНІКІ ПАЎДНЁВАЙ ЕЎРОПЫ X - XII стст.
З'ЯУЛЕННЕ ў ЕЎРОПЕ МАНГОЛА-ТАТАРАЎ I
СТВАРЭННЕ ЗАЛАТОЙ АРДЫ

1. Печанеги.
2. Полаўцы.
3. Сярэднявечны Крым. Гісторыя Херсанеса.
4. Тмутаракань.
5. Волжская Булгарыя.
6. Стварэнне Залатой Арды.

1. Печанеги

Печанегі - саюз качавых плямёнаў цюркскага паходжання ўтворыўся ў VIII-IX стст. У Еўропе печанегі з'явіліся ў другой палове IX ст. Каля 882 г. яны дайшлі да Крыма, а потым уступілі ў канфлікт з кіеўскімі князямі. Пасля разгрому хазарскай дзяржавы ў 965 г. печанегі занялі ўсе стэпы на захад ад Волгі. Гэта была вялікая тэрыторыя паміж Кіеўскай Руссю, Венгрий і Дунайскай Булгарыяй. Печанегі знішчылі паселішчы земляробаў: прыдністроўскіх славян (цвераў) і даніх алануў. У 968 г. яны аблажылі Кіеў, але былі разбіты пад яго мурамі. У 972 г. хан печанегаў Кюра каля дніпроўскіх парогаў зняніцу напаў на вялікага князя Святаслава, забіў яго, а з яго чэрепа печанегі зрабілі чашу для віна. Кіеўскі князь Уладзімір ваяваў з печанегамі з пераменным поспехам. Ён збудаваў на стэпавай мяжы з печанегамі шраг умацаваных паселішчаў, з якіх павінны былі своечасова паведамляць Кіеву пра набегі ворага.

У XI ст. печанегі мелі 13 плямёнаў і качавалі паміж Дунаем і Дніпром. Частка печанегаў каля 1009 г. прыняла іслам, а два заходнія племені колькасцю каля 20 тысяч чалавек, перайшлі Дунай, прызналі ўладу візантыйскага імператара і прынялі ўсходнія хрысціянства. Пазней каля 1048 г., вялікая група печанегаў да 80 тысяч чалавек на чале з ханам Цірахам перайшла Дунай і напала на булгарскія правінцыі Візантый.

Некаторыя плямёны печанегаў ўдзельнічалі ў міжусобных войнах кіеўскіх князёў. У 1036 г. яны апошні раз аблажылі Кіеў, але былі разбітыя войскамі Яраслава Мудрага. Рэшткі быльых печанегаў склалі новыя качавыя народы - берандзеяў, або чорных клабукоў.

Чорныя клабукі прызначалі ўладу кіеўскіх князёў, жылі на поўдні Кіеўскай Русі і баранілі яе ад набегаў іншых качэунікаў. Частка заходніх печанегаў пасля войнаў з Візантыйскай імперыяй яе ўладу і паступіла на вайсковую службу.

бу імперыі. Некаторыя плямёны печанегаў началі несці памежную службу пад загадам венгерскага караля. Пахаванні печанегаў знойдзены археолагамі на тэрыторыі Малдовы, Украіны і Валгаградскай вобласці Расіі. Гэта - невысокія курганы. Нябожчыкаў клалі гаваю на захад. У магілах знайдзены рэшткі галавы і ног кана, страмёны, шаблі, наканечнікі стрэлаў, падвескі ў выглядзе птушак, срэбныя бляшкі для ўпрыгожвання конскай вупражы, залатыя візантыйскія манеты. Захаваліся пісьмовыя сведчанні пра знешні выгляд печанегаў. Яны былі невысокага росту, мелі маленькія вочы, вузкі твар і цёмныя власы. Мужчыны галілі свае бароды. Некаторыя даследчыкі лічаць, што нашчадкі печанегаў з'яўляецца наўгародскімі паселішчамі земляробаў: прыдністроўскіх славян (цвераў) і даніх алануў. У 968 г. яны аблажылі Кіеў, але былі разбіты пад яго мурамі. У 972 г. хан печанегаў Кюра каля дніпроўскіх парогаў зняніцу напаў на вялікага князя Святаслава, забіў яго, а з яго чэрепа печанегі зрабілі чашу для віна. Кіеўскі князь Уладзімір ваяваў з печанегамі з пераменным поспехам. Ён збудаваў на стэпавай мяжы з печанегамі шраг умацаваных паселішчаў, з якіх павінны былі своечасова паведамляць Кіеву пра набегі ворага.

У XI ст. печанегі мелі 13 плямёнаў і качавалі паміж Дунаем і Дніпром. Частка печанегаў каля 1009 г. прыняла іслам, а два заходнія племені колькасцю каля 20 тысяч чалавек, перайшлі Дунай, прызналі ўладу візантыйскага імператара і прынялі ўсходнія хрысціянства. Пазней каля 1048 г., вялікая група печанегаў да 80 тысяч чалавек на чале з ханам Цірахам перайшла Дунай і напала на булгарскія правінцыі Візантый.

Некаторыя плямёны печанегаў ўдзельнічалі ў міжусобных войнах кіеўскіх князёў. У 1036 г. яны апошні раз аблажылі Кіеў, але былі разбітыя войскамі Яраслава Мудрага. Рэшткі быльых печанегаў склалі новыя качавыя народы - берандзеяў, або чорных клабукоў.

Чорныя клабукі прызначалі ўладу кіеўскіх князёў, жылі на поўдні Кіеўскай Русі і баранілі яе ад набегаў іншых качэунікаў. Частка заходніх печанегаў пасля войнаў з Візантыйскай імперыяй яе ўладу і паступіла на вайсковую службу.

Печанегі ў бітве з войскам князя Святаслава. Сярэднявечная мініячюра.

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

сельджукаў. Аднак пасля смерці Уладзіміра Манамаха полаўцы зноў актыўна ўдзельнічалі ў міжусобных войнах кіеўскіх князёў і прымаюць удзел у разгромах Кіева ў 1169 і 1203 гг. Некаторыя палавецкія ханы нават прымаюць хрысціянства. У 1091 г. полаўцы разам з князем Васількам дапамаглі Візантыйцам разбіць і знішчыць арду печанегаў, а потым

Стод - выява пояўца.

прынялі ўдзел у міжусобнай вайне на тэрыторыі Візантыйскай імперыі і былі разбіты і вярнуліся ў свой стэп.

Полаўцы, пачынаючы з 1186 г., дапамагалі балгарам атрымаць незалежнасць ад Візантыйскай імперыі і былі часткаю войска цара Івана Асения I. Яны займалі высокія пасады ў Другім Булгарскім царстве і служылі ў балгарскім войску. У бітве пад Андрыянопалем яны разбілі войскі IV Крыжовага паходу і ўзялі ў палон імператара Лайцінскага імперыі. Аднак у XIII ст. полаўцы разбілі войскі мангола-татараў, спачатку на Доне, потым на рэчыцы Калцы і ў 1229 г. на Урале.

Пасля ўсходніх плямёнаў пад агульным ўладаваннем кіеўскага князя Яраслава ІІІ (1236-1242 гг.) полаўцы страцілі сваю незалежнасць і ўзялі ў склад новай дзяржавы - Залатой Арды. Некаторыя з іх нават дабраліся да Егіпта і служылі ў егіпецкім войску.

Шматлікія палавецкія племёны аўтэнтычна ўвайшлі ў вялікія племянныя саюзы са сваімі прымітыўнымі гарадамі, дзе яны зімавалі. У канцы XI ст. гэтыя саюзы ўтварылі асобную орду. Арда дзялілася на курані - аўтэнтычныя балгары. Курэнь меў сваю тэрыторыю, дзе яго насельнікі

зімавалі і качавалі летам. Насельніцтва арды складала каля 100 тысяч чалавек. У першай палове XII ст. існавала ад 12 да 15 палавецкіх ордаў. Некаторыя орды аўтэнтычна ўвайшлі ў саюзы на чале з каганам, які меў вялікую ўладу. У полаўцаў ужо быў свае феадалы, простыя качэунікі (пастухі) і няволінікі (ваеннапалонныя). Некаторыя пастухі траплялі таксама

мянімі. Побач з нябожчыкамі часта клалі і яго каня з сядлом і конскай зброяй. Цікавым помнікам палавецкага мастацтва з'яўляюцца скульптуры, "каменныя бабы", выявы полаўцаў - як мужчын, так і жанчын. Іх ставілі на высокіх пагорках ці курганах каля стэпавых дарог. Гэта былі выявы ханаў, бекаў і іх жонак. Гэтым стодам прыносілі ахвяры. У музеях Расіі маеца больш за 700 такіх скульптур.

У палавецкім войску служылі ўсе мужчыны, якія маглі ваяваць. Гэта былі вершнікі, узброеныя крывымі шаблямі, дроцікамі і лукамі. Яны насілі вонратку з авечых шкуркі і варварскімі шапкамі. Таксама на ўзбраенні ў іх былі арканы і дзіды. Ханы кіравалі дружынамі, якія складалі цяжкаўзброеных вершнікаў ў кальчугах, панцирах і шаломах. За войскам ішлі вялікія абызы. Прыйшым некаторыя павозкі быў прыстасаваныя для абароні і мелі арбалеты.

Полаўцы спрычыніліся да фармавання такіх народаў, як казахі, татары, крымскія татары, кіргізы, узбекі, нагайцы, башкіры і інш.

3. Сярэднявечны Крым. Гісторыя Херсанеса

Пасля распаду Рымскай імперыі паўднёвая частка Крыма з горадам Херсанесам апынулася ў складзе Візантыйскай імперыі. Ужо ў III ст. н. э. большую частку Крыма захапілі готы, але Херсанес ацалеў. У V ст. н. э. візантыйскі імператар Зянон пазбавіў Херсанес феадальнай незалежнасці і непасрэдна ўключыў яго ў склад сваёй імперыі і ўжо ў 489 г. загадаў адрамантаваць гарадскія ўмацаванні.

Полаўцы мелі куль

Тэнгры - хана (Вечнага Сіняга Неба). Галоўнай багіній была

Руіны старажытнага Херсанеса з храмам св. Уладзіміра. Сучаснае фота.

Умай - багіні-Зямля. Галоўная татэмная жывёла, як і ў крыві-чаў - воўк. Іх святыя былі шаманы, якіх яны называлі словам "Кам" (адсюль паходзіць слова "камлінне"). Шаманы лекавалі людзей, гадалі і былі ў вялікай пашане.

Захавалася шмат палавецкіх курганоў XII-XIII стст. Курганы часта аблкладаліся ка-

павінны быў наведаць Хазарскі каганат. Каб мець зношны з хазарамі браты вывучали хазарскую і яўрэйскую мовы, а таксама пазнаёміліся са славянскай грамадзянствам. Тут яны пабачылі евангелле і Псалтыр "рускім пісъмёнамі пісаныя", аднак што гэта за "пісъмёны", ціпер невядома.

(Працяг у наст. нумары.)

(Працяг. Пачатак у
папярэдніх нумарах.)

2. Славянская каланізацыя. Гарадзінскае княства

У IX-X стст. суседзямі прыбалтыйскіх народаў сталі

славінс, як заходня, так і східня. Актывную ролю ў славя-
нізацыі Прыбалтыкі адыграў ноўгарадскі, а потым кіеўскі
князь Яраслаў Мудры. Калі 1030 г. ён далучыў да Кіеўскай
Русі частку землі ў паўднёвай
чудзі (эстай) і заснаваў тут сваю
калонію, горад Юр'еў (цяпер
Тарту). Таксама ён ажыццяўі
паход супраць яцвягаў і ў 1044
г., калі верыць летапісу, заснаваў
горад Наваградак. Гандлё-
вы шлях па Заходнім Дзвіне
кантралявалі полацкія князі,
якія заснавалі тут два васаль-
ныя княствы Герцыке і Кукенойс,
а пазней, у басейне Нёмана
Крывічгорад - будучую
Вільню. З поўдня ў басейн
Нёмана прыйшлі дрыгавічы і
валынняне. Як сведчаць архе-
олагі, у канцы X - пачатку XI
стст. славяне ў Верхнім Паня-
монні заснаналі чатыры вялікія
гарады: Гародню, Услонім
(Слонім), Ваўкавыск і Нава-
градак. У XII ст. тут узікае
Балт

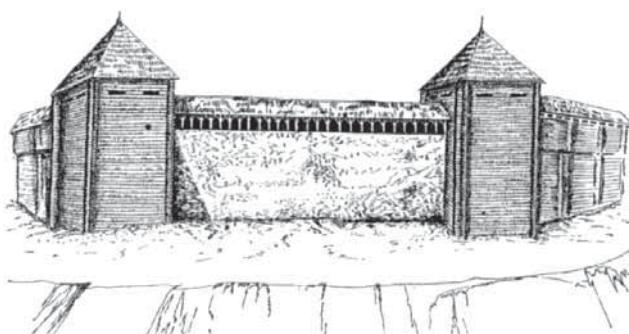
(Слонім), Ваўкавыск і Наваградак. У XII ст. тут узнякає новае Гарадзенскае княства, якое карыстаецца падтрымкай кіеўскіх князёў. Першым самастойным гарадзенскім князем быў Усевалодка (1116-1141), які ў 1127 г. браў удзел разам з кіеўскім князямі ў паходзе на Палацк. Сталіцай новай дзяржавы стаў славянскі горад, які атрымаў назыву *Горадзень*, ці *Гародня* (сучаснае Гродна). Спачатку гэта быў драўляны дзядзінец, з XII ст. узнякае пасад, а пад 1128 г. у летапісе Гародню ўжо называюць горадам. Неўзабаве яна стала цэнтрам удзельнага княства.

Акрамя драўлянага, у Гародні вядзеща і мураванае будаўніцтва. У цэнтры дзядзінца ў другой палове XII ст. будуецца мураваная царква, якую цяпср называюць Ніжній. Рэшткі яе муроў выяўлены падчас археалагічных пошукаў у 30-я - 40-я гг. XX ст. Пазней былі збудаваны і іншыя храмы, княжацкі палац (хорам) і мураваныя абарончыя збудаванні на гарадзенскім дзядзінцы. З іх да нашага часу дайшла славутая Барысаглебская (Каложская) царква XII ст.

Акрамя Гародні, гарадзенскія майстры, відаць, ставілі збудаванні і ў іншых гарадах княства. Археолагамі знайдзены рэшткі недабудаванага храма XII ст. у Ваўкавыску. Зроблены толькі падмурак бажніцы, якая мелася быць з шасцю слупамі і трывма апсідамі. Каля падмурка знайдзена шмат вялікіх гранітных камянёў са мага рознага колеру і адценняў з адпаліраванай паверхняй. Будаўнікі, відаць, меркавалі аздобіць камяніямі фасады храма накшталт Каложскай, або Ніжній, царквы. Чаму будоў-

Вельмі вялікую ўвагу гарадзенскія дойліды надавалі ўпрыгожанню фасадаў. Вонкавая паверхня муроў Ніжніх царквы з чырвонай плінфы аздоблена ўмураванымі шліфаванымі камяніямі, паліванымі піліпцамі, царквы. Таму будовля была раптоўна спынена, можна толькі здагадвацца.

Гарадзенскія майстры будавалі не толькі бажніцы. Яны паставілі мураваны *княскі палац*, рэшткі якога захаваліся на Замкавай гары ў Гародні.

Сцены гарадзенскага дзядзінца, XII ст. Сучасная рэканструкцыя.

пліткам і керамічнимі чашамі. Асабліва старанна падабраны гранітныя або гнейсавыя валуны розных колераў і адценняў - ад шэравата ружовых да чырвонавата фіялетавых. З першага погляду размешчаныя нібыта хаатычна, яны ў супрауднисці старанна падабраныя паводле

Балцкія землі перад прыходам крыжакоў

Хутчэй за ёсё ён быў двухпавярховы, фасады аздабляліся ў традыцыях гарадзенскай архітэктурнай школы валунамі і маёлікай.

Аўтарам кнігі падчас раскопак у 80-я гг. мінулага стагоддзя на замкавым дзе-дзінцы ўдалося знайсці рэшткі абарончага мура, зробленага з цэглы (плінфы). Даўжыня мура магла дасягаць 45 м пры вышыні 5-6 м і шырыні 1,5 м. Аналагаў ёй цяпер у краіне фактычна няма. Вядомыя толькі летапісныя звесткі, што падобны мур існаваў на пачатку XIII ст. у ваколіцах Кіева - у Выдубіцкім манастыры. Цяпер цяжка з пэўнасцю казаць аб канкрэтным выкарыстанні велічнага збудавання, але, несумненна, яно было шматфункциональным і (акрамя абарончага прызначэння) ўнесла своеасаблівасць у непаўторны архітэктурны ансамбль дзе-дзінца.

3. З'яўленне крыжакоў на землях Латвіі і Эстоніі.

Ордэн мечаносцаў

У канцы XII ст. нямецкія купцы актыўна гандлявалі з лівамі і мават мелі свае паселішчы ў вусці Дзвіны. Напрыканцы XII ст. сюды разам з купцамі прыехаў каталіцкі місіянер *Мейнхард*. Аднак ліві плацілі даніну полацкаму князю. Місіянер атрымаў у полацкага князя Ўладзіміра дазвол на пасяліцца ў паселішчы *Ikiukilі*. Пасля атрымання дазволу місіянер збудаваў тут мураваны замак. За гэта Рымскі Папа надаў яму сан біскупа на землях ліваў. Пасля смерці Мейнхарда біскупам стаў *Бертальд*, які арганізаваў крыжковы паход супраць ліваў. Аднак лівы яго забілі. Наступны біскуп *Альберт* прынёс з сабою шмат крыжаносцаў і прымусіў ліваў прымчаць хрост. На месцы паселішча ліваў у 1201 г. і быў занаваны горад Рыга.

У 1202 г. быў створаны

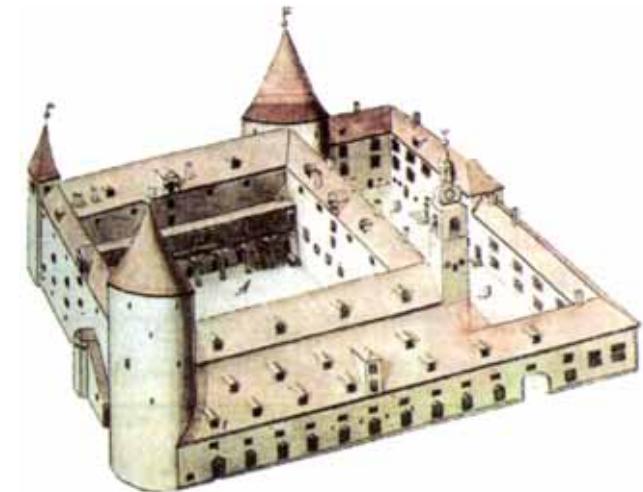

Пячатка ордэна мечаносцаў.

эстау з поўпачм а сам ударыў па іх з поўдню. Такім чынам была захоплена і зямля эстаў. Актыўны супраціў крыжаносцам аказалі куршы. У 1210 г. караблі куршаў напалі на караблі крыжаносцаў і разбілі іх у марской бітве, потым яны пайшлі на Рыгу, але захапіць моцную цвердзь не здолелі. Доўга ваявалі з крыжаносцамі і зямгалы. У 1228 г. яны разам з куршамі зноў напалі на Рыгу, але зноў безвынікова. У 1236 г. у Рыгу прыплылі атрады новых крыжаносцаў-крыжакоў, якія напалі на жмудзінаў. Аднак тыха ў ваколіцах Шаўляя ноччу атакавалі крыжацкі лагер і знишчылі заваёунікаў. Пасля гэтай паразы Ордэн мечаносцаў быў ліквідаваны, а яго рэшткі пад назовам Лівонскі орден сталі васаламі іншага, Тэўтонскага ордэна. У 1242 г. войскі Ноўграда разбілі лівонцаў на Чуд-

4. Тэўтонскі ордэн у XIII ст.

Вытокі ордэна сягаюць у 1129 г., калі ў Ерусаліме ўзніклі шпіталь і капліца пры ім у гонар св. Панны Марыі. Па-ступова вакол гэтага шпітала ўзнікла рыцарскае аў'яднанне, якое ў 1190 г., падчас аблогі крыжансцамі горада Акры з дапамогай швабскага князя Фрыдрыха II стварыла новы, Тэўтонскі (або Нямецкі), ордэн. Неўзабаве Рымскі Папа

Замак Лівонскага ордэна ў Рызе. Мал. I. Броцэ.

скім возери і спинілі їх наступу
у сває земні. Зямгалы і куршы
яшчэ доўга біліся з крыжакамі.
Першымі ў 1267 г. канчаткова
здаліся куршы. У 1290 г. зям-
галы пакінулі сваё апошняе
ўмащаванне гарадзішча і адсту-
пілі на тэрыторыю ВКЛ.

Заваяваний кръжакамі землі атрымалі назуву *Лівонія*. Яны былі падзеленія паміж біскупамі і Лівонскім ордэнам. Рыцары ордэна давалі прысягу не браць шлюб, не мець маё масці і ваяваць з язычнікамі. У склад ордэна уваходзілі *сапра- ўдныя браты* - знатныя рыца- ры, якія мелі права насыць бе- лую накідку з чорным кры- жам, іх слугі - *паўбраты*, якія мелі шэрыйа накідкі, і *святары*. Былі і найміты - *ратнікі*. Кіраў- ником ордэна быў *магістр*, якога абіралі пажыццёва Рэзі- дэнцыямі магістра былі замкі ў Рызе ці ў Цэсісе. Памочнікам магістра і кіраўніком войск быў маршал, які жыў у замку Сігу- лды. Ордэн меў 60 замкаў, у якіх былі ордэнская браты з ра- тнікамі. Замкамі кіравалі *ком- туры* ці *фогты* Кожны замак быў цэнтрам вясковай акругі. Невялікія зямельныя надзелы за службу ордэн даваў у кары- станне і мясцовым жыхарам, якіх звалі *лейманамі*. За атры- маную ў карыстанне зямлю

(Працяг у наст. нумары.)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Войска Ордэна мела дысцыплінаваныя вайсковыя адзінкі, што складаліся з прафесійных ваяроў. Крыжакі мелі добрую выведку і ўмелі будаваць і здабываць мураваныя замкі. Кіраваў Ордэнам вялікі магістр (*гохмайстэр*), якога выбірала пажыццё *ордэнская рада* (*канітуна*). Канітула складалася з краёвых магістраў (*ландмайстраў*), чыноў Ордэна і сяброву стаўлічнага *канвента*. Канвент - гэта орган мясцовага кіравання, у які ўваходзілі рыцары, святары і службовыя браты. Дзяржава Тэўтонскага ордэна дзялілася на акругі - *камтуры*, на чале з комтурамі, якія мелі вялікую юладу і самастойнасць.

У пачатку XIII ст. Ордэн запрасілі ў Еўропу, каб ваваныя. Прусы зацята абараняліся, аднак спыніць павольны, але настыльны наступ крыжакоў на свае землі не змаглі.

У 1254 г. крыжакі захапілі яшчэ адну прускую зямлю Самбію, дзе ў 1255 г. збудавалі замак *Кёнігсберг*. Аднак у верасні 1260 г. прусы паўсталі. Яны палілі касцёлы, капліцы, дамы хрысціян, забівалі святыя. Некаторыя палонных прыносілі ў ахвяру сваім багам. Так яны спалілі разам з канём у поўным узбраенні палоннага рыцара крыжака. Сабраўшы вялікую дапамогу ў Германіі, крыжакі на працягу 14 гадоў паступова здушылі паўстанне прусаў. Шмат прусаў уцяклі з сем'ямі на Беларусь і пасяліліся ў ваколіцах Гародні. Апошній у 1283 г. крыжакамі была заваявана Судовія.

Забраныя землі засяля-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Міндоўг мусіў заключыць ваенныя саюзы з Лівонскім ордэнам, прыняць каталіцтва і ў 1252 ці ў 1253 г. стаў каралём, атрымаўшы карону ад Рымскага Папы. Аднак сярод літоўскай знаті ўзнікла змова супраць Міндоўга, і адзін з іх, Даўмонт, забіў Міндоўга, а потым з дружынай уцёк у Пскоў, дзе стаў служыльым князем і прыняў праваслаўе.

Уладу ў Наваградку пераняў сын Міндоўга Войшалк, які быў праваслаўным і заснаваў у ваколіцах горада Лаўрышаўскі манастыр Кірава ён дзяржавай нядоўга - з 1264 па 1267 год. Заключыўшы саюз з галіцка-валынскімі князямі, ён у 1267 г. перадаў уладу свайму сваяку, галіцкаму князю Шварну (1267-1270), але неўзабаве быў забіты другім галіцка-валынскім князем, братам Шварна, Львом Данілавічам, які быў абураны, што Войшалк перадаў уладу не яму.

На мапе Старадаўнай Літвы яны паказваюць аб'яднаныя Міндоўгам землі балтуй, дзе пазначана Вільня, а потым, далучаную Міндоўгам Чорную Русь, але Наваградак тут не пазначаны зусім,

Беларускі даследчык Мікола Ермаловіч лічыў, што Міндоўг фактычна не быў стваральнікам ВКЛ, і не ён зрабіў сваёй сталіцай Наваградак (Новагородак), а сам Наваградак выбраў яго сваім князем. Ермаловіч аспрэчвае сцверджанне тых гісторыкаў, якія лічаць, што сталіцай Міндоўга была Вільня, а не Наваградак.

Даследчык прыводзіц на карысць першай сталіцы ВКЛ Наваградка і тапанімічныя звесткі. У Наваградку ёсьць гары Міндоўга і гай Міндоўга.

Маладая дзяржава

сунулася з моцным супернікам, які таксама меў планы на Панямонне, а менавіта з Галіцка-Валынскімі княствамі.

У 1248 г. валынцы напалі на Наваградскую зямлю і спустошылі яе. Каб адбіць нападнікаў,

Дзяякуючы Віценю ў 1296 г. быў прыняты гісторычны герб Беларусі - славутая *Пагоня*. Віценя значна пашырыў межы ВКЛ. У 1307 г. было далучана на правах аўтаноміі Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віценя праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віценя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў.

Магчыма, што менавіта ён на

Полацкае княства, а ў 1315 г. - Берасцейская зямля. Віченя

праводзіў актыўную знешнюю палітыку, ваяваў з палякамі і крыжакамі. Віченя распачаў будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ, як перашкоду і абарону ад крыжакоў нападаў

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

РАЗДЕЛ XIII. КУЛЬТУРА СЯРЭДНЯВЕЧЧА

1. Раманскі стыль (XI-XII стст.).
2. Еўрапейская готыка XII-XIII стст.
3. Уплыў асноўных рэлігій на ўжыванне ежы і напояў.
4. Адзенне еўрапейцаў.
5. Штодзённае жыццё еўрапейцаў.
6. Сістэма адукцыі і развіцця навукі.

1. Раманскі стыль (XI-XII стст.)

Раманскі стыль як стыль заходнега ёўрапейскага мастацтва (каля 950-1250 гг.) прыйшоў на змену каралінгскаму мастацтву. Спачатку гэта была тэртыорыя паўночнай Італіі, Францыі і Заходняй Германіі. Пазней гэты стыль распаўсюдзіўся і на іншыя ёўрапейскія краіны і нават даўшоў да краін Усходняй Еўропы. Грунтам гэтага стылю былі антычныя, візантыйскія, мусульманскія і французскія культурныя традыцыі. У Беларусь раманскі стыль пранікаў праз контакты з Польшчай і Галіцка-Валынскім княствам. Назва гэтага стылю паходзіць ад лацінскага слова *Roma* - Рым, бо абрысы раманскіх помнікаў дойлідства нагадвалі антычныя рымскія будынкі. Раманскія будынкі мелі тоўстыя муры, вузкія вокны і базілікальную планіроўку.

Базілікі раманскай эпохі мелі паўцыркульныя арачныя скляпенні, цяжар якіх пераходзіў на сцены. Часам гэтыя сцены ўмацоўваліся слупамі - контфорсамі. Галоўны ўваход храма (партал) знаходзіўся ў заходняй сцяне храма, а насупары яго быў алтар. Ад раннехрысціянскай базілікі раманскіх храмаў запазычыў такія элементы дэкору, як мазайка (Італія) і насценныя жывапіс (Германія і Францыя). Самыя элегантныя раманскія будынкі знаходзіліся ў Італіі. Гэта, напрыклад, капліца, сабор і "падаючая" вежа ў горадзе Пізе. Асноўнымі заўважыкамі і апекуном раманскага стылю стала каталіцкая царква, асабліва шматлікі манасцірскія ордэны. Найлепшыя будаўнікі, муляры, дойліды, рэзьбяры па камені, скульптары, пазалочытыя і перапісчыкі кніг былі манахамі. Толькі ў XI ст. з'явіліся гардзінскія свецкія вандровыя будаўнічыя арцелі, а заўважыкамі ў іх найчасцей была царква. Мураваныя будынкі кляштараў будаваліся ў асноў-

ным у вяскові мястэчках, пе́раважна на ўзгорках каля ракі. Яны панавалі над ваколіцай і быў бачны здалёк. Адным з таких комплексаў было знакамітае абацтва Клюні. Другім відам раманскага будынка быў мураваны рыцарскі замак з высокай вежай (данжон), які быў добра ўпісаны ў прыродны рельеф. Усе будынкі будаваліся з добра апрацаваных каменных блокаў.

Пры аздабленні храмаў выкарыстоўвалі *vitrages*. Яны ўстаўляліся або ў звычайнія ваконныя праёмы, або ў круглае акно - ружу, якое знаходзілася над галоўным парталам. У аснове канструкцыі раманскага храма быў магутны тоўстыя муры, якія падтрымліваліся аркамі і слупамі, а таксама іншымі архітэктурнымі дэталямі, што выконваліся апорныя функцыі. Дзеля большай трываласці будынка дойліды павялічвалі таўшчыню і моц муру: менавіта на іх канцэнтравалася асноўная ўвага. Унутры некаторых раманскіх храмаў будаваліся падземныя памяшканні "крыпты", якія ўжоўлялі сабою капліцу пад алтарнай часткай храма. Там знаходзіліся пахаванні святых пастуникаў і свецкіх магнатаў, у тым ліку і каралёў.

У раманскім стылі выконваліся творы жывапісу і скульптуры. Асноўная тэма раманскага мастацтва - розныя біблейскія сюжэты і асабліва віявы Ісуса Хрыста. Асноўныя відамі скульптуры - гэта рельеф (разьба па камені). Асноўнымі відамі жывапісу былі фрэски.

Раманскае мастацтва на ўсходненеславянскіх землях. Напрыканцы XI ст. менскі князь Глеб Усяславіч вырашыў збудаваць першы мураваны храм у Менску. Паколькі ён не вельмі сібраваў з Кіевам і нават Палацкам, яму давялося запрасіць будаўнікоў не з гэтых гарадоў, а з Польшчы. Замежныя майстры пачалі будаваць на гарадскім дзядзінцы невялі-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

кі крыжова-купальны храм з трымя апсідамі і чатырма ўнутранымі слупамі. Сцены храма таўшчынёй 1,5 м былі зроблены з абчасаных камянёў на вышыню больш за 1 м. Аднак будоўля не была скончана, і Менск яшчэ доўгі час заставаўся без мураванага храма. Варожбы адносіны з Кіевам былі і ў князя невялікага Перамышлі царкву *Iaana Hрысціцеля*. Пазней, у 40-я гг. XII ст., у горадзе Галічы ўзнікла цэлая архітэктурная школа, заснаваная на раманскай будаўнічай традыцыі. Так, галоўны храм, Галіча, *Успенскі сабор*, быў аздоблены каменай разьбой антрапаморфнага і зааморфнага характару. Акрамя крыжова-купальных храмаў, у ваколіцах Галіча будаваліся храмы цэнтральнага тыпу - ратонды (круглыя ў плане) і *квадрыфолії* (четырохпяцістаквы ў плане). Падобныя храмы існавалі ў Венгрыі, суседній краіне Галіцкай дзяржавы.

У 40-я гг. XII ст. раманскія будаўнічыя традыцыі

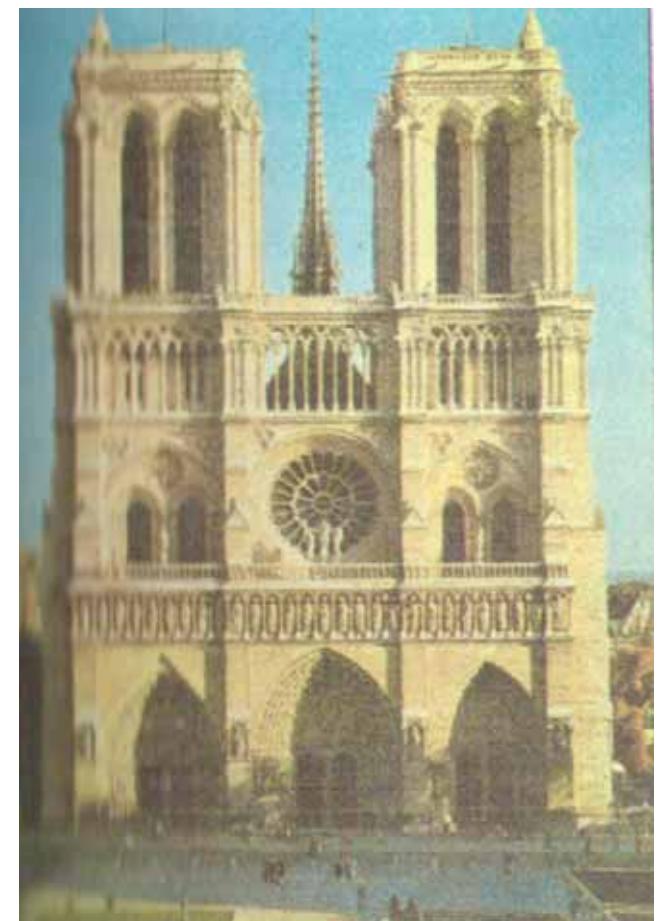

Домскі сабор у Рызе (пасля 1211 г.)

рыха Барбаросу даслаць раманскіх дойлідаў, і яны прыехалі да Уладзіміра ажно з Паўднёвай Германіі або з Паўночнай Італіі. Так у 60-я гг. XII ст. від Уладзіміра-Суздаля склалася ўнікальная будаўнічая арганізацыя, у якой разам працавалі заходнега ёўрапейскія, галіцкія і мястэчковыя майстры.

2. Еўрапейская готыка XII-XIII стст.

Готыка - мастацкі стыль, характэрны для Заходняй, Цэнтральнай і часткова Усходняй Еўропы XII-XVI стст. Ён знайшоў уласабленне ў многіх сферах тагачаснага культурнага жыцця і, у першую чаргу, у архітэктуры і выяўленчым мастацтве. Гатычнае мастацтва адлюстравала шэраг змен тагачаснага ёўрапейскага грамадства: буйны рост і эканамічную моц гарадоў, іх цягуда незалежнасці, узнікненне цэнтралізаваных дзяржаў, высокі ўзровень будаўнічай тэхнікі і рамстваў. Асноўным элементам гатычнай канструкцыі быў *каркас з каменем*, які пазбаўляў пабудову грувасткасці

Сабор Парыжскай Божай маці. Заходні фасад (другая палова XII-XIII стст.)

Сабор у Рэймсе. Заходні фасад (пачатак XIII - XV стст.)

з'яўляючы ў паўночна-ўсходніх славянскіх княствах. Князь Юрый Даўгярукі, які варагаваў з Кіевам, запрасіў у сваё княства галіцкіх майстроў. Яны збудавалі сабор у горадзе Пераяслаўлі-Залескім і царкву *Барыса і Глеба* ў ваколіцах Суздаля. Пабудовы выкананы ў чудоўнай белакаменай тэхніцы з разнымі дэталямі. Наступны князь, Андрэй Багалюбскі, у дадатак да мястэчковых будаўнікоў запрасіў імператара Фрыд-

збудавання раманскага стылю. Разам з тым шмат якія будынкі, што будаваліся на працягу доўгага часу, спалучалі ў сабе рысы раманскага стылю і готыкі - як, напрыклад, знаміты *Домскі сабор* у Рызе.

Творцы готыкі зрабілі сапраўдную рэвалюцыю ў тагачаснай архітэктуры, настолькі ўдасканаліўшы апорную сістэму будынка, што яна атрымала поўную самастойнасць. Цяжар і распор скляпення праз вонкавыя паўаркі-аркбутаны перадаваліся на спецыяльныя апорныя (часта шматступенчатыя) слупы-контрфорсы. Гатычныя саборы быў вельмі высокія і мелі добрае асвятленне, дзякуючы влікім і выцягнутым угору спічастым вонкавым скляпенням.

Узнікшы ў Францыі, гатычны стыль распаўсюдзіўся і на іншыя ёўрапейскія краіны, асаблівага росквіту дасягнуўшы ў Германіі і Скандынавіі. У XVIII ст. гатычнае мастацтва разглядалася ўжо як прымітыўнае, "варварскае" і проціпастаўлялася італьянскаму рэнесансу. Толькі ў XIX ст. вучоныя і мастацтвазнаўцы цалкам пераглядзелі стаўленне да яго, бо готыка была сапраўднай рэнергіяй ёўрапейскай цывілізацыі, прадвеснем і асновай пазнейшага рэнесансу.

(Працяг у наст. нумары.)

Абацтва Клюні (1157 г.). Рэканструкцыя К. Конана

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Калі на поўдні, асабліва ў Францыі, гатычны будынкі будаваліся з абчасаных камянёў амаль без ужывання цэглы, то на ўзбрэжжы Балтыйскага мора, дзе не было запасаў будаўнічага каменю, яны былі цалкам цагляныя. Цагляная готыка больш, чым мураваная, увабрала мясцовыя будаўнічыя традыцыі і таму праиснавала даўжэй, нарадзіўшы да XV ст. у кожнай краіне нацыянальную плынь.

Яскравым прыкладам ранніх готыкі на беларускіх землях з'яўляецца Камянецкая вежа, збудаваная ў другой палове XIII ст. Пры яе будаўніцтве дойліды ўпершыню ў Беларусі выкарысталі элементы цаглянай готыкі: спічасты праём, нервюраное скляпенне з кранштэйнамі на пятім паверсе, тынкованую нішу, пояс з пакладзеных "на вугал" цаглін. Акрамя храмаў і абарончых збудаванняў у стылі готыкі будаваліся жылыя дамы, ратушы, гарадскія вежы і гандлёвыя будынкі. У XIII ст. назіраецца роскіў гатычнага мастацтва. У першую чаргу гэта вітражы, рельефная разбія і скульптура. Акрамя традыцыйных біблійных сюжэтав у храмавым дэкоры можна пабачыць сцэнкі з гарадскога жыцця, выявы рыцараў і каралёў ды казачных жывёлаў.

У эпоху готыкі ў заходненеўрапейскай царкоўнай музыцы пачалі адчувацца новыя павевы. Набажэнствы з часам усё часцей супрададжаліся спевамі аднаго ці некалькіх хароў, нярэдка пад акампанемент фігармоніі, а пазней і органа. Узнікла самая ранняя форма ёўрапейскай шматталосной музыкі пад назвай *арганум*. Першымі вядомымі аўтарамі арганумаў былі французскія кампазітары і выканальнцы Леанін і Ператын, якія жылі і тварылі ў другой палове XII - пачатку XIII стст.

Англійскі кампазітар і музичны тэарэтык Джон Данстэйбн (каля 1380-1453) быў аўтарам шэрагу духоўных кампазіцый, найперш у жанры трохгалоснага матэта.

У сваю чаргу, паэт і кампазітар, канонік Раймскага сабора Гіём дэ Машо (каля 1300-1377) стварыў жанр шматгалоснай свецкай балады, спалучыўшы ў ёй партыі спевакоў з музичным акампанементам.

3. Упльў асноўных рэлігій на ўжыванне ежы і напояў

Колькасць насельніцтва Еўропы пасля рэзкага спаду V-VII стст. павялічвалася марудна. Навукоўцы лічаць, што да XI ст. на Брытанскіх астравах жыло каля 2 млн. чалавек, у Італіі і Францыі - па 6 млн, на Пірэнейскім паўвостраве - больш за 4 млн, у краінах Скандинавіі - 1 млн, у Германіі - 3,5 млн, на Балканах - 2-4 млн чалавек. На мяжы X і XI стст. колькасць насельніцтва, дзяякоўчы пэўнай эканамічнай і палітычнай стабільнасці, павялічылася на 20-40 %. Да канца XIII ст. насельніцтва

Еўропы, асабліва Заходніяй, працягвала павялічвацца. Тым не менш голад быў звычайнай з'явай. Так, нават у ўрадлівай даліне Рэйна неўраджай і голад паўтараліся кожныя 3-4 гады. У XI ст. у розных раёнах Германіі было да 62 голадных гадоў. Людзі вельмі залежалі ад прыроды і любое стыхійнае бедства прыводзіла да голаду. Сярэдняя працягласць жыцця складала каля 40-50 гадоў для мужчын і 35 гадоў для жанчын. Трачна дзіцей не дажывала да 12-15 гадоў. Да 50 гадоў дажывала толькі чвэрць людзей, у асноўным з заможных пластоў грамадства. Каля паловы мужчын па розных прычынах не ўступалі ў шлюб. Гэта былі вайскоўцы, асабліва рыцары крэжаносцы, манахі, святары, работнікі і вучні цехаў і г. д. У гэты час у Заходнім Еўропе склалася малая індывідуальная сям'я. Гэта бацькі і нежанатыя дзеці, у сярэднім да 5 чалавек. Гаспадарка вялася пераважна малымі сем'ямі, а родзіцы дамагалі ў выключчных выпадках. У шлюб людзі ўступалі ў шлюбах. Шлюбны ўзрост для дзічутач пачынаўся з 12 гадоў, для хлопцаў з 14-15 гадоў. Харчаванне розных пластоў грамадства было розным. Сяляне ўжывалі мяса толькі па святочных днях, а звычайна елі хлеб, розныя каши, сиры, яйкі, садавіну і гародніну. На поўначы Еўропы багатыя людзі ўжывалі сметанаваслае масла, а на поўдні - аліўкавыя аліёны. Шмат ужывалі рыбы, асабліва ў прыморскіх вёсках. Замест цукру ўжывалі мёд. З зерня варылі піві і шмат яго ўжывалі; з яблыкі рабілі сірд. Было шмат таннага віна, але доўгія захоўваць яго не ўмели. Стратэгічным таварам была соль, якую мусілі купляць усе пласты насельніцтва.

Вялікі ўпльў на харчаванне ёўрапейскіх народоў аказвалі сусветнія рэлігіі, якія ўводзілі для сваіх вернікаў строгую сістэму пастоў. *Пост* - гэта рэлігійная забарона на ежу наогул або на некаторыя яе віды. Так, праваслаўная царква практикуе шматдзённыя і аднадзённыя пасты, якія складаюцца з 12 гадоў, для хлопцаў з 14-15 гадоў. Харчаванне розных пластоў грамадства было розным. Сяляне ўжывалі мяса толькі па святочных днях, а звычайна елі хлеб, розныя каши, сиры, яйкі, садавіну і гародніну. На поўначы Еўропы багатыя людзі ўжывалі сметанаваслае масла, а на поўдні - аліўкавыя аліёны. Шмат ужывалі рыбы, асабліва ў прыморскіх вёсках. Замест цукру ўжывалі мёд. З зерня варылі піві і шмат яго ўжывалі; з яблыкі рабілі сірд. Было шмат таннага віна, але доўгія захоўваць яго не ўмели. Стратэгічным таварам была соль, якую мусілі купляць усе пласты насельніцтва.

Адзенне багатых людзей аздаблялі футрам гарнастая, ласкі або куніцы. Таксама выкарystоўвалася спалучэнне ў вопратцы яркіх контрастных колераў (зялёных, чырвоных, сініх і жоўтых). Тканіну аздаблялі залатымі і срэбранымі званочкамі. Старажытна хро-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

выконваць усе яўрэі, так і індывидуальныя (паводле зароку і ў дзень гадавіны смерці бацькоў). У ісламе галоўны пост - *Ураза*, які адбываецца на працягу месяца *рамадана*. Есці і піць у гэты месяц можна толькі ноччу. Выключэнне - толькі хворыя, малыя дзеці і цяжарныя жанчыны. Вандруйнікі і вайскоўцы мелі права перанесці гэты пост на іншы месяц. Іслам забараняе сваім вернікам ужываць віно ды іншыя алкагольныя напоі.

4. Адзенне ёўрапейцаў

Пад упльвам рэлігіі ў перыяд Сярэднявечча склаўся новы эстэтычны ідэал чалавека як *аскета*, які адмовіўся ад бацькі і розных патрэб замінога жыцця. Тым не менш, у XI-XII стст. у Заходнім Еўропе склалася рыцарскі культ "прыгожай" і нават "прыгожай", дамы, жанчыны, якія мае доўгія залацістыя валасы, зялёныя і блакітныя очі, вясёлыя вусны з усмешкай, падобныя на свежы персік. Самай моднай кветкай рабіцца ружа. Ружамі аздаблялі абедзеннія сталы, пляштэкт ружаў плавалі ў кубіках з віном, у муздах былі вянкі з ружаў, якія насыла моладзь. Аднак прымітывная вопратка, што склалася ўжэ ў альтычных традыцыях, панавала ў шырокіх народных масах аж да XII ст. У XI-XII стст. адзенне падзяляеца на мужчынскае і жаночнае, якія ісціотна адрозніваюцца паміж сабой. У XII - першай палове XIV стст. мужчынскае і жаночнае адзенне мае доўгія, аблігальныя формы.

Адзенне багатых людзей аздаблялі футрам гарнастая, ласкі або куніцы. Таксама выкарystоўвалася спалучэнне ў вопратцы яркіх контрастных колераў (зялёных, чырвоных, сініх і жоўтых). Тканіну аздаблялі залатымі і срэбранымі званочкамі. Старажытна хро-

ніка, напрыклад, паведамляла, што на адным турніры адзенне ў аднаго рыцара аздабляла аж 500 званочкаў, якія гучна звялі. Пачынаючы з XI ст. форма мужчынскага касцюма адпавядае формам рыцарскіх даспехаў. Тому мужчынскае адзенне становіцца кароткім і разнастайным. З'яўляюцца *шысцы* - вузкія штаны-панчохі, зробленыя з эластычнага сукна. Уверсе яны прымацоўваліся шнурком да пояса. У XIII ст. адзенне багатых феадалаў аздабляеца іх гербавымі знакамі. У X-XII стст. змяніўся і жаночы строй. З'яўлююцца кароткі гарсэты, якія падтрымліваюцца жаночымі грудзі і маюцца прыгожае аздабленне. Жаночыя паясы ўпрыгожваюцца металічнымі пласцінкамі. Багатыя пані маюць шыкоўныя плащы-манты і падклады з футра гарнастая ці бобра. Жанчыны носяць доўгія распушчаныя валасы або косы, пераплеценыя парчовымі стужкамі.

Візантыйскі ўборы

Асноўнымі відамі мужчынскага адзення ў Візантыйскай імперыі былі тунікі, штаны, далматык, пенум і лорум. Тунікі былі падобныя на рымскую туніку з доўгімі рукавамі. Штаны, за пазычаныя ў народу Усходу, прымацоўваліся шнуркамі да пояса і мелі розную даўжыню: да каленяў і да лятаў. Пачынаючы з VII ст., візантыйскім імператарам мелі як элемент адзення лорум - шырокі доўгі шапак, зроблены з залатой парчы і аздоблены каштоўнымі камянямі. Шырэйні яго складаўся ад 5 да 35 см, а даўжыня - ад 4 да 11 м. Вялікую ролю адыгрываў і каўнер - аплечча - шырокі круглы ці фігурна выразаны і аздоблены золатам і каштоўнымі камянямі. Абутак візантыйцаў - боты, падвязаныя вузкімі раменчыкамі і мяккімі чаравікамі. На галаве насылі востраканечныя каўпакі. Асноўныя віды жаночага адзення - тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, далматыкі і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, далматыкі і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або косы. Замужнія жанчыны хавалі валасы пад *наміткай*, якую насылі з позах. На кашупу апраналі *панёву*-спадніцу, зробленую з тканіны з рамавіднымі клятчытамі арнаментамі. Верхнім адзеннем таксама былі заўпа і нагруднік, якія насылі зверху кашупі. Баярні і князёўны насылі візантыйскія формы адзення: тунікі, падклады і плащы. Абутак - гэта мяккія скрураныя боты без абрасаў і вышытыя спераду чаравікамі. Сялянкі насылі лапці з анучамі, дзяўчаты мелі доўгія валасы або кос

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У XII-XIII стст. развіваецца і *гарадская культура*. Гараджане ў вершах і казках апавядалі пра хітрых і разумных гараджан і сляян, якія малі абдурыць і рыцара, і манаха. Большасць людзей у эпоху Сяроднявечча, асабліва сляяне, жылі і паміралі на адным месцы, і далёка ад сваёй вёскі ці горада ніколі не былі. Аднак знаходзіліся асобныя людзі, гандляры і місіянеры, якія любілі вандраваць і потым расказаць пра ўбачанае. Так, жыхар Венечы *Марка Пала* ў 1271-1295 гг. добраўся да Мангольскай імперыі ў цэнтры Азіі, а партугальцы - да берагоў паўднёвой Афрыкі. Крыжаносцы змаглі пабачыць зусім іншую, арабскую, цывілізацыю, шмат у чым вышытую за тагачасную заходненеўрапейскую. Пастаяннымі вандрунікамі былі і школяры, якія хадзілі з горада ў горад, з аднаго ўніверсітета ў другі. Адзінімі вымярэннямі адлегласці былі чалавечы крок і колькасць дзён у дарозе. На думку царкоўных навукоўцаў, Зямля была акружансю, над якой была сістэма сфер (ад 3 да 55, бо кожны аўтар называў свою лічбу).

Вымярэнне часу. Суткі дзялілі на чатыры часткі: раніцу, дзень, вечар і нач. Больш дакладнай адзінкай вымярэння ёўрапейскага часу была гадзіна. Адзначаліся гадзіны біццем званоў. Царква кантралявала не толькі сутачны час, але і гадавы. Належным арыенцірам часу былі штогодовыя каталіцкія святы.

Гісторычны час чалавечства царква вымярала лінейна: ад стварэння Свету і да яго канца (Страшнага суду). Гэтага канца свету людзі баяліся і думалі, што ён хутка настане, што прыводзіла да масавага пакаяння тысяч людзей, асабліва манаҳаў.

6. Сістэма адукациі і развіція навукі

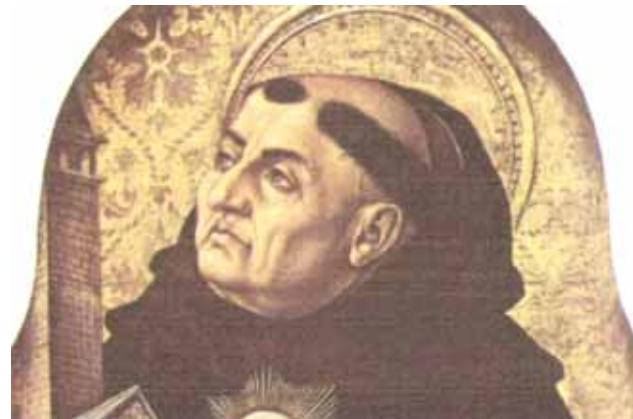
У XI-XII стст. неабходнасць у адукаваных, пісьменных людзей ва ўсіх ёўрапейскіх краінах узрасла. Рамёсты, і асабліва гандаль, патрабавалі такіх людзей. Тым больш у Еўропе існавалі мовы, якія трэба было адбавязкова ведаць. У краінах каталіцкай Еўропы мовай адукациі была лаціна, на поўдні Пірэнейскага паўвострава - арабская, на тэрыторыі Візантый - грэцкая, а ў краінах усходніх і часткова паўднёвых славян - стараславянская (старарабалгарская, ці старамакедонская) мова. Таму ў XII-XIII стст. у гарадах пачалі адкрывацца свецкія школы, дзе вучыліся дзеці гараджан, рыцараў і нават сляян. Гэтыя школы былі або прыватныя, або іх фінансавалі органы мясцовага самакіравання. Вядома, тут таксама, як і ў царкоўных школах, вучувалі малітвы, але дзяцей, апрач таго, вучылі чытаць, пісаць, лічыць і давалі пэўныя звесткі па прыродазнаўству.

У XII ст. ствараючы *карпарацыі* (аб'яднанні) *магістраў* (настаўнікаў) і *інкадзяроў*

(вучняў) і выпрацоўваючыя некаторыя стандарты адукцыі. Узнікаючы і вышытшыя навучальныя ўстановы - універсітэты. Ужо адзначалася, першы з іх узім у 1119 г. у італьянскай Балонні. У 1209 г. заснаваны славуты *Кембрыйскі ўніверсітэт*. Універсітэты мелі некалькі (у асноўным - чатыры) факультэты: артыстычны (падрыхтоўчы), багаслоўскі (тэалогі), медыцынскі і юрыдычны (права). На артыстычным факультэце вучувалі сем вольных мастацтваў: граматику, рыторыку, дыялектыку, арыфметику, геаметрию, астрономію і музыку. Пасля падрыхтоўчага факультэта студэнт выбіраў адзін з трох асноўных факультэтаў і праз два гады навучання пасля іспытату мог атрымаць спачатку званне *бакалаўра*, а яшчэ праз два гады - і *магістра*. Самыя таленавітыя магіstry пасля абароны сваіх ідэй у выглядзе тэзісаў перад навукоўцамі малі атрымаць званне *доктара*. Доктар быў вельмі ўплывовай асобай. Ён меў права як рыцар насыць меч, уваходзіў у склад органаў гарадскага самакіравання і меў магчымасць стаць рэктарам (кірауніком) універсітэта.

Навучэнцы ўніверсітэтаў атрымалі назыву *студэнты* (што на латыні азначае, той, хто старанна вучыцца) і былі абавязаны да паступлення ва ўніверсітэт добра ведаць лаціну, бо навучанне ва ўсіх ёўрапейскіх універсітатах было на гэтай мове. Дзеля абароны сваіх інтарэсаў студэнты з адной краіны (а навучаліся ў адным універсітэце навучэнцы з розных дзяржаў) стваралі асобныя групы - *зямляцтвы*, якія тады называлі "нацыямі". Некалькі такіх нацый стваралі адзінную супольнасць, якую на латыні і назвалі "*універсітэт*". Асноўны від заняткаў меў назыву *лекцыя* (што на лаціне азначае "чытанне"). Выкладчык, якога на-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Фама (Тамаш) Аквінскі (з сярэдняеўрапейскай карціны)

звалі "прафесар", чытаў угодасць кнігу на італьянскай мове, атрымалі назыву *студэнты* (што на латыні азначае, той, хто старанна вучыцца) і былі абавязаны да паступлення ва ўніверсітэт добра ведаць лаціну, бо навучанне ва ўсіх ёўрапейскіх універсітатах было на гэтай мове. Дзеля абароны сваіх інтарэсаў студэнты з адной краіны (а навучаліся ў адным універсітэце навучэнцы з розных дзяржаў) стваралі асобныя групы - *зямляцтвы*, якія тады называлі "нацыямі". Некалькі такіх нацый стваралі адзінную супольнасць, якую на латыні і назвалі "*універсітэт*". Асноўны від заняткаў меў назыву *лекцыя* (што на лаціне азначае "чытанне"). Выкладчык, якога на-

дослед, наступны крок - *аналіз* і фармулёўка адпаведнага тэзісу, які атрымаў назыву *гіпотэза*. Апошні крок у працэсе вывучэння - гэта праверка гіпотэзы на практицы. Такім чынам, вышэйшыя навуковыя здешэнты з'яўляюцца эксперыментальнай падоўжай у навуцы. Актыўна развілася і хрысціянская філасофія.

Найбуйнейшым каталіцкім філософам і тэолагам быў вышэйшы здешэнт Фама (Тамаш) Аквінскі (1225-1274). Ён атрымаў добрую адукацию ў Парыжы і Кельне, быў манаҳам ордэна дамініканцаў, а потым выкладчыкам тэалогіі. Ён напісаў два буйныя філософскія творы "Сума тэалогіі" і "Сума супраць язычнікаў". Асноўныя прынцыпы яго філософіі - гармонія веры і розуму. Розум, на яго думку, можа рацыянальна даказаць існаванне Бога. Самым выдатным тварэннем Бога з'яўляецца чалавек, і таму развіццё чалавечага розуму будзе спрыяць павсліченню славы Бога. Ён таксама абгрунтаваў ідэю вяршэнства Папы Рымскага як намсніка Бога на зямлі і лічыў уладу манаҳа свяшчэннай. У 1323 г. ён быў кананізаваны, што значыць прылічэнне яго да ліку "святых". У 1879 г. Папа Лей XIII абвясціў вучэнне Фамы Аквінскага афіцыйнай філософіі каталіцызму ў свете.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Амбон (ад грэц. Ambon - узвышшэнне) - узвышшанае месца перад алтаром у бажніцы (царкве ці касцёле), звычайна багата аздобленае, адкуль чытаючы тэксты з Бібліі, прамаўляючы казаніі падчас набажэнства. Паводле падання, амбон сімвалізуе Ноёў каўчэг (карабель). Будаваўся ён з натуральнага ці штучнага каменю, дрэва і металу. Часта мае форму трыбуны з парапетам.

Бергфрыд - галоўная вежа замка, апошніяе месца абароны.

Галерэя (франц. galerie, ад італ. galleria) - 1) бакавая памяшканні з вонкамі, прыбудавамы да асноўнага аб'ёма храма XI-XII стагоддзі; 2) доўгае крытае светлае памяшканне, у якім адну вонкаву

падоўжную сцяну замяняе каланада; 3) спецыяльныя зальныя памяшканні ў палацах, асветленыя сцэльнімі шэрагамі вялікіх вокнаў; 4) калідор з сцэльнімі ваконнымі праёрамі на адным з подоўжных бакоў будынка. У Беларусі ў XVI-XVIII стагоддзях існавалі

ў манастырах і кляштарах.

Гэымс (карніз) - гарызантальны выступ, які завяршае сцяну будынка, акончы і дзвініны праёмы, падтрымліва дах і ахоўвае сцяну ад сцёку вады, падзяляе фасад на асноўныя ярусі і завяршае цокаль.

Данжон - абарончая вежа, прыстасаваная да жылля.

Контэрфорс (ад contre-force - процідзейнан сіла) - у архітэктуры папярэчная сценка, вертыкальны слуп або выступ ці рабро для ўмацавання апорнай канструкцыі (пераважна сцяны). Рабіліся ўздоўж сцен і на кутах будынка.

Нервюра (франц. nervure, ад лац. nervus - жыла, сухожылы) - арка з абчасаных клінападобных камянёў або спецыяльных фігурных цаглін, якія ўмацоўвае рэбры крыжовага, сеткавага, зорчатага і іншых формаў скляпення.

XIII ст. - пачатак будаўніцтва Сабора Божай маці ў Парыжы.

Каля 1214 г. - каля

1292 г. - Роджар Бэкан.

1225-1274 гг. - Фама (Тамаш) Аквінскі.

1248 г. - пачатак будаўніцтва Кельнскага сабора.

ЧАСТКА III. ПОЗНЯЕ СЯРЭДНЯВЕЧЧА (XIV-XV стст.)

РАЗДЗЕЛ XIV. ГАРАДЫ-ДЗЯРЖАВЫ ИТАЛИИ

1. Перадумовы Рэнесансу ў гарадах-дзяржавах Італії.
2. Венецыя.
3. Генуя.
4. Фларэнцыя.
5. Мілан.
6. Рым.
7. Паўднёвая Італія.

1. Перадумовы Рэнесансу ў гарадах-дзяржавах Італіі

Паняцце "Рэнесанс".

Тэрмін "Адраджэнне", або "Рэнесанс", узім у XVI ст. Упершыню яго ўжыў знакаміты італьянскі мастак і гістарыёр граф Джорджо Вазары ў сваёй кнізе "Жыцця істотных мастакоў, скульптараў і дойлідаў", якая была надрукавана ў 1550 г. Вытокі Рэнесансу праглядаюцца ў Паўночнай Італіі сярэдзіны XIII - першай паловы XIV стст.

Гэты перыяд звычайна называецца *Протарэнесансам*. Сам Рэнесанс падзяляецца на трэћыя этапы: Ранні (другая палова XIV-XV стст.), Высоці (канец XV - пачатак XVI стст.) і Позні (XVI - першая палова XVII стст.). Пасля Італіі Рэнесанс пашырыўся і ў іншых краінах Еўропы. Так, на Беларусі Рэнесанс набірае моц у другой чвэрці і сярэдзіне XVI ст.

Рэнесанс - гэта адра-

джэнне антычнай культуры і мастакства. Менавіта ў Італіі захаваліся такія элементы антычнай культуры як мова (лаціна вучоных людзей), помнікі архітэктуры, старажытныя рукапісы антычных аўтараў. Частку гэтих рукапісаў прывезлі ў Італію грэцкія навуковыя пасля захопу Візантый туркамі. Самыя выдатныя творы Рэнесансу маюць філософскія і архітэктурныя асноўныя элементы, якія падзяляюцца з антычнай культурой.

Адна з самых яскравых рэзультатаў адраджэння - гэта *гуманізм*, новы светапогляд чалавека на жыццё і свет. Гуманізм прызначаецца для падзеяў і аспектаў жыцця чалавека як унікальнай асобы, якая мае права на выкаванне сваіх думак, свабоднае развіццё сваіх творчых здольнасцяў, на дасягненне матэрыяльнага дасягненія і асабістага щасця.

(Працяг у наст. нумары.)

Роджар Бэкан у сваёй абсерваторы ў Оксфордзе

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Той стан речай, калі мастваў ў першую чаргу адлюстроўвае не рэлігійныя аспекты, а прыгажосць чалавека, яго цела і думак, атрымаў назуву антропацэнтрызм. Галоўнымі выразікамі культуры Адраджэння былі прадстаўнікі новай, свецкай інтэлігенцыі, вядомыя палітычныя і грамадскія дзеячы.

Мануфактурная вытворчасць. У XIV - першай палове XV стст. эканоміка Паўночнай Італіі пачала імкліва развівацца. Гэта, у першую чаргу, здарылася дзякуючы рамяству і гандлю. Цэхавая вытворчасць заходнегуроўскіх гарадоў абмяжоўвала выпуск тавараў большай колькасці і лепшай якасці, бо гэта забараняў статут цэха. У сваю чаргу, цхаваю сістэму бараніла каралеўская ўлада. Гарадскія камуны Паўночнай Італіі, якія не мелі залежнасці ад каралеўскай улады, скасавалі цхаваю абмежаванні, і італьянскія майстры моглі працаўваць ва ўмовах поўнай канкурэнцыі, што штурхала наперад эканоміку гарадоў-дзяржав Італіі. Каб вырабляць больш якасных тавараў, рамеснікі Італіі ўвялі падзел працы ў межах адной майстэрні. Калі раней адзін і той жа рамеснік вырабляў нейкую рэч сам, ад пачатку яе вытворчасці і да заканчэння, то цяпер вытворчы працэс падзяляўся на вялікую колькасць (да 20-25-ці) асобных аперацый. Кожную такую аперацыю выконвала асобная група майстроў. Так, пры вырабе сукна адны толькі мылі воўну, другія - сушилі, трэція - часалі, чацвёртыя - фарбавалі і г. д. Такім чынам рамесныя майстэрні ператварыліся ў мануфактуры, дзе працаўвалі шмат наёмных працаўнікоў. Мануфактура - гэта прадпрыемства, дзе існуе падзел працы і ручной рамес-

най тэхнікі. Уласнік мануфактуры толькі закупляў сырвіну і прадаваў гатовыя вырабы. За працай сачыў асобны наглядчык, які залежаў ад уласніка. Працаўнікі працаўвалі за гроши і былі непасрэдна зацікаўлены ў вырабе як найбольшай колькасці якаснай працуўкі. Найбуйнейшыя мануфактуры знаходзіліся ў Фларэнцыі.

Грамадскі лад і палітычная раздрабленасць Паўночнай і Цэнтральнай Італіі. У сувязі з развіццём мануфактурнай вытворчасці ў гарадах склалася эліта з вельмі багатых людзей, якія належалі да вялікіх сем'яў. Прадстаўнікі гэтых сем'яў і захапілі ўладу ў сваіх гарадах, прычым яны імкнуліся свае пасады перадаваць у спадчыну. Яны пачалі рознымі шляхамі набываць шляхецкія тытулы і рабіцца герцагамі, графамі і маркізамі. Былья гарадскія камуны пачалі ператварацца ў герцагствы і графствы. Так, вялікую ролю ў Паўночнай Італіі набыло Міланскіе герцагства. Гарады-дзяржавы Італіі багацелі за кошт гандлю з далёкімі краінамі і не мелі трывальных эканамічных і сувязяў паміж сабою. Большая за тое, яны былі канкурэнтамі і таму вялі паміж сабою міжусобныя войны, асабліва Венеция і Генуя. Асобную пазіцыю займаў Рым, дзе галоўным феадалам быў Рымскі Папа. У канцы XIII ст. войскі Генуі перамаглі Венецию, і пасля гэтага амаль сто гадоў генуэзцы панавалі на гандлёвых шляхах Міжземнамор'я. Але ў канцы XIV ст. у выніку чарговай вайны перамагла Венеция.

Архітэктура і скульптура. Італьянскія архітэктары распрацавалі новыя кірункі ў гісторыі архітэктуры. Гэта ўрбаністыка - наука пра тое, як рэгулярна забудоўваць гарады ці будаваць новыя, і садова-парковая архітэктура. У Італіі прыдумалі новыя тыпы будынкаў - палацы, вілы (зага-

Алег Трусаў

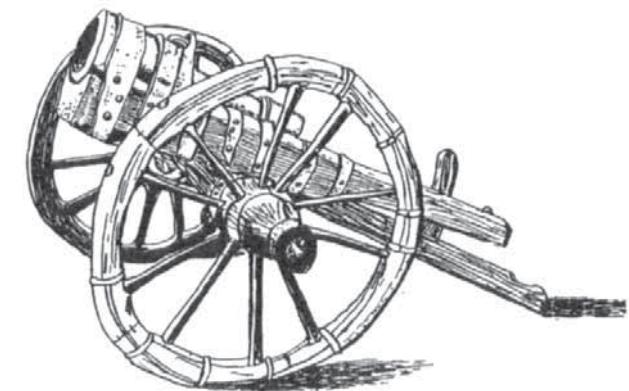
Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Філіп Брунеллескі. Купал сабора Санта-Марыя дэль Ф'ёрэ (Фларэнцыя, 1436 г.)

Данатэла. Давід (каля 1440 г., фрагмент)

Бамбарда XV ст. на колавым лафеце. Выява-рэканструкцыя.

вока гледача.

Актыўна развівалася і вайсковая справа. У XV ст. быў прыдуманы лафт, спецыяльная павозка двух колах, на якую клалі бронзавую гармату. Так з'явілася палявая артылерия. Італьянскія інжынеры прыдумалі новы тып замка - бастыённы, дзе асноўны ўмацаванні быў ў выглядзе земляных валоў, насыпаных у выглядзе розных геаметрычных фігур (бастыёнаў).

2. Венеция

Гэты горад узник у V

вузкіх і вяртлявых лодках-гандолах. У 1063 г. пачалі будаваць самы галоўны храм Венеции - базіліку Святога Марка, які скончылі толькі ў XVI ст. Будынак мае пяць купалаў і каля пяцісот калон, прывезеных з розных месцаў. Інтэр'ер храма аздоблены пазалотай і мазаікамі з каляровага шкламалты. У XII-XVI стст. перад саборам узікла вялікая плошча

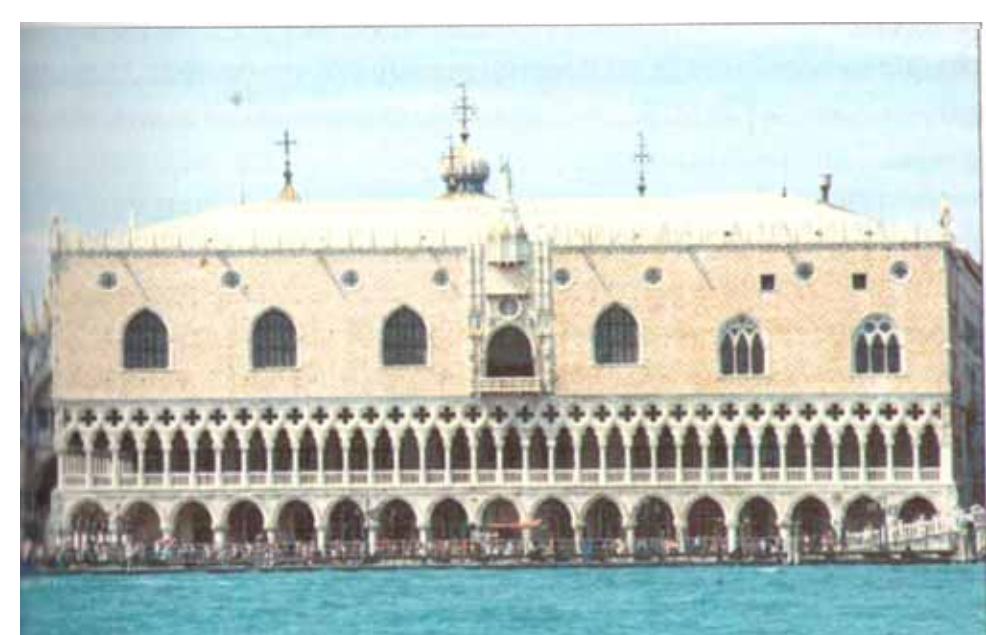
Пачынаючы з 1204 г., існавала венецианская марсская дзяржава, у якую ўваходзілі востраў Крыт і некаторыя

Арганізацыя мануфактурнай вытворчасці (схема)

радныя дамы з паркам і садам), шпіталі і фантаны. Была вернутая античнае ордарная сістэма, з'явіўся вялікія вокны ў жылых будынках і балконы перад імі. Пачынальнікамі архітэктуры Рэнесансу быў італьянскі архітэктар, наўуковец і скульптар Філіп Брунеллескі (1377-1446). Ён здолеў зрабіць адзін з самых вялікіх купалаў у Еўропе (да 42 м у дыяметры) у саборы Санта-Марыя дэль Ф'ёрэ ў Фларэнцыі. Таксама ён збудаваў капліцу Пацы ў Фларэнцыі, фасад якой упрыгожыў шасцікалонны карынфскі порцік.

У XV ст. у Італіі назіраецца росквіт манументальнай скульптуры. Самым знакамітым скульптарам у гэты час тут быў Данатэла (1386-1466). Ён стварыў новы тып круглай скульптуры, не звязанай з архітэктурай; распрацаваў скульптурны партрэт-бюсты (што нагадваў рымскія бюсты), быў аўтарам першага коннага манумента ў эпоху Рэнесансу. Ён таксама адрадзіў мастацтва выяўлення аголенага чалавечага цела.

Палац дожаў у Венецыі (пасля 1309 г.)

ст. і да X ст. належаў Візантый. У IX-XIII стст. ён заняў высipy, якія былі аддзеленыя пралівам шырынёй 4 км ад мачерыкі. У горадзе не было набярэжных, дамы і завулкі выходзілі да вады, і людзі перасоўваліся на

рада ў колькасці 480 чалавек. Рада выбірала кіраўніка краіны, дожа, які кіраваў Венецыяй пажыццёвым. Пры дожу быў і выкананы орган кіравання - Малая рада, або Сіньярыя.

(Працяг у наст. нумары.)

(Працяг. Пачатак у напарэдніх нумарах.)

Пачалася і міжусобная вайна паміж герцагамі Бургунді і Арлеаном. У 1413 г. у Англіі з'явіўся новы кароль, Генрых V Ланкастарскі. У жніўні 1415 г. ён з вялікім войском напаў на Францыю. У 1416 г. да яго далучыўся герцаг Бургунді са сваім войском. У кастрычніку 1415 г. адбылася вялікая бітва каля вёскі Азенкур на поўначы Францыі. Французы былі разбіты. Англічане паступова захапілі ўсю поўнач Францыі, у тым ліку і Парыж.

21 траўня 1420 г. у Труа бакі падпісалі мірную дамову, паводле якой пасля смерці караля Францыі Карла VI каралём краіны становіўся Генрых V. Сын Карла VI дафін Карл губляў свае спадчынныя права на французскую карону. Аднак дафін Карл з гэтым не пагадзіўся і аўгусту дамову ў Труа незаконнай. У 1422 г. амаль адначасова паміраюць Генрых V (у яго застаўся 9-месячны спадкаемца Генрых VII), і Карл VI. Дафін Карл паехаў на поўдзень Францыі і ў Пуацце быў абвешчаны каралём Карлам VII. Аднак Еўропе яго каралём не прызналі, бо ён не змог паводле традыцый каранавацца ў Рэймскім саборы.

Францыя распалася на трох частках: Паўночную, дзе знаходзіліся англічане, Бургундью - саюзнікі Англіі, і Цэнтральную, разам з паўднёвай часткай (тэрыторыя на поўдзень ад Луары), дзе прызнавалі ўладу Карла VII.

Вайна паміж аглічанамі і французамі працягвалася. У кастрычніку 1428 г. войскі англічан абляжалі буйны горад і цвердзь Арлеан, які меў важнае стратэгічнае значэнне. Здавалася, выратаваць яго мог толькі цуд. І такі цуд здарыўся ў 1429 г.

Жанна д'Арк. Нягледзячы на доўгія паразы ў вайне з Англіяй у французскім народае існавала надзея на цуд, які выратуе здралежаную краіну ад захопнікаў. Было распаўсюджана павер'е, што з дубовага лесу, які знаходзіцца на мяжы з Латарынгіяй, з'явіцца Дзева - вызваліцельніца Францыі. І вось у 1429 г. цуд здарыўся ў выпадзку Жанны д'Арк, якую назавуць спачатку *Латарынгскай*, а потым *Арлеанскай дзеўвой*.

Гэтая дзяўчына нарадзілася ў 1412 г. у вёсцы Дамрэмі, на мяжы Латарынгіі і Шампані, у сялянскай сям'і. Дзяўчынка расла вельмі ўразлівай і была рэлігійна-екзальтаванай асобай. У 15 гадоў яна і яе сям'я сутыкнуліся з жахамі вайны. Жанне падчас малітвы пачалі з'яўляцца прывіды і чуцца галасы, якія намаўлялі яе выратаваць дафіна Францыі і вярнуць яму каралеўскі трон. Жанна вырашыла, што менаўта яна абраная Богам стаць выратавальніцай роднай краіны. З вялікімі цяжкасцямі і прыгодамі яна дабралася да замка *Шынона* (каля горада Буржа) і дамаглася сустрэчы з дафіном Карлам. Яна пераконала яго ў сваёй богаабранасці і прапанавала накіраваць яе разам з войскам на дапамогу Арлеану, які быў у варожай

аблозе. Дафін дазволіў ёй далучыцца да войска і фармальна яго ўзначалиў. У супраціўніці ім, вядома, кіравалі дасведчыны камандзіры-прафесіяналы. Жанна надзела рыцарская даспехі і прыняла непасрэдны ўдзел у баях. 8 траўня аблоза Арлеана была знятая, і англіч-

Жанна д'Арк. Сярэднявечная мініяцюра.

не адступілі.

Папуляранасць Жанны ў краіне вырасла, і яна настаяла, каб дафін прабіўся праз варожае атачэнне ў горад Рэймс, каб там афіцыйна каранавацца паводле старадаўняга звычаю. Вытрымаўшы некалькі бітваў з англічанамі, Карл разам з Жаннай у ліпені 1429 г. увайшлі ў Рэймс, дзе ў прысутнасці Жанны адбылася каранаванне Карла.

Жанна вырашыла вызваліць ад англічан сталіцу Францыі Парыж, але яе атрад не здолеў гэта зрабіць. Вайна працягвалася. У траўні 1430 г. аблога горада Камп'ена Жанна трапіла ў палон да бургундцаў. Яны за вялікія гроши перадалі яе ў руку англічан. Потым у Нарманды ў горадзе Руане яе судзілі судом інквізіцыі, абвінавацілі ў вядзьмарстве і 30 траўня 1431 г. спалілі на вогнішчы. Праз 25 гадоў справу Жанны перагледзелі і адмянілі руанскі прысуд.

(У 1909 папа Пій X абавязаў Жанну дабраславенай, а 16 траўня 1920 года папа Бенедыкт XV кананізаваў яе. Дзень памяці - 30 траўня. У наш час практична ў кожным каталіцкім храме Францыі ёсьць статуя святой Жанны д'Арк. Арлеанская дзева падаецца ў мужчынскім косцюме, з мячом у руцэ. Рэд.)

Пасля смерці Жанны англічане пачалі цярпець паразы. У 1435 г. герцаг Бургунді Філіп III замірыйці з Карлам VII, і англічане страпілі моцнага ваенага саюзника. У 1436 г. іх выгналі з Парыжа, а потым у чэрвені 1451 г. - з горада Бардо і правінцыі Гасконь. Восенню 1452 г. войскі Англіі зноў захапілі гэтыя горады. Аднак дафін пераміріў і перафарміраваў перамір'е і пераможцы дасягнулы амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на сваіх сцягах выяву лілея - герба дынастыі Балуа. Спачатку французская шляхта разгубілася, але потым запрасіла на дапамогу караля Навары (суседкі Францыі на поўдні) Карла Злога, які прэтэндаваў і на французскую карону. Ён падтрымліў яго селянін Гіём Каль (ці Карль). Колькасць паўстанцаў дасягнула амаль ста тысяч чалавек. Яны палілі і рабавалі феадальныя замкі і мелі на мэце пазабіваць усіх феадалаў-прыгнітальнікаў. Пры гэтым яны не выступалі супраць манархіі і нават мелі на св

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

6. Завяршэнне аў'яднання Францыі

Пасля заканчэння Стагадовай вайны Карл VII зрабіў удалую вайсковую рэформу. Ён стварыў рэгулярную армію з розных родаў войскаў: кавалерыю (дзе служыла дваранства); інфантэрыю (пяхота, дзе служылі сяляне і гараджане); артылерыю (якак дапамагала штурмаваць варожыя замкі і гарады). У 1438 г. у Францыі абмежавалі папскую ўладу, началі самі выбіраць біскупаў і абітаў, зменшылі права Папы на розныя плацяжы і абмежавалі права папскага суда. Каб умацаваць сваю ўладу, у другой палове XV ст. французскія каралі началі надаваць дваранству людзям, якія паходзілі з сялян і гараджан. Сярод іх было шмат фінансавых чыноўнікаў і суддзяў.

Кароль Францыі Людовік XI

Далейша ўмацаванне краіны адбылося пры вышыгданым каралі Людовіку XI (1461-1483). Кароль быў кволым і згорбленым, невысокага росту, з непрыгожым тваром. Але пры гэтым ён быў вельмі хітры і добра разбіраўся ў дыпламатыі. Ён не любіў багатых сеніераў і браў на службу толькі адданых яму людзей, нягледзячы на іх на падходжанне. Ваяваць ён не любіў і дэйнічаў подкупам, дыпламатычнымі шляхамі і рознымі хітрыкамі. Людовік XI здолеў без вайны зіншчыцу галоўнага ворага, Бургундыю, а потым у 1481 г. далучыць да краіны *Праванс* разам з *Марселем*, які раней знаходзіўся ў Свяшченнай Рымскай імперыі.

У краіне Людовік XI падтрымліваў гарады, прымесы, словасць і гандаль. Ён даваў ільготы і прывілеі рамеснікам

і купцам, спрыяў узнікненню нацыянальнай буржуазіі. У Ліёне ён дамогся выпуску шаўковых тканін і правядзення вялікіх кірмашоў. Таксама ён спрыяў развіццю металургіі, кнігадрукавання і шкларобства.

Пасля смерці Людовіка ў 1483 г. каралём стаў яго не-папярэднік сын *Карл III*. Пакуль ён быў малы, крайнай кіравала яго старэйшая сястра. У 1484 г. яна склікала Генеральныя штаты ў горадзе *Туры*, на якіх дэпутаты прасілі зніць падаткі і абмежаваць каралеўскую ўладу. Аднак улады з гэтых фактых не пагадзіліся, распусцілі парламент і не збраўлі яго аж 75 гадоў. У 1491 г. Карл VIII ажаніўся з *Ганнай Брэтонскай*. Год далучэння да Францыі Брэтані, дзе жыў кельцкі народ брэтонцаў, лічыцца датай канчатковага аў'яднання Французскага каралеўства.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Арлеанская дзева (Латарынгская дзева) - так французы называлі Жанну д'Арк.

"Вайна Чырвонай і Белай ружы" - міжусобная вайна ў Англіі ў XV ст.

Валу - дынастыя французскіх каралёў.

Жакерыя - сялянскае паўстанне ў Францыі ў XIV ст.

Планагенеты - дынастыя англійскіх каралёў.

Цюдари - дынастыя англійскіх каралёў.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

1337 г. - пачатак Стагадовай вайны.

1346 г. - бітва пры Крэсі, захоп англічанамі г. Кале.

1356 г. - бітва пры Пуацце.

1358 г. - сялянскае паўстанне Жакерыя.

1381 г. - сялянскае паўстанне Уота Тайлера ў Англіі.

1412-1431 гг. - Жанна д'Арк.

1415 г. - бітва пры Азенкуры (Стагадовая вайна).

1429 г. - зняцце аблогі з Арлеана (Стагадовая вайна).

1453 г. - канец Стагадовай вайны.

1485 г. - да ўлады ў Англіі прыйшоў Генрых VII, заснавальнік дынастыі Цюдараў.

РАЗДЗЕЛ XVI. СВЯШЧЕННАЯ РЫМСКАЯ ИМПЕРИЯ. ГУСІЦКІЯ ВОЙНЫ

1. Палітычная сітуацыя ў Свяшченнай Рымскай імперыі.
2. "Залатая була".
3. Ганзейскі саюз гарадоў.
4. Тэўтонскі і Лівонскі ордэны ў XIV-XV стст.
5. Швейцарыя.
6. Венгрыя.
7. Чэхія.
8. Гусіцкія вайны.

1. Палітычная сітуацыя ў Свяшченнай Рымскай імперыі

3 1298 па 1308 г. імператарамі дзяржавы быў *Альбрэхт I Аўстрыйскі* з дому Габсбургаў, які марна спрабаваў пашыраць уладанні свай-

го дамену. З 1308 г. да ўлады ў імперыі прыйшла дынастыя Люксембургага, якія былі найзначнымі князямі Германіі, але імкнуліся пашыраць свае валоданні, і гэта ў іх атрымалася. Генрых VII Люксембургскі ажаніў свайго сына з дачкой чэшскага караля, і Люксембургі

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Людвіг IV Баварца на гатычным рэльєфе

Віцебскам, Смаленскам, Бруге і інш.

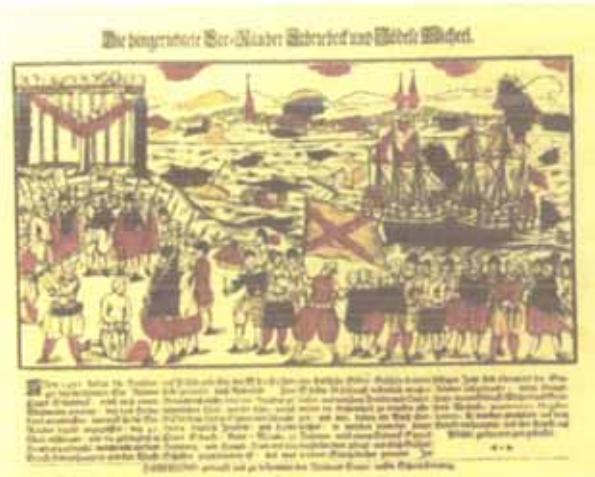
2. Гарады Паўднёвой Германіі (Аўгсбург, Нюрнберг, Ульм, Базель, Вена і інш.). Яны пераважна гандлявалі з Італіяй (Мілан, Венецыя, Генуя) і з прыдунайскім землямі.

3. Гарады, якія стаялі на Рэйне - ад Кельна да Страсбурга. Яны ўзялі пад кантроль гандлёвую шляху з паўночнай у паўднёвую Еўропу. Паступова началі складацца згуртаванні гарадоў, якія мелі назыву *ганзы*. Самым моцным з іх стала паўночна-нямецкая Ганза, ці *Вялікая нямецкая Ганза*. Спачатку, у XII ст. гэта было аў'яднанне асобных нямецкіх купцоў, потым - у XIII ст. - гэта хайнус купецкіх сем'яў, а з канца XIII па сярэдзіну XIV стст. - гэта ўжо саюз гарадоў. Яго ядро - гэта *саюз паміж Любекам і Гамбургам*, падпісаны ў 1241 г. Канчаткова Ганза (або *Ганзэя*) склалася ў 1356 г., калі яе і пачалі называць *"Нямецкай (Вялікай) Ганзай"*. Акрамя нямецкіх гарадоў Гамбурга, Бремена і Любека, у яе ўваішлі Данцыг, Кёнігсберг, Рыга, Ревель, Дэрпт, горад Вісбю на востраве Готланд і шэраг нідэрландскіх гарадоў. Пачынаючы з XIII ст., ганзейцы актыўна гандлявалі з Палацкам, Віцебскам і Смаленскам, дзе мелі свае дамы, а ў Палацку і Смаленску - нават мураваныя касцёлы. Шмат у якіх гарадах яны мелі свае кварталы (*фары*), якія называліся засяроджэннем феадалаў для прадстаўнікоў гарадоў. Гэта ўстанова называлася *рэхстагам*, аднак значнейшай рэальнаю улады яна не мела. У XV ст. вялікая краіна пачала распадацца. Так, пасля Грунвальской бітвы 1410 г. Тэўтонскі орден стаў самастойным. У другой палове XV ст. са складу імперыі выйшлі Чэхія, Венгрыя і Швейцарыя.

3. Ганзейскі саюз гарадоў

У XIV-XV стст. назіраецца росквіт нямецкіх гарадоў. Іх было каля 3500, і жыло ў іх у той час ад 13 да 15 млн. чалавек. Паступова склаліся трох зон кантэнтрацыі гарадскога жыцця са сваімі эканамічнымі інтарэсамі.

1. Гарады паўночнай Германіі (Бремен, Гамбург, Любек, Росток, Вісмар і інш.), якія захапілі ўзбярэжжы Ганзы і зняцце аблогі зіншчынага і балтыйскага морава. Яны гандлявалі з Лонданам, Ноўгарадам, Палацкам,

Ганзейскія караблі на сярэднявечнай газеце - "Лётцы"

і не раз ваявала. Так з 1368 па 1369 г. ішла вайна з Даніяй, супрэсійнымі канкурэнтамі Ганзы. Войскі Ганзы захапілі Капенгаген, і Данія была пераможана. Росквіт Ганзы прыпадаў на XIV - першую палову XV стст., калі ёе ўваходзіла каля 160 гарадоў. У другой палове XV ст. з'явіўся моцныя канкуренты, купцы з Англіі, Нідерланды і зноў Даніі. Свой уплыў Ганзейскі саюз стаў падзяліцца вялікіх геаграфічных адкрыццяў, калі карынтина змянілася кірункі асноўных гарадлёвых шляхоў. Але фармальна Ганза існавала да 1669 г.

4. Тэўтонскі і Лівонскі ордэны ў XIV-XV стст.

Войны Тэўтонскага ордэна. У пачатку XIV ст. Тэўтонскі орден стаў вялікай дзяржавай. Яму належалі Прусы, Курляндия, Семігальі частка Лівоніі і некалькі паветаў Жмудзі. У Ордэне ахвотна ўступалі як буйныя нямецкія феадалы, так і звычайна шляхта. Не спыняючы вайны з ВКЛ, Ордэн распачаў дўгую вайну з Польшчай за Памор'е (1309-1343 гг.). Крыжакі ўжо не змагаліся з язычнікамі, а пайшлі на сваіх каталіцкіх братоў, каб злучыцца з астатнім Германіі па сухім (безраздольнікі Балтыйскага мора). Але на Памор'е, акрамя мясцовых князёў прэтэндувалі яшчэ польскія каралі і брандэнбургскія маркграфы. У 1294 г. польскі кароль захапіў Памор'е, але праз два гады яго забілі брандэнбургцы. У 1295 г. яны атрымалі ад германскага імператара прывілеі на валоданне Памор'ем. Каб вярнуць сабе гэтую прэфектуру. Стратэгічным таварыкам Ганзы быў селядзікі, якімі яна забяспечвала амаль усю Еўропу, у тым ліку і Беларусь. У абліві на прадукты і сырвані і тэртыорыю, іншы польскія каролі Уладзіслаў Лакетак звярнуўся на дапамогу да Ордэна і дамовіўся, што крыжакі будуть барапіць замак у Гданьску. Адбіўшы наступ на Гданьск, крыжакі за службу запатрабавалі гроши. Але грошай у палякаў не было. Тады крыжакі зняцца захапілі Гданьск і выкупілі ў Брандэнбурга праўы на валоданне Памор'ем. Усё гэта ў 1311 г. пацвердзіў германскі імператар. Орден вельмі хутка захапіў у Польшчу астатнія паморскія замкі і заняў абедвя берагі Віслы да ўпадзення яе ў Балтыйскіе моры. Паралельна ішла вайна і з ВКЛ, прычым ішла яна з пераменнымі поспехамі, і канца гэтай вайне не было.

Уладзіслаў Лакетак ажаніў свайго сына Казіміра з дачкой вялікага князя Гедыміна Альдонай, і яны з Гедымінам выступілі разам супраць крыжакоў. У 1326 г. саюзнікі спустилі ваколіцы Франкфурта-на-Майне большасцю ганзейскіх гарадоў, дзе і вырашаліся бягучын пытанні. Ганза мела сваё войска, асабліва флот

(Працяг у наст. нумары.)

(Працяг. Пачатак у напярэдніх нумарах.)

З 1340 па 1410 гг. крыжакі здзейснілі 97 паходаў на землі ВКЛ. Асаблівапацярпелі Жмудзь, Гародня, Вільня, Берасце, Наваградак, Трокі і Ліда. У адказ войскі ВКЛ зрабілі

ча, і ў кастрычніку Ягайла заключыў перамір'е з Ордэнам да чэрвеня 1410 г. Скончыўся першы этап Вялікай вайны з Ордэнам (1409-1411 гг.).

Вайна крыжакоў з Вітаўтам працягвалася. Так, 16 сакавіка 1410 г. яны раптоўна напалі на Ваўкаўск, спалілі

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Грунвальдская бітва. Фрагмент карціны Яна Матэйкі (1878 г.).

каля 55 паходаў на ордэнскія землі. У 1360 г. крыжакі захапілі ў палон Кейстута, але той здолеў уцячы. У канцы 1379 г. Кейстут і Ягайла (сын яго брата Альгерда, які памёр у 1377 г.) у Троках падпісалі мір на 10 гадоў з крыжакамі. Аднак Ягайла, які вырашыў аднаасобна кіраваць ВКЛ, уступіў з крыжакамі ў таемную змову супраць Кейстута. У 1381 г., не чакаючы войскай Ягайлы, крыжакі напалі на Жмудзь, якая належала Кейстуту. У выніку канфлікту паміж Ягайлам і Кейстутам, Ягайла падмінным шляхам схапіў у палон Кейстута і Вітаўту. Кейстута адvezлі ў Крэўскі замак, дзе і забілі. Потым туды прывезлі і Вітаўту, але той з дапамогай сваёй жонкі Ганны здолеў адтуль уцячы. Вітаўт уступіў у хаду з Ордэнам, а Ягайла ў 1385 г. стаў польскім каралём і працягваў змаганне з Вітаўтам за ўладу ў ВКЛ. У 1392 г. ён падпісаў пагадненне з Вітаўтам, што перадае яму ВКЛ да канца ягонага жыцця, а сам застаецца толькі каралём Польшчы.

Пасля гэтага Польшча і ВКЛ аб'ядналіся ў змаганні з крыжакамі, якія любым коштам хацелі захапіць Жмудзь, каб злучыць свае землі з Лівоніяй. У 1401 г. Жмудзь паўстала супраць Ордэна і ВКЛ іх падтрымала. У 1404 г. Польшча дамовілася аб tym, што яна выкупіць у крыжакоў Добжынскую зямлю, а тая пакінуць сабе Жмудзь. У 1398 г. крыжакі з дапамогай марскога дэсанта захапілі востраў Готланд у Балтыскіх моры, а ў 1407 г. вялікім магістром Ордэна быў абраны Ульрых фон Юнгінген, які праводзіў актыўную палітыку па пашырэнні ўплыву Ордэна на ўсходзе. 31 траўня 1409 г. Жмудзь зноў паўстала, а ў жніўні 1409 г. Ордэн пісьмова аб'явіў вайну Польшчы і захапіў некаторыя польскія замкі і гарады. Але Вітаўт злучыў свае атрады з паўстанцамі-жмудзінамі: яны нават захапілі горад Мемель (Клайпеду), арама замка. У верасні польскія войскі выгнали крыжакоў з Быдгашч-

яго і забілі шмат людзей, якія сабраліся на набажэнства. Але ў траўні Ордэн замірӯся і з Вітаўтам (да 24 чэрвеня), як і з Ягайлам. Крыжакі вельмі спадзяваліся на свайго васала, Лівонскі ордэн, які мог удараць па Вітаўце адначасова з асноўнымі сіламі крыжакоў. Аднак гэтага не здарылася, бо ў 1409 г. Вітаўт наладзіў добрыя стасункі з Псковам і Ноўгарадам, і лівонцы спалохаліся гэтага сяброўства.

Пасля мабілізацыі Ордэн прывёў на Грунвальдскае поле каля 33 тысяч чалавек, з іх 21 тысячу вершнікаў, 6 тысяч пяхоты і 5 тысяч дапаможнага войска. Частка крыжакоў засталася ў замках; на левым беразе Віслы былі рэзервы, а Лівонскі ордэн наогул на бітву не з'явіўся. Вітаўт прывёў 10-11 тысяч вершнікаў і 500 чалавек пяхоты, а Ягайла - 18 тысяч вершнікаў і каля 2 тысяч пяхоты. Разам абыянданае войска мела 31500 ваяроў, да якіх трэба дадаць пару тысяч татараў на чале з ханам Джэзал-ад-Дзінам, саюзнікам Вітаўту. Польскі гісторык Ян Длугош, які прац 40 з нечым гадоў першы апісаў Грунвальдскую бітву ў ліпені 1410 г., згадвае 48 харугваў ВКЛ і 50 харугваў Польшчы. Таму не выпадкова Грунвальдскую бітву называюць бітвой народаў. На ўзбраенні абыдвох войскай былі гарматы, у асноўным бамбарды, што стралілі каменнымі ядрамі. Пакуль доўжылася перамір'е, Вітаўт нечакана для крыжакоў прывёў сваё войска ў Польшчу. Аб'яднаная армія перайшла цераз Віслу і рушыла ў прускія землі на Мальбарт. Сама бітва на Грунвальдскім полі доўжылася ад 12 да 19 гадзін і скончылася перад заходам сонца паўной паразай крыжакоў. Разам з вялікім магістром загінулі амаль усе саноўнікі Тэўтонскага ордэна. Загінула каля 18 тысяч чалавек, каля 14 тысяч трапіла ў палон, каля 1,5 тысячи ўцякло. Ужо 17 ліпеня пераможцы рушылі на крыжацкую сталіцу. Большага частка гарадоў і замкаў здавалася

без бою, некаторыя гараджане і шляхта нападалі на ордэнскія замкі і перадавалі іх саюзнікам. 25 ліпеня войскі Ягайлы і Вітаўта ўжо былі пад мурамі Мальбартка. Аднак камандзір крыжацкага рэзерву Генрых фон Плаўэн, які не браў удзел у бітве, здолеў прывесці свой атрад у горад раней, 18 ліпеня, і добра падрыхтаваў яго да абароны. Залога замка складала 2,5 тысячи чалавек, яна была добра ўзброеная і мела харчаванне на некалькі тыдняў. Мальбартскі замак быў адным з найлепшых умацаванняў у Еўропе, і ўзяць яго саюзнікі не змаглі. У гэты час у Кёнігсберге прыйшлі вайсковыя адзінкі Лівонскага ордэна. Таму ў верасні Вітаўт і Ягайла знялі аблогу і з вялікай здабычай вярнуліся дадому. Пасля іх адыху прускія гарады і замкі зноў перабеглі пад уладу Ордэна, знішчылі ці ўзялі ў палон польскія гарнізоны.

У палякаў засталося некалькі замкаў і гарады Стары Торунь ды Гданьск. 9 лістапада 1410 г. Генрых фон Плаўэн абраў вялікім магістром (гомаймістрам), і той пасля доўгіх перамоўў у лютым 1411 г. падпісаў *Горуньскую мірную дамову*. Жмудзь перадавалася Вітаўту, а Добжынская зямля - Ягайлу. Астатнія землі засталіся за Ордэнам. Пасля гэтай вайны Ордэн паступова прыйшоў да заняпаду і зрабіўся васалам польскага караля.

Лівонскі орден. У XIV-XV стст. Лівонія складалася з пяці амаль незалежных краін, якія фармальна прызначалі ўладу германскага імператара. Большшая частка тэрыторый належала непасрэдна Лівонскаму ордэну. На поўначы Лівоніі (наперад гэта тэрыторыя Эстоніі) знаходзілася Дэрпіцае і Эзельскае біскупства, на заходзе - Курляндскае біскупства, а ў цэнтры - вольны горад Рыга і Рыжскае біскупства.

Спачатку горад Рыга залежаў ад улады архібіскупа, але Лівонскі орден хацеў таксама трымаць гэтае вялікае месцо пад сваім кантролем. Рыж-

скім купцам гэта не падабалася, асабліва пасля таго як Ордэн набыў кляштар калія рыжскага порту і пачаў спаганяць з іх мыта. Гараджане ўзнялі паўстанне і захапілі, а потым разбурылі Рыжскі замак - апору Ордэна. Тады рыцары аблалі горад і ў 1330 г. прымусілі яго прызнаць уладу Ордэна. Але гэта не спадабалася рыхскаму біскупу, пэўны час Рыга мусіла плаціць падаткі абодвум сеньёрам і паступова атрымала ад іх значную незалежнасць. Роля Рыгі ўзрасла пасля ўступлення горада ў Вялікую Ганзу. Акрамя немцаў, у Рызе жыло і шмат мясцовых жыхароў: лівай, земгалаў, куршаў і латгалалаў. У канцы XIV ст. немцы началі абымяюваць іх праваў. Ім забаранілі купляць дамы, гандляваць, уступаць у цехі. Яны зрабіліся транспартнымі рабочымі, а таксама стварылі свае братствы (напрыклад, разносчыкаў піва ці вытворцаў зашпілек).

Галоўнымі людзьмі ў Рызе былі купцы. Яны быў аб'яднаны ў Вялікую гильдзю. Брацтвы рамеснікаў стварылі Малую гильдзю. Замежныя халастыя гандляры ўваходзілі ў брацтвы Чорнагаловых. Горадам кіравала *рада* (ням. "rat"). Яе складалі *ратманы* - самыя багатыя людзі, якія мелі дамы і землі за межамі Рыгі. Галоўную пасаду ў радзе займаў *бургмістр*. Астатнія гарады Лівоніі ствараліся калія ордэнскіх і біскупскіх замкаў і цалкам залежалі ад сваіх сеньёрараў. Мясцовыя рамеснікі абслугоўвалі ў асноўным жыхароў замка, але гандлявалі і з навакольнымі сялянамі. Феадалы Лівоніі былі нямецкага паходжання і жылі ў замках. Яны збралі падаткі і судзілі мясцовыя сялян, тутэйшых жыхароў. Сяляне быў павінны апрацоўваць іх землі пад прымусам як паншчыну. Мясцовыя паны жадалі ўдзельнічаць у кіраванні краінамі, дзе яны жылі. Таму пры біскупах быў створаны *зямелніцкі рады*, дзе прадстаўнікі паноў і багатых гараджан прымалі найбольш важныя рашэнні. З 1419 г. Лівоніі была створана *рада*

ўсіх феадалаў краіны - ландтаг. Яго маглі склікаць магістр Ордэна і рыжскі архібіскуп. У пачатку XV ст. ландтаг прыняў рашэнне, што феадалы павінны або вяртаць збеглых да іх сялян іх пану, або выплаціць яму ўсе пазыкі гэтага селяніна. Так у Лівоніі з'явілася прыгоннае права. Акрамя сялян, якія мелі свае зямелніцы надзелы, існавалі безземельныя батракі, якія маглі мянуть месца жыхарства і наймацца на працу да тых людзей, што мелі свой двор і зямлю. Некаторыя сяляне працавалі слугамі ў феадалаў і маглі за службу атрымліць у карыстанне дом і зямлю. Дробная нямецкая шляхта мела пяць ці шэсць сялянскіх двароў, а вялікія паны валодалі сотнямі.

На мяжы XV-XVI стст. з розных балцкіх і літскіх плямёнаў на тэрыторыі паўднёвай цэнтральнай Лівоніі склаўся *латышскі народ*. Поўнач Лівоніі насялялі эсты (чудзы) - працкі сённяшніх эстонцаў. Іх стаўлі - горад Талін - узікла на паўднёвым беразе Фінскага заливу. Упершыню гэты горад згадваюць арабскія географы пад 1154 г. Славяне называлі яго *Кальвань*. У 1219 г. горад захапілі датчане і назвалі яго *Рэвель*, але эстонцы заўсёды называлі яго *Талін* (дацкі горад). У 1285 г. горад дадалучыўся да Ганзы і стаў вялікім гандлёвым асяродкам. У 1346 г. Данія прадала гэты горад і землі Паўночнай Эстоніі, якія ёй належалі, Тэўтонскаму ордэну, а потым яны ўвайшлі ў склад Лівонскага ордэна.

5. Швейцарыя

Землі будучай краіны-канфедэрацыі ўваходзілі ў эпоху Сярэднявечча ў склад Свяшчэннай Рымскай імперыі. Гэта быў асобны валоданні свецкіх і духоўных феадалаў (лены), якія кіравалі сялянскімі вартарамі (гераляндамі). Самымі буйнымі феадаламі тут былі графы Савойскія, Кібургі і Габсбургі.

У 1273 г. Габсбургамі пачалі непасрэдна належалі тры лясныя кантоны Уры, Швіц і Унтарвальдэн. Жыхары гэтых кантонуў у жніўні 1291 г. стварылі *"Саюз трох"* і падпісалі пагадненне пра ўзаемную падтрымку. 16 кастрычніка да іх дадалучыўся горад Цюрых, і абыянданне пачало называцца *Liga*. Супраць іх выступіла армія аўстрыйскага герцага *Леопольда I*. 15 лістапада 1315 г. адбылася бітва, у якой сяляне знянацу напалі на аўстрыйцаў і забілі каля 1500 чалавек. Назва кантона Швіц, які найбольш праявіў сябе на полі бітвы, легла ў аснову назвы новай краіны.

Пасля бітвы 9 снежня 1315 г. пераможцы падпісалі новае пагадненне ў горадзе *Брунене*, дзе дамовіліся право-

6. Венгрыя

З 1310 па 1382 г. Венгрыя кіравалі каралі Анжуйскай дынастыі *Карл Роберт* (1310-1342) і яго сын *Лаяш I Вялікі* (1342-1382). У 1335 г. Венгрыя заключыла вайсковы і гандлёвы саюз з Чехіяй і Польшчай. Была зроблена грашовая рэформа, уведзена залатая манета - фларын, і падаткі з сялян началі браць грашым. У XIV ст. сталіцай краіны стаў горад Буда на Дунаі. Развівалася жывёлагадоўля і вінаградарства. Па ўсей краіне ўзнілі гандлёвыя вёскі-мястечкі. Іх стала каля 800. Актыўна развівалася эканоміка Трансільваніі - усходній Венгры. Тут пасялілася шмат немцаў-каланістаў з Саксоніі. Таксама пэўныя прывілеі атрымала і мясцове насельніцтва - *волахі* (улахи), нягледзяны на тое, што яны былі прараблаўнымі. Каралі Анжуйскай дынастыі ліквідавалі незалежны ўладанні славацкіх магнатоў, бо праводзілі палітыку цэнтралізацыі. У XIII-XIV стст. у Славакію прыехала шмат немецкіх каланістаў, а ў сярэдзіне XIV ст. узмацнілася феадальная залежнасць славацкага сялянства. З 1387 па 1437 г. венгерскім каралём быў *Сігізмунд Люксембург*, які ў 1411 г. адначасова стаў каралём Германіі, з 1433 г. - імператарам Рымскай імперыі. У 1421 г. ён выдаў сваю дачку замуж за *Альбрэхта V Габсбурга*: апошні з 1437 г. стаў каралём Венгры. У 1396 г. Сігізмунд пры падтрымцы Венеціі ўзначаліў крыжовы паход супраць туркаў. Але тыя разбілі яго войска ў тым жа годзе пад *Ніканалем*.

Новая вайна з туркамі пачалася ў 1443 г. Венгерскі палкаводзе *Янаш Хуньядзі* пры падтрымцы Рымскага Папы і Венеціі сабраў новую крыжацкую армію (каля 30 тыс. чалавек) і выправіўся за Дунай. Туркі былі разбіты, і Венгрыя падпісала з імі выгодную для сябе дамову. Аднак у лістападзе 1444 г. армія турецкага султана разбіла крыжаносцаў пад Варнай і ўсталявала свой кантроль над Еўропай, на поўдзень ад Дуная. У 1456 г. войска Венгрыі на чале з Хуньядзі разбіла турецкую армію пад *Бялградам*, і Венгрыя была на 70 гадоў пазбяўлена ад турецкай агрэсіі. У 1473 г. у Венгрыі ўзнік парламент і *Дзяржавыны сход*, у які ўваходзілі бароны, святары і шляхта. З 1475 г. да іх дадаліся і прадстаўнікі гарадоў.

Чарговы росквіт Венгрыі звязаны з каралём *Мацьяшам I Корвінам* (1458-1490). Гэта быў вельмі папулярны ў Венгрыі чалавек, народны герой і персанаж шматлікіх казак і паданняў. Ён стварыў магутнае наёмане войска, у склад якога ўваходзіла кавалерыя, пяхота, баявныя вазы, артылерыя і Дунайскі флот. Ён захапіў Маравію і Сілезію, у 1485 г. - Вену, якую зрабіў сваёй сталіцай, і марыў стварыць незалежную Дунайскую імперию. З 1490 г. каралём Венгрыі стаў *Ласла II Ягелон*, прадстаўнік новай дынастыі.

У XIV ст. Чехія была самай багатай і прымеслова развітай часткай Свяшчэнай Рымскай імперыі. З сярэдзіны XIV ст. у краіне назіраецца гаспадарчы ўздым. У краіне здаваюць шмат срэбра, з якога вырабляюць якансную срэбрую манету, працуе шмат майстэрняў па вырабе сукна і палатна, актыўна развіваецца сельская гаспадарка, і хутка расціць гарады. Прага са сваім універсітэтам стала буйнейшым, наўкувым і рамесным цэнтрам Еўропы. Аднак у гэтыя часы ў Чехію пераехала шмат немцаў, якія захапілі ўладу ў гарадах і праводзілі палітыку анямечвання мясцовага насельніцтва. Таксама ў краіну з Германіі перасялілася шмат нямецкіх каталіцкіх святароў і манахаў. Пражскі архібіскуп прызнаваў уладу толькі Рымскага Папы. Сам ён меў ва ўласніцтве 900 вёсак і шмат гарадоў. Каталіцкая царква таксама актыўна атрымала і мясцове насельніцтва - *волахі* (улахи), нягледзяны на тое, што яны былі прараблаўнымі. Карапілі феадалы, рыцары і бюргоры, называліся *чашнікамі*, або *памяркоўнімі*. Яны выступалі за змены ў каталіцкім абраадзе прычащэння (*зўхарысты*), калі людзей прычащаці толькі хлебам, а святароў - віном. Яны хадзелі, каб усіх вернікаў прычащаці хлебам, і віном (з адной чашы). Адсюль і іх назва. Чашнікі хадзелі выгнаць з Чехіі немцаў і забраць землі у каталіцкай царкве.

У пачатку XV ст. у Чехіі пачаўся масавы народны рух супраць засілля каталіцкай царкви начале з *Янам Гусам* (1370-1415). Апошні паходзіў з простай сялянскай сям'і з Паўднёвой Чехіі. Будучы вельмі здольным, ён атрымаў цудоўную адукацыю, скончыў Пражскі ўніверсітэт, стаў спачатку яго прафесарам, а потым і рэктарам, першым чхам на той часок пасадзе. Ён часта выступаў з прамовамі, у якіх крытыкаў духавенства, абруаўся іх паводзінамі, асабліва рымскіх папаў, а потым прапанаваў рэформаваць царкву ў Чехіі і падпрадкаваць яе не Папу, а каралю. Таксама ён пропанаваў забраць у царкви замлю і іншую маёмасць і забараніць продаж індульгенцый. Гус змагаўся таксама за адраджэнне чэшскай мовы і культуры, ён выступаў з казаннямі на роднай мове, пісаў на ёй і пераклаў на чэшскую мову Біблію. Супраць яго выступілі ўлады імперыі. Яму забаранілі чытаць казані, яго пракляў праціўнікі архібіскупа і загадаў спаліць усе яго кнігі. Тады Гус выехаў з Прагі на сваю малую Радзіму і там далей прапаведаваў сярод сялян. У 1414 г. яго выклікалі на царкоўны сабор у горадзе Канстанцыя, на поўдні Германіі, дзе абвінаваці ў ересі і 6 ліпеня 1415 г. спалілі на вогнішчы.

Помнік Яну Гусу ў Празе (скульптар Л. Шалаўн, 1915 г.)

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

8. Гусіцкія вайны

Пасля пакарання Гуса яго прыхільнікі аб'ядналіся і пачалі называць сябе ў яго гонар *гусітамі*. У 1419 г. яны пастаўлі, захапілі Прагу, пасля паўстанне ахапілі ўсю Чехію. Так пачаліся *гусіцкія вайны* (1419-1434 гг.). Паўстанцы падзяліліся на дзве ўплывовыя плыні. Першая плынь, да якой належалі феадалы, рыцары і бюргоры, называліся *чашнікамі*, або *памяркоўнімі*. Яны выступалі за змены ў каталіцкім абраадзе прычащэння (*зўхарысты*), калі людзей прычащаці толькі хлебам, а святароў - віном. Яны хадзелі, каб усіх вернікаў прычащаці хлебам, і віном (з адной чашы). Адсюль і іх назва.

Чашнікі хадзелі выгнаць з Чехіі немцаў і забраць землі у каталіцкай царкве.

Другую плынь складалі радыкальныя элементы - сяляне, дробныя рамеснікі і гладзіцкія бедната. Яны зрабілі свой умацаваны лагер на гары *Табар* на поўдні Чехіі і пачалі называць *табарытамі*.

Табарыты выступалі за стварэнне грамадства роўных, гэта значыць, за поўны перадзел ўласніцтва, чаго не хадзелі багатыя чехі. У 1420 г. Рымскі Папа абвясціў крыжовы паход супраць гусітаў (усяго крыжовых паходаў было пяць, з 1420 па 1431 гг.). У Чехіі ўварвалася статысцічнае войска, якое змімлю і іншую маёмасць і забараніць продаж індульгенцый. Гус змагаўся таксама за адраджэнне чэшскай мовы і культуры, ён выступаў з казаннямі на роднай мове, пісаў на ёй і пераклаў на чэшскую мову Біблію. Супраць яго выступілі ўлады імперыі. Яму забаранілі чытаць казані, яго пракляў праціўнікі архібіскупа і загадаў спаліць усе яго кнігі. Тады Гус выехаў з Прагі на сваю малую Радзіму і там далей пропаведаваў сярод сялян. У 1414 г. яго выклікалі на царкоўны сабор у горадзе Канстанцыя, на поўдні Германіі, дзе абвінаваці ў ересі і 6 ліпеня 1415 г. спалілі на вогнішчы.

Аркебузамі Таксама на вазах былі і невялікія гарматы, якія білі простай наводкай па ворагу на ўзоры грудзіні каня.

Ян Жыжка прыдумаў новую сістэму абароны вагенбург - умацаванні з баявых вазоў у выглядзе чатурахутніка, кола або паўкола, якое магло дадаткова ўмацоўвацца рабамі ці іншымі перашкодамі

Тому рыцарская нямецкая конница нічога не могла зрабіць з такім ўмацаваннем табарыту. Пакуль табарыты паспяхова ваявали, чашнікі захапілі ўладу ў гарадах, адабралі землі ў каталіцкай царкви, пасля чаго яны вырашылі выступіць супраць табарыту. У 1434 і адбылася *бітва пры Ліпахах*, у якой табарыты пацярпелі паразу.

У выніку гусіцкіх вайн ўлада каталіцкай царквы была істотна аблежаваная: ёй перасталі плаціць дзесяціну, адбыўся росквіт чэшскай культуры. Чэшская мова набыла статус дзяржаўнай разам з нямецкай.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Ганза - гандлёвы саюз пайночных гарадоў Свяшчэнай Рымскай імперыі.

Гусіты - паслядоўнікі Яна Гуса.

Кантон - аўтаномная частка Швейцарыі.

Курфюрст - князь у Свяшчэнай Рымскай імперыі,

РАЗДЗЕЛ XVII.
ПОЛЬШЧА ў XIV-XV стст.

1. Польшча ў часы Ўладзіслава Лакетка.

2. Уладаранне Казіміра Вялікага.

3. Людовік Венгерскі і яго дачка Ядзвіга.

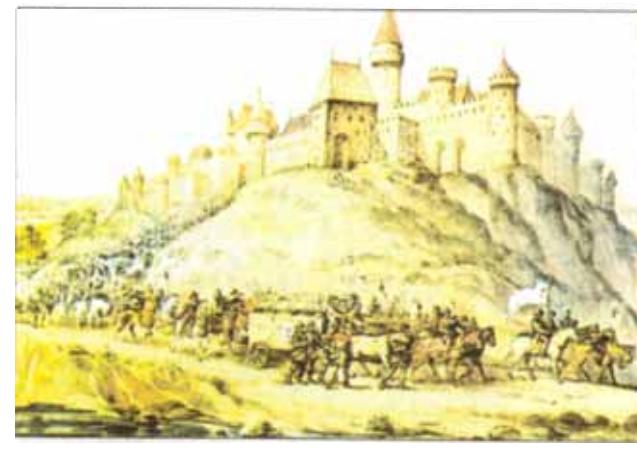
4. Польшча ў часы дынастыі Ягелона.

**1. Польшча ў часы
Ўладзіслава Лакетка (1320-1333)**

У першай палове XIV ст. у Польшчы пачаўся працэс аб'яднання розных асобных земляў. Гэтаму спрыяла і эканоміка краіны, бо развіваліся сельская гаспадарка, гандаль і рамёствы, а таксама раслі гарады. Лідарами аб'яднання краіны стаў вышэйзгаданы Ўладзіслаў Лакетак, які ў 1320 г. аднавіў каралеўскі тытул. Лакетак павінен быў увесці час ваяваша з суседзямі: Брандэнбургам, Тэўтонскім ордэнам, а таксама з Янам Люксембургам, каралём Чехіі. Крыжакі шмат разоў займалі Гданьскае Памор'е, Дабжынскую зямлю і Кявію. Ян Люксембургскі падпрадкаваў сабе большасць сілезскіх княстваў. Аднак Лакетак разбіў крыжакоў у бітве пад *Плоўдам* (1331 г.), а потым наладзіў добрыя стасункі з Венгрыяй і ВКЛ.

У гэты ж час у Польшчы меняўся у Ордэна Кувяйю і Дабжынскую зямлю на Гданьскае Памор'е. Асноўным напрамкам яго міжнароднай дзейнасці быў Усход. Вялікі князь Галіцка-Ўладзімірскі *Баліслаў* з дынастыі мазавецкіх Пястай адпісіў Казіміру сваю дзяржаву ў спадчыну.

(Працяг у наст. нумары.)

Горад Табар. Рэканструкцыя паводле сярэднявечных замалёвак

Чы пашырасцца адукцыя і культура. Пры кафедральных саборах і кляштарах унікае сетка парафіяльных школ. Актыўна дзейнічалі манахі з ордэнам св. Францыска і св. Дамініка. Яны

Уладзіслаў Лакетак (малюнак Яна Матэйкі)

вучылі чытаць і пісаць на лацінскай мове, а таксама навучалі граматыцы, рыторыцы, музыцы і дыялектыцы. Ва ўдзельных польскіх княствах пашыраецца канцылярская справа. У гэтыя часы была створана знакамітая "Багародзіца", славутая царкоўная песня і адначасова ваярскі рыцарскі гімн (першаўзор, хутчэй за ўсё, пайдзіц з Беларусі). Кракаўскі біскуп *Вінцент Кадлубак* напісаў "Польскую хроніку" - своеасаблівы летапісны твор.

2. Уладаранне Казіміра Вялікага (1333-1370)

Кароль Казімір быў апошнім прадстаўніком дынастыі Пястай на каралеўскім троне Польшчы. Тая Польшча, якую ён атрымаў у спадчыну ад папярэдніка, была невялікай і складалася з дзвюх частак - Вялікапольшчы і Малапольшчы. Спачатку Казімір замірыўся з Янам Люксембургскім, аддаў яму захоплены ім сілезскія землі, а той у сваю чаргу, адмовіўся ад прэтэнзій на польскую карону. Казімір вы-

Казімір Вялікі (маслак Я.Ф. Піварскі, 1857 г.)

(Працяг. Пачатак у напярэдніх нумарах.)

Пасля яго смерці Казімір захапіў Львоў і разам з венграмі заняў Перамышльскую і Саноцкую землі. У 1349 г. ён заняў і ўсю Галіцкую Русь. Але тут узімка спрэчка за Валынь з ВКЛ. У выніку некалі вялікую дзяржаву падзялілі. ВКЛ атрымала Валынь і Падляссе (сённяшняя Беласточчына), а астатнія тэрыторыя адышла да Польшчы.

У 1351 г. Казімір далучыў да сваіх земляў некалькі суседніх незалежных польскіх княстваў, а Мазовія стала яго васалам. Казімір прыняў асобныя судовыя законы (статуты) для Малай і Вялікай Польшчы, якія зрабілі шляхту асобнымі станам. Пры Казіміры ў польскіх гарадах з Германіі пасяліліся яўрэі, якія атрымалі асобныя прывілеі. Ён заснаваў шмат новых гарадоў, надаў ім Магдэбургскае права. Старыя гарады ён умацаваў мурамі, а таксама збудаваў шмат мураваных замкаў, касцёлаў і жылых дамоў у гарадах. Ён стварыў дзяржаўнае казначэйства ("скарб"), куды ішлі падаткі ад дзеянісці саліных копій і яго асабістых земляў, а таксама мытныя зборы і зямельныя падаткі. Прыймактыўна дзеянічнаў транзітны і гандлёвы шлях Уроцлаў - Кракаў - Львоў - Чорнае мора, а таксама шлях з Венгрыі праз Кракаў у Гданьск. У Кракаве кароль у 1364 г. заснаваў Кракаўскую акадэмію - другую пасля Прагі вышэйшую навучальную установу на славянскіх землях. У часы Казіміра ў Польшчы запанавала готыка. Будаваліся высокія трохнефавыя касцёлы з вялікімі вонкамі, аздобленыя вітражамі. Прыймактыўна існувала шмат парафіяльных школаў.

2. Людовік Венгерскі і яго дачка Ядзвіга

Пасля смерці апошняга Пяста ў Польшчы пачала кіраваць Анжуўская дынастыя (1370-1386 гг.). Першым каралём гэтай дынастыі стаў унук Лакетка - кароль Людовік Венгерскі (1370-1382). Паколькі Казімір не пакінуў прымых нащадкаў, каб стаць каралём, Людовік ныў павінен атрымалі згоду польскай шляхты, пагатоў сыноў у яго ме было. У 1374 г. Людовік дамовіўся са шляхтай, што польскі трон прайдзе яго дочкам. За гэтую шляхта атрымала ад яго Кошыцкі прывілей, які амаль што вызваліў шляхту ад падаткаў. Ноўня падаткі кароль таксама быў павінен узгадніць са шляхтай. Шляхта, каб абараніць Польшчу ад ворагаў, павінна была ўдзельнічаць у паспалітым рушэнні (народным апальчэнні). Большую частку свайго ўладарання Людовік жыў у Венгрыі і польскімі спрэчкамі займаўся мала. З гэтай пайперш прычыны Польшча страдала Галіцкую Русь і некалькі памежных замкаў у Вялікапольшчы. У 1384 г. пасля смерці Людовіка польскія феадалы абрали каралевай (а афіцыйна - "каралём Польшчы") яго ма-

лагадовую дачку Ядзвігу. Каб умацаваць пазіцыі Польшчы ў змаганні з крыжакамі, польскія магнаты вырашылі аддаць Ядзвігу за вялікага князя літоўскага Ягайлу і, такім чынам, аўяднаць войскі абедзвюх краін. Ягайла вельмі хадеў атрымаль польскую карону, таму пагадзіўся з польскімі ўмовамі шлюбу, падпісаў у Крэўскім замку (1385 г.) адпаведную унію і ў 1386 г. ажаніўся з Ядзвігай, прыняў католіцтва і стаў каралём Уладзіславам II.

Аднак і пасля гэтага Ядзвіга захавала свае каралеўскія права і палітычны статус. Яе двор стаў вялікім рэлігійным і культурным цэнтрам. Ядзвіга імкнулася вянцуз Галіцкому ў Венгрыі ў Польшчу.

У 1390 г. яна аднаўляе Кракаўскую акадэмію і перадае ёй значную частку сваёй маёрасці. Але ў 1399 г. каралева заўчасна памірае.

4. Польшча ў часы дынастыі Ягелонав

Дынастыя Ягелонаў, якія мела літоўска-беларуское паходжанне, кіравала Польшчай на працягу двух стагоддзяў. У XV ст. Ягелона адначасова займалі венгерскі і чэшскія троны. Параднішыся са шматлікімі єўрапейскімі маёрасцямі, Ягелона сталі разам з Габсбургамі адной з наймагутнейшых каралеўскіх дынастыяў у Еўропе.

Уладзіслаў II Ягайла (1336-1434)

Узамен за атрыманне права стаць польским каралём Ягайла ў Крэве паабіцаў палякам ахрысціць сусіх сваіх падданых на тэрыторыі ВКЛ, далучыць ВКЛ да Польшчы і вянцуз Польшчы страданыя землі (Памор'е і Сілезію). Аднак магнаты ВКЛ не захадзілі далучанца да Польшчы і зрабілі сваім кіраўніком стрыечнага брата Ягайлы - Вітаўта. Пасля розных канфліктаў паміж сабою Ягайла і Вітаўт у 1401 г. падпісалі Віленскі-Радамскую унію. Паводле яе Вітаўт пажыццёва кіраваў ВКЛ, ён даваў Ягайлу вясальную прысягу як вялікому князю. Пасля смерці Вітаўта Ягайла зноў атрымліваў ВКЛ пад непасрэднае ўладаранне. Гэта задаволіла абодвух, і яны разам пачалі рыхтавацца да Вялікай вайны з Ордэнам, якую паспяхова выигралі. Але Польшча ў выніку атрымала мала - фактычна толькі Дубінскую зямлю. Некалькі наступных войн ў змаганні на працягу 1414-1432 гг. поспехаў не прынеслі.

У 1413 г. Ягайла і Вітаўт падпісалі чарговую, Гардзельскую унію, якая ўвяляла асобны інстытут вялікага князя для ВКЛ, але выбірацца ён павінен быў пры ўзделе польскіх магнатоў. У ВКЛ на польскі ўзор з'явіліся ваяводствы, а 47 самых буйных баярскіх родаў ВКЛ былі далучаны да польскіх гербаў і атрымалі прывілеі, як у польской шляхты.

Да Любінскай унії Гардзельскую унію была юрыдычнай падставай афіцыйных зносін ВКЛ і Польшчы. Ягайла дапамагаў Вітаўту ў атрыманні каралеўскай кароны, каб по-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

тym перадаць трон у спадчыну сваім сынам. Аднак Вітаўт каралём так і не стаў.

Ягайла падчас свайго ўладарання здолеў павялічыць тэрыторыю Польшчы. Пасля смерці Вітаўта ў 1430 г. ён заўтраў у ВКЛ частку Падолля і разам з горадам Камянцом-Падольскім перадаў яе Польшчы як каронны лен. У 1432 г. быў далучаны да краіны і Спіш на мяжы і Аўстрый. Ягайла не шкадаваў грошай на дзеянасць Кракаўскай акадэміі, якая ў пазнейшыя часы атрымала назыву Ягелонская ўніверсітэт. Разам з Ягайлам з Беларусі і Украінай прыехала шмат вядомых майстроў і мастикаў. Дарэчы, двор Ягайлы, і сам ён зносяліся на стара беларускай мове, якая была адзінай дзяржаўнай мовай у ВКЛ. У той час двор Ядзвіга размаўляў на лаціні або на нямецкай мове, а польская мова ў пашане не была. Каля польскай шляхты пачула вельмі зразумелую для іх мову Ягайлы і яго атачэння, то сярод іх узімія польскі патрыятызм, і пры Ягелонах расквітнела мова і культура, менавіта польская, і практика анамечвання польскай шляхты, якая ажыццяўлялася з часу Казіміра, спынілася.

Упрымні, на шыце веरшніка змешчана выява "патрыяршага крыжа ("крыжа Еўфрасінні Палацкай"), што яшчэ раз сведчыць аб беларускім паходжанні дынастыі Ягелонаў. Дарэчы, менавіта гэтая выява "Пагоні" лягала ў аснову першага дзяржаўнага герба ВКЛ "Пагоні".

Прычым, на шыце ве-

чных польскіх касцёлаў былі аздобленыя фрэскамі ў візантыйскім стылі. Да нашых дзён дайшлі іх фрагменты ў касцёле св. Марыі ў Вісліцы, у касцёле св. Марыі ў Сандаміры і ў капліцы Святога Крыжа кафедральнага касцёла на Вавельскім замку ў Кракаве. Кракаўскія фрэскі адносяцца да перыяду ўладарання сына Ягайлы Казіміра (каля 1470 г.).

Пахаваны Ягайла ў крипце Вавельскага касцёла. На яго надмагіллі высечана самая старыя з вядомых нам выява герба ВКЛ "Пагоні".

Прычым, на шыце ве-
ршніка змешчана выява "пат-
рыяршага крыжа ("крыжа Еў-
фрасінні Палацкай"), што яш-
чэ раз сведчыць аб беларускім
паходжанні дынастыі Ягело-
наў. Дарэчы, менавіта гэтая вы-
ява "Пагоні" лягала ў аснову пер-
шага дзяржаўнага герба ВКЛ "Пагоні".

Уладзіслаў III Варненчык (1434-1444). Старэйшы сын Ягаймы і яго беларускай жонкі Соф'і Гальшанская стаў каралём у 9 гадоў. Яго вылучылі на польскі трон магнаты Малапольшчы на чале з кракаўскім біскупам і кардыналам Збігневам Аляніцкім, які і кіраваў краінай ад імя непаўнагадовага караля. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэрскія падпілі імператара Фрэдэрыка III, якіх падпілі ў польскім замку Гальшанскае. Пасля смерці венгерскага караля Альбрэхта II у 1440 г. Уладзіслаў адзін час становіцца таксама венгерскім каралём і актыўна займаецца венгерскімі спрэчкамі. У 1443 г. ён з дапамогай Рымскага Папы арганізуе крэйсэр

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

РАЗДЗЕЛ XVIII. ВКЛ У XIV-XV стст.

1. Уладаранне Гедыміна.
2. ВКЛ у часы Альгерда і Кейстута.
3. Вялікі князь Вітаўт і яго княжанне.
4. ВКЛ пад уладай Казіміра Ягелончыка.

1. Уладаранне Гедыміна (1316-1341)

У часы Гедыміна ў ВКЛ увайшлі беларускія землі аж да Дняпра, прычым мірным шляхам, праз дынастычныя саюзы. Гэта быў: Віцебскае княства (1320 г.), Менскае (1326 г.), а пазней Тураўскае і Пінскае. Актыўныя ваенныя дзеянні Гедымін вёў на заходзе з крыжакамі. Напачатку княжання Гедыміна сталіцай ВКЛ заставаўся Наваградак.

На працягу XIII і ў пачатку XIV стст. Наваградак заставаўся сталіцай ВКЛ яшчэ і таму, што ён не толькі асацыяваўся з вялікакняжацкай уладай, але і быў абраны рэзідэнцыяй для літоўскага мітрапаліта Канстанцінопальскай праваслаўнай царквы, суфраганамі якога сталі тураўскі і полацкі епіскапы.

На 1323 г. у ВКЛ існавалі толькі тры каталіцкія храмы - з іх два ў Вільні і адзін у Наваградку. Пасля стварэння ў 1316 г. Літоўскай мітрополіі Наваградак на два стагоддзі становіцца царкоўна-рэлігійным цэнтрам ВКЛ. Праваслаўны храм, асабліва ў часы Альгерда, мог быць і ў Крэве, дзе жыло шмат славянскага насельніцтва.

Магчыма, праваслаўная капліца магла існаваць і ў Крэўскім замку гэтаксама, як і ў Лідскім.

Пра ролю Наваградка ў XIV ст. сведчыць таксама пабудова на тэрыторыі Наваградскага замка мураванага палаца і праваслаўнай царквы. Некаторыя археолагі лічаць, што царква была пабудавана ў першай палове XIV ст., а двухпавярховы палац - у сярэдзіне ці другой палове XIV ст. Не выключана, што ініцыятарам гэтага будаўніцтва быў вялікі князь Альгерд, які спрыяў пашырэнню праваслаўя на тэрыторыі ВКЛ. Магчыма, што пасля пераносу сталіцы ВКЛ Гедымінам у 1323 г. у Вільню, Наваградак яшчэ доўга заставаўся другім сталічным горадам ВКЛ.

Даследчыкі называюць Вільню "старым крэўскім горадам", які ўзнік у XI-XII стст. Мікола Ермаловіч лічыў, што віленскі ўдзел Полацкага княства быў створаны на пачатку XII ст. Першым віленскім князем ён называе *Давіла* (магчыма, *Давіда*) і ад яго выводзіць радавод князёў ВКЛ *Гердзеня*, Віценя і Гедыміна.

Гісторык-даследчык ВКЛ Аляксандар Краўцэвіч лічыць, што перанос сталіцы ў Вільню быў стратэгічным разлікам Гедыміна, (бо адсюль было больш зручна кіраваць найважнейшым заходнім вектарам замежнай палітыкі ВКЛ).

На бытой Крэўскай гарады Гедымін будзе *Верхні* мураваны замак. У 1321 г. у Вільні быў касцёл дамініканцаў і францысканцаў, а таксама праваслаўная *Міхайлаўская* царква. Было тут і язычніцкая

Вялікі князь Гедымін (малюнак 1831 г.)

капічча, побач са святынёй дубам (недалёка ад сённяшняй Вострай Брамы).

Гедымін таксама звярнуў сваю ўвагу на старожытнае паселішча Трокі (цяпер Тракай), якое знаходзіцца недалёка ад Вільні. Тут на беразе возера Гальве ён будзе мураваны замак, які стаў адной і вялікакняжацкіх рэзідэнций.

У другай палове XIV ст. тут ужо быў горад Старыя Трокі. Яшчэ адзін вялікі замак на два стагоддзі становіцца цэнтрам ВКЛ. Праваслаўную працавала

даваць у Лідзе (за 90 км ад Вільні) побач са старожытным славянскім паселішчам XI-XIII стст.

Дзякуючы Гедыміну на мяжы з Ордэнам узімлю лінія мураваных гатычных замкаў Трокі - Вільня - Меднікі - Крэва - Ліда - Наваградак. Вялікую ролю ў змаганні з крыжакамі адыграў сваік Гедыміна налакаводзец *Давід Гарадзенскі* (1283-1326). Атрада Давіда не толькі адбіваў крыжацкія напады, але і рабіў глыбокія рэйды на варожую тэрыторыю. Падчас аднаго з такіх паходаў у нямецкую зямлю Брандэнбург у 1326 г. ён быў па-здрадніцку забіты мазавецкім рыцарам (паход адбыўся разам з войскам мазавецкага князя), падкупленым крыжакамі. Паводле беларускага падання, героя прывезлі на радзіму і ўрачыста пахавалі каля Каложскай царквы ў Гародні. Сам Гедымін таксама загінуў бai з крыжакамі ў 1341 г. У часы Гедыміна стара беларуская мова і культура канчатковая запанавалі ў ВКЛ. Па-беларуску працавала дзяржаўная канцылярыя, суды

і іншыя дзяржаўныя ўстановы. Таму невыпадкова гісторыкі называюць ВКЛ "Беларуска-літоўскім гаспадарствам".

2. ВКЛ у часы Альгерда і Кейстута

Сваім пераемнікам Гедымін прызначыў аднаго з малодых сыноў *Яўнуція*, але таго ў 1345 г. пазбавілі ўлады старэйшыя браты Альгерд і Кейстут. Фармальна вялікім князем стаў Альгерд (1345-1377), але фактычна ў краіне склалася двоеўладдзе. Альгерд кіраваў усходніяй часткай дзяржавы са сталіцай у Вільні, а Кейстут - заходніяй, з рэзідэнцыяй у Троках, дзе Кейстут збудаваў сабе новы замак на востраве пасярод возера Гальве. Тут стварылася новая паселішча Новыя Трокі. Замак Гедыміна ў Старых Троках быў разбураны ў 1391 г.

Пасля таго як уладу ў ВКЛ падзялілі паміж сабою сыны Гедыміна Кейстут і Альгерд, у ВКЛ, несумненна, існавала некалькі вялікакняжацкіх рэзідэнцый. У Кейстута гэта быў Трокі і Наваградак, у Альгерда - Крэва (яго вялікакняжацкі дамен) і Віцебск.

Дзякуючы Альгерду Крэўскі замак з адмысловай Княжацкай вежай, аздобленай фрэскавым роспісам, стаў адным з самых прастаўнічых у ВКЛ - і таму сын Альгерда Ягайла выбраў для падпісання ўніі з Польшчай не Вільню, якую магла спачуваць яго ворагу Кейстуту, а менавіта Крэва, дамен яго бацькі Альгерда і яго спадчынны замак. Менавіта Альгерд зрабіў Крэўскі замак сваёй рэзідэнцыяй і, магчыма, істотна яго перабудаваў. Другой яго рэзідэнцыяй стаў пасля шлюбу з Віцебскай княгиняй горад Віцебск, дзе ён

пабудаваў мураваны замак і палац. У часы Альгерда разбудавалася і Вільні. Дзякуючы яго праваслаўнай жонцы ў сталіцы з'явілася *Прачысценская*, *Святадухаўская* і *Пятніцкая* цэрквы, а таксама *Траецкая царква на Верхнім замку* Дзякуючы Альгерду да ВКЛ далаучыца Вільні (1362 г.), Браншчына (1355 г.) і частка Смаленшчыны (1357 г.). Войска Альгерда ў бітве з татарамі на *Сініх Водах* у 1362 г. атрымала перамогу, і ў склад ВКЛ увайшлі *Кіеўшчына*, *Падолле* і *Чарнігава-Северская зямля*.

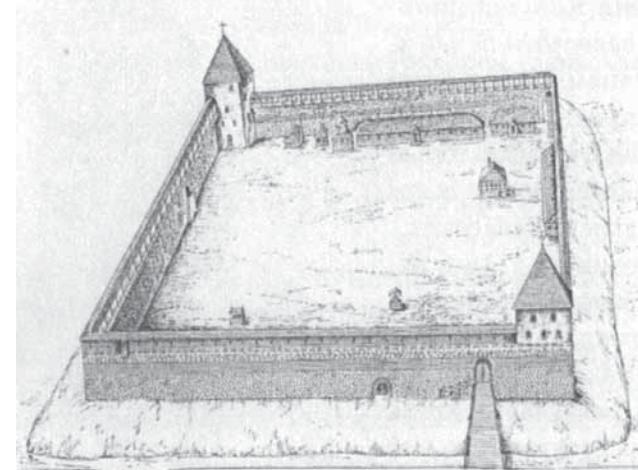
Такім чынам, 9/10 тэрыторыі ВКЛ стала ўсходнеславянскім, 4/5 насельніцтва былі праваслаўнімі беларусамі і ўкраінцамі. У той час гэтыя землі называлі "рускімі", а населеніцтва - "руссію", а мову і алфавіт (кірыліцу) - таксама рускімі. Суседнюю краіну на ўсходзе тады называлі *Масквіяй*, а яе жыхароў - "масквой",

"маскалямі" або "маскавітамі".

Пасля смерці першай жонкі, віцебскай князёўны, Альгерд ажаніўся з Ульяной, дачкою цверскага князя, які тады быў галоўным ворагам маскавіскіх князёў. Каб дапамагчы свайму цесцю, Альгерд здзейсніў тры паспяховыя паходы на *Маскву* ў 1368, 1370 і 1372 гг. Маскавіскі князь мусіў выкананы ўмовы Альгерда і спыніць напады на Цвер. Усходняя мяжа ВКЛ была ўстаноўлена каля Мажайска і Каломны.

3. Вялікі князь Вітаўт і яго княжанне

Пасля смерці Альгерда началася барацьба за ўладу. Альгерд пакінуў спадкемцам не старэйшага сына ад першай жонкі Андрэя Полацкага, а сына ад другой жонкі, цверскай князёўны - Ягайлу. Гэта не спадабалася Кейстуту і ягоному

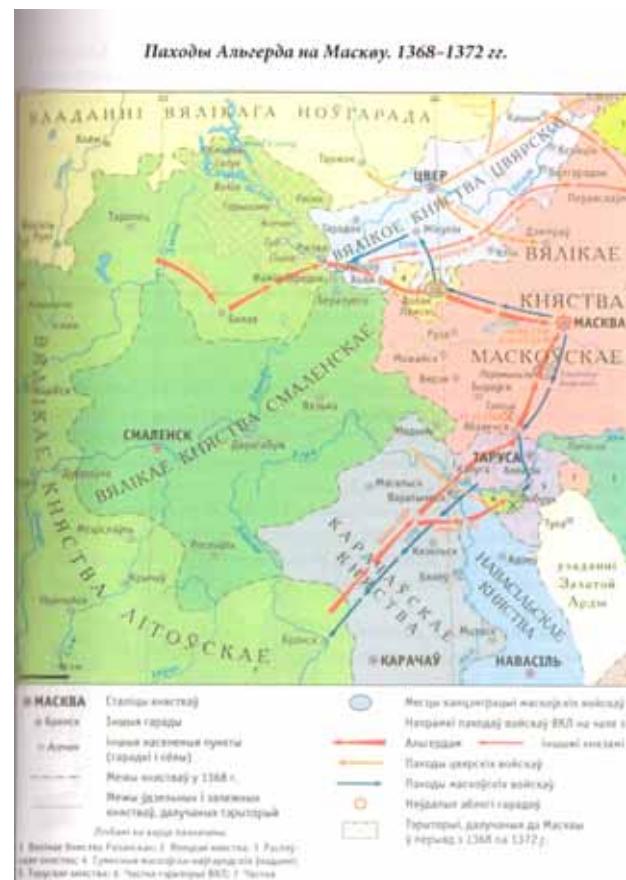
Лідскі замак. XV ст. Рэканструкцыя аўтара.

Абаронца Лідскага замка. XIV-XV стст. Рэканструкцыя У. Кілага.

Вялікі князь Вітаўт на помніку "Тысячагоддзе Берасця" (скульптар А. Паўлючук, 2009).

сыну Вітаўту. У 1382 г. Кейстута на загад Ягайлы забілі, а з Вітаўтам барацьба ішла далей. Часова перамог Ягайла, а Вітаўт атрымаў толькі Берасце і Гародню. У гэты час напады крыжакоў на ВКЛ узмацніліся, і Ягайла пачаў шукаць сабе саюзнікаў праз удалы шлюб. Ён меў два варыянты: або ажаніцца з польскай каралевай Ядвігай, або з дачкою маскавіскага князя Дзмітрыя Данскага, чыё войска ў 1380 г. перамагло татарам на Куліковым полі. Ягайла выбраў саюз з Польшчай і далучыў ВКЛ да заходніх хрысціянскіх цывілізацій.

14 жніўня 1385 г. Ягайла падпісаў Крэўскую ўнію, прыняў католіцтва, загадаў ахрысціць у каталіцтва мясцовых балтій, асабліва Жмудзь і ажаніўся з Ядвігай. У 1387 г. ён даў значныя прывілеі ўсім феадалам-каталікам ВКЛ, а праваслаўных пакінуў на другім месцы, хоць іх было значна болей. Яны выступілі супраць, і іх лідарам стаў Вітаўт.

(Працяг у наст. нумары.)

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

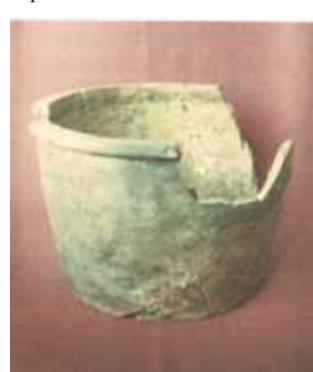
(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Пасля трохгадовага змагання бакі ў 1392 г. падпісалі *Востраўскае пагадненне*, згодна з якім Вітаўт атрымаў уладу ў ВКЛ, але фармальная лічыўся васалам Ягайлы. Каб умацаваць сваю ўладу Вітаўт пасяліў у Лідзе збеглага хана Залатой Арды *Тахтамыша* і ў 1398 г. заключыў саюз з Ордэнам. Аднак у 1399 г. войска Вітаўта ў бітве на рацэ *Ворскле* (на тэрыторыі сённяшній Украіны) ушчэнт разбілі татары, а ён ледзь уцёк з поля бітвы. Яго ўлада ў краіне істотна аслабела.

Тады ён у 1401 г. заключыў унію з Ягайлам (Віленска - Радамскую) і падпісаў такую ўмову, што пасля яго смерці ўлада ў ВКЛ прайдзе да Ягайлы ці яго нащадкаў. Галоўным пунктам уніі стаў вайсковы саюз дзвюх краін суправада кръжалоў. Саюзнікі выйграли Вілікую вайну 1409-1411 гг. супраць Ордэна і разбілі яго асноўныя сілы 15 ліпеня 1410 г. на Грунвальдскім полі.

Вітаўт атрымаў ва ўладу Жмудзь і выхад да Балтыскага мора. Тэрыторыя ВКЛ пад яго кіраўніцтвам склала каля 960 тыс. кв. км. Але Ягайла рабіў заходы да аднаўлення уніі з ВКЛ. У кастрычніку 1413 г. у *Гарадзельскім замку над Бугам* польская феадалы і каталікі-феадалы ВКЛ падпісалі новую дамову, якая складалася з трох асноўных частак: 1) Асноўная пасады ў ВКЛ маглі займаць толькі каталікі. 2) Каб зблізіць магнатаў Польшчы і ВКЛ, польская шляхта дазволіла 47 феадалам ВКЛ карыстацца іх гербамі. 3) Праваслаўная шляхта ВКЛ, якая складала большасць у краіне, нікіх прывілеяў не атрымала.

Каб падтрымазіць праваслаўных, Вітаўт у 1415 г. стварае самастойную *праваслаўную мітраполію ў Наваградку*, а таксама працануе зключыць у ВКЛ унію паміж каталікамі і праваслаўнимі. У 20-я гады XV ст. Вітаўт стаў палітычным лідарам Усходняй Еўропы. Ён меў моцны ўплыў у Залатой Арды, а праз яе - і ў Маскоўскім княстве. У пачатку

Мсціслаў. Макітра XV ст.
Раскопкі аўтара, 1982 г.

Пасля смерці Вітаўта ў 1430 г. магнаты ў Вільні абраўші вялікім князем малодшага брата Ягайлы - *Свідрыгайлу*, які зрабіў стаўку на праваслаўную шляхту. Гэта не спадабалася каталіцкім феадалам, і яны 1 верасня 1432 г. вырашылі забіць Свідрыгайлу, аднак той здолеў уцячы ў Полацк. Змоўшчыкі ў Вільні абраўлі новага князя, брата Вітаўта - *Жыгімонта*, якога прызналі ў нека-

XV ст. ён канчаткова далучыў да ВКЛ Смаленскае княства і паставіў у Смаленску сваёго намесніка. Больш за тое, ён давоміўся з Рымскім Папам аб сваій каранацыі, але гэтым плацам перашкодзіла яго смерць.

У канцы XIV - пачатку XV стст. Вітаўт ліквідаваў вілікія ўдзельныя княствы ў ВКЛ і паставіў у Полацку, Віцебску, Кіеве і Наваградку сваіх намеснікаў. На практыку XV ст. намеснікты началі называцца *старостамі* ці *паветамі*. У 1413 г. узімкі і два ваяводствы - *Віленскае* і *Трокскае*. Дзякуючы Ягайлу і Вітаўту ў гарады ВКЛ з Германіі прыйшло Магдэбургскае права. Як ужо казалася, першыми горадамі ў ВКЛ з таким правам стала ў 1387 г. Вільня, а потым Берасце (1390). Таксама Вітаўт запрасіў у ВКЛ на вечнае пасяленне яўрэяў і *татараў*. Першыя яўрэйскія грамады (*калагі*) з'явіліся ў Гарадні і Берасці, а потым пашырліся па ўсёй тэрыторыі ВКЛ. Татары былі запрошаны для насяння вайсковай службы і пасяліліся ў заходніяй і цэнтральнай частцы ВКЛ у невялікіх гарадах і мястечках.

торых землях ВКЛ. Пачалася *грамадзянская вайна*, якая доўжылася з 1432 па 1436 г. Жыгімонт у 1432 і 1434 г. выдаў два прывілеі, у якіх праваслаўная шляхта атрымала адноўльковыя права з каталіцкай, акрамя сяброўства ў віліканскай Радзе. Пасля гэтага частка праваслаўных баяр перайшла ў лагер Жыгімonta, і ў верасні 1435 г. Свідрыгайла быў разбіты пад *Вількаміром* і ўцёк на Вільню. Аднак і Жыгімонт наўдогу пакіраваў ВКЛ. Падчас змовы яго ў сакавіку 1440 г. забілі ў Трокскім замку.

4. ВКЛ пад уладай Казіміра Ягелончыка (1440-1492)

У 1440 г. вялікім князем ВКЛ стаў малодшы сын Ягайлы *Казімір*. У 1447 г. пасля смерці старэйшага брата яго абраў таксама каралём Польшчу. У 1447 г. ён выдаў прывілеі, які замацаваў сувэрэнітэт ВКЛ, бо дзяржаўныя пасады і землі маглі займаць і атрымліваць толькі ураджэнцы ВКЛ. Казімір садзейнічаў будаўніцтву праваслаўных храмаў і манастыроў. Дзякуючы яму ў 1458 г. праваслаўная царква ў краіне канчаткована ўзлады маскоўскага мітрапаліта і падпірадковалася непасрэдна *канстанцінопальскаму патрыярху*.

У 1468 г. на старабеларускай мове з'явіўся першы крымінальны кодэкс у ВКЛ - "Судзебнік 1468 г.". Аднак Казімір хацеў перадаць Польшчу Падолле і Вільню, што выклікала змову супраць яго ў 1481 г. сярод праваслаўных феадалаў. Змова, аднак, была выкрытая, а яе ўдзельнікі пакаралі смерцю. Заняты войнамі з крыжакамі, Казімір не правадзіў на ўсходзе актыўнай палітыкі, што прывяло да ўзмацнення *Вялікага Княства Маскоўскага*, якое здолела захапіць двух асноўных саюзікі ВКЛ на ўсходзе - Цвер і Ноўгарад. У 1492 г. да ўлады ў краіне прыйшоў сын Казіміра *Аляксандар* (1492-1506). Ён выдаў прывілеі, паводле якога права вялікага князя абліжаніем і павялічваліся права дарадчага органа пры вялікім князі - *Паноў-рады*. Больш за тое, пастановы, прынятые Панамі-радай большасцю галасоў, павінны былі выконвацца вялікім князем. Таксама ў XV ст. пачаў у ВКЛ збирати *іальны сойм* - орган саслоўна-прадстаўнічай дэмакратіі.

У XV ст. істотна пагоршылася становішча сялян. Згодна з "Судзебніком 1468 г.", іх пазбавілі права вольна пераходзіць ад аднаго феадала да другога, а феадалам яшчэ ў 1447 г. было забаронена прымыць "чужых" (збеглых) сялян. У самым канцы XV ст. Вялікае Княства Маскоўскае начало рэгулярна захопліваць землі ВКЛ на ўсходзе. Спачатку яно захапіла

Вязьму і *Дарагабуж*, а ў 1500 г. - вялікія горады Бранск. Маладікае войска ВКЛ не здолела супрацьстаяць вялікай маскоўскай армії. Па ўсёй краіне началі будаваць новыя і рамантаваць старыя ўмацаванні. У 1498 г. началі ставіць муры таксама вакол Вільні. Спачатку збудавалі 5 мураваных вежаў-брамаў, праз якія можна было трапіць у горад, а крыху пазней - яшчэ пяць. У 1517 г. Вільня дасягнула памераў Кракава. У 1492 г. тут быў заснаваны *Віленскі манетны двор* і *першая аптэка* (зельня).

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Баяры (шляхта) - вайскова-службовая людзі ў ВКЛ.

Гвалты - пільныя, неадкладныя работы, выкліканыя стыхійнымі бедствіямі, пажарамі, войнамі, паводкамі і г.д.

Магнаты (паны) - прадстаўнікі радавітай арыстакраты, якія мелі княжацкія тытулы.

"Места" - назва горада ў ВКЛ.

"Месцічы", мяшчане - жыхары гарадоў і мястечак.

Мула (імам) - духоўны кіраўнік у татарапіі ў ВКЛ.

Музэзін - памочнік мулы, чалавек, які заклікае мусульман да малітвы (намазу).

Мястэчка - невялікае паселішча гарадскога тыпу.

Кагал - яўрэйская грамада.

Паны-рада - Рада ВКЛ - дарадчы орган пры вялікім князі.

Равін - духоўны кіраўнік у габрэйскай грамадзе, якога выбіраў кагал.

Старости - дзяржаўныя маёнткі ў ВКЛ, якія вялікія князі дадаваў феадалам у часове карыстанне за службу.

Шарваркі - работы па рамонце і будаўніцтве дарог і мастоў.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕ

1323 г. - перанос Гедымінамі сталіцы ВКЛ у Вільню.

1362 г. - перамога вялікага князя Альгерда над татарамі ў бітве на Сініх водах.

1368, 1370 і 1372 гг. - паспяховыя паходы Альгерда на Маскву.

1382 г. - забойства вялікага князя Кейстута на загад Ягайлы.

1392 г. - Востраўскае пагадненне Ягайлы і Вітаўта.

1399 г. - параза войскі Вітаўта ў бітве на Ворскле.

1401 г. - Віленска-Радамская унія Ягайлы і Вітаўта.

1410 г. - актыўны ўдзел харугваў ВКЛ на чале з Вітаўтам у Грунвальдской бітве.

1415 г. - заснаванне Вітаўтам праваслаўной мітраполіі ў Наваградку.

1430 г. - смерць вялікага князя Вітаўта.

1432-1436 гг. - грамадзянская вайна ў ВКЛ.

1440-1492 гг. - уладаранне ў ВКЛ Казіміра Ягелончыка.

1468 г. - "Судзебнік Казіміра Ягелончыка".

1492 г. - першая вайна Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ.

1492-1506 гг. - уладаранне ў ВКЛ Аляксандра Ягелончыка.

РАЗДЗЕЛ XIX.

ЗАЛАТАЯ АРДА. ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА МАСКОЎСКАЕ - УЛУС ЗАЛАТОЙ АРДЫ

1. Залатая Арда ў XIV-XV стст.

2. Узікненне Масквы. Палітыка маскоўскага князя Івана I (Каліты).

3. Вялікае княства Маскоўскае ў другой палове XIV - першай палове XV стст.

4. Вызваленне ад улады Залатой Арды. Палітыка князя Івана III.

1. Залатая Арда ў XIV-XV стст.

У першай палове XIV

ст. назіраецца росквіт Залатой

Арды, асабліва падчас уладарання ў ёй хана Узбека (1313-1341) і яго сына Джанібека (1342-1357). У пачатку 1320-х

гадоў Узбек абвясціў іслам

адзінай дзяржаўнай рэлігіі ў краіне.

Прыхільнікі язычніцтва ён

заснаваў кіраўніцтва над

вайскамі і землямі, а

заснаваў кіраўніцтва над

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Паколькі ўсю залатую і срэбную манету ардынцы забіrali, на заваяваных імі славянскіх землях наступі "безманетны перыяд". У якасці дробных плацёжных адзінак выкарыстоўвалі шкуркі звяроў, шыферныя праселкі, шкляныя пацеркі і старыя манеты. Экономіка была ў доўгім заняпадзе. Аднак у адносінах да праваслаўнай царквы дзеянічала "Яса Чынгісхана", закон, паводле якога манастыры і святыя на плацілі дані і падаткаў, калі малітіся за хана і яго сям'ю.

Пасля Узбека Ардой кіраваў яго сын, вышэйгаданы Джанібек, якога славянская летапіс называла "добрым". Пасля Джанібека на сталец прыйшоў яго сын Бердыбек, якога не ўзбаве ў 1359 г. забілі, і дынастыя Батуідаў закончылася. Пасля гэтага ў Залатой Ардзе пачаліся міжусобіцы. З 1359 па 1380 г. на ханскім троне змянілася больш за 25 ханаў, і некаторыя ўлусы імкнуліся стаць незалежнымі. Гэтаму пе-рыду маскоўская летапісі далі назму "Вялікая замятня". У гэтыя часы на палітычнай арэне Залатой Арды з'явіўся цемнік *Мамай*, які стварыў уласны ўлус у заходніх частцах Арды. Аднак, не будучы на-шчадкам Чынгіс-хана, ён не мог стаць вялікім ханам Залатой Арды і таму меў пасаду бек-лярбека пры тых ханах, якія часта змяняліся на пасадзе ўладара Арды. Арда ўгэты час працягвала разваливацца на асобныя ўлусы, якія варагавалі паміж сабою.

Мамай пачаў персанальную вайну з маскоўскім князем *Дзмітрыем* і спачатку ў 1378 г. прайграў бітву на рацэ *Вожы*, а потым у 1380 г. - на *Кулікоўскім полі*. Пакуль ішоў узброены канфлікт на Захадзе, у Ардзе да ўлады прыйшоў хан *Тахтамыш* (1380 - 1395). Перад гэтым ён спыніў сепаратныя выступы кіраўнікоў розных улусаў у Ардзе і на рэчы Цалцы, разгроміў рэшткі войск Мамая, якіх іх зноў сабраў пасля Кулікоўскай бітвы. У 1382 г. Тахтамыш захапіў і спаліў Москву, пасля чаго прымусіў князя Дзмітрыя

Тамерлан (Цімур). Парэрт з "Серыі Джесовіа" (XVI ст.).

зноў плаціць даніну Ардзе. Аднак у 1391 г. на Арду напалі войскі *Тамерлана*, які прыйшоў з Сярэдняй Азіі. У выніку вайны 1391-1396 гг. войскі Тахтамыша былі разбіты, а паволжскія гарады, у тым ліку і сталіца Арды, былі разбуранны. Потым Тамерлан арабабаў і гарады Крыма. Пасля гэтага Залатая Арда прыйшла ў заняпад. У першай палове XV ст. яна пачала распадацца на асобныя, незалежныя дзяржавы. У пачатку 1420-х гадоў узнікла *Сібірскае ханства*, у 1428 г. - *Узбекскае ханства*, потым - *Казанскае* (1438 г.), *Крымскае* (1441 г.) ханствы, *Нагайская Арда* (1440-я гады) і *Казахскае ханства* (1465 г.). Галоўнай дзяржавай сярод гэтых новых дзяржаваў утварэння лічылася *Вялікая Арда*. У 1480 г. яе хан *Ахмат* зрабіў паход на маскоўскага князя *Івана III*, але мусіў адступіць без бою, а *Іван III* адмовіўся плаціць яму даніну і пачаў кіраваць 1480 г. незалежнай дзяржавай - *Вялікім Княствам Москі*. У пачатку 1481 г. Ахмата забілі войскі Сібірскага ханства і Нагайской Арды. У самым пачатку XVI ст. пры дзецах хана Ахмата Залатая Арда канчаткова спыніла сваё існаванне.

2. Узнікненне Москви. Палітыка маскоўскага князя Івана I (Каліты)

Узнікненне Москі. Першы ярлык на вялікае княжанне ханаў Залатой Арды атрымаў вышэйзгаданы пераслаўскі князь Аляксандар Неўскі. Пры ім та-

Сварка рускіх князёў за ярлык на вялікае княжанне (карціна В. Чорыкава, 1836 г.)

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Алег Трусаў

тары накіравалі ў заваяваныя гарады сваіх карнікаў на чале з *баскакамі* (намеснікамі хана), якія зрабілі перапіс заваяванага насельніцтва і абліпалі яго данінай. Потым даніну даручылі збіраць і прывозіць у Арду тыму князю, які меў ханскі ярлык. Вядома, кожны князь, збіраючы даніну, не забываў і пра сябе. Тому за права атрымаць ярлык паміж князямі ішлі вялікія спрэчкі і нават бойкі. У выніку гэтых спрэчак паступова на першое месца выйшлі маскоўскія і цверскія князі, што не раз прыводзіла іх да міжусобных войнаў. Але Москва паступова ў іх перамагала.

Асобнае *Маскоўскае княства* ўзнялі ў другой палове XIII ст. Першымі удзельнымі маскоўскімі княземі стаў малодшы сын Аляксандра Невскага *Даніла*. Москва мела вельмі выгоднае геаграфічнае становішча, бо стаяла на перакрыжаванні гандлёвых шляхоў з поўдня на поўнач і з Ноўгарада ў Рязань. Перасяленцы з поўдня, якія мусілі ратавацца ад татараў, сяліліся ваюк Москви, бо тут, у лясах, татары іх значна менш турбувалі.

Даволі вялікая рака Москва злучала вярху Волгі і сярэднюю Аку. Па гэтым водным шляху ноўгарадцы везлі сабе з Рязанскай зямлі хлеб, воск і мёд, а маскоўскія князі бралі з іх за гэта немалое мыта. Першы маскоўскія князі *Даніла* і яго сын *Юрый* здолелі прыўлашчыць усё цячонне Москвы-рэкі і захапіць у разанскае князі *Калону*, а ў смаленскага князя - *Мажайск*. Таксама князь *Даніла* атрымаў у спадчыну горад *Пераяслаў-Залескі*.

Адчуўшы сваю моц, маскоўскія князі *Юрый* захацеў атрымаць ярлык на вялікае княжанне *Үладзімірскае* і пачаў змаганне за яго са сваімі сваякомі цверскім князем *Міхailам*. Скончылася гэта тым, што ў Ардзе забілі адбодвух князёў, а ярлык атрымаў сын *Міхaila Aляксандра Цверскі*. Маскоўскім князем стаў брат *Юрия Івана з мянушкай Каліта* (кашэль). Гады яго ўладарання - 1328-1340. Ён праводзіў пра-ардынскую палітыку, чым монца спадабаўся вялікаму хану (якому ён заўсёды прывозіў, акрамя даніны, і хабар). З 1328 г. ён здолеў адабраць у Цверы ярлык на вялікае княжанне і практична стаў адзінным прадстаўніком хана на паняволеных татарамі землях. Дзякуючы яму хан адмініструюці сістэму баска-каў і вывёў у Арду карнія татарскія атрады. Усю даніну збіраў і адвозіў у Арду толькі князь *Іван*. Калі ж мясцовы ўдзельны князі былі не ў зможе заплаціць сваю частку даніны, Каліта за гэта забіраў іх землі сабе.

Сабраўшы вялікія гроши, *Іван* распачаў у Москве вялікое будаўніцтва. Менавіта ён збудаваў з дубовага бяр-

вення *першы* *Маскоўскі крэмль*, а на яго тэрыторыі - пяць мураваных (белакаменных) храмаў, у тым ліку славуты *Ўспенскі сабор*. Тут быў пахаваны першай іх праваслаўнай Русі мітрапаліт *Пётр*, які з Уладзіміра перехадзіў ў Москву, а пазней быў дала-чаны да ліку святых.

Так Москва зрабілася *галоўным рэлігійным цэнтрам падъюночна-ўсходніх славянскіх земяў*. З прычыны, што татары не бралі даніны з праваслаўнай царквой, яе матэрыяльнае становішча палепшала. У гэтыя часы быў заснаваны *Троіца-Сергіеўскі і Кірыла-Белааэзёрскі манастыры*. Іншы крамлёўскі сабор, св. *Архангела Mіхaila*, стаў храмам-пахавальнія маскоўскіх князёў. У ім і пахавалі *Івана Каліты*.

3. Вялікае Княства Маскоўскае ў другой палове XIV - першай палове XV стст.

Сыны *Івана Каліты* - *Сямён Ганарліві* (1340-1353) і *Іван Красны* (1353-1359) умацавалі і памноўкі бацькоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына *Дзмітрыя* быў маскоўскі мітрапаліт *Алексей*, які паходзіў з багатай баірскай сям'і. Ён меў таксама вялікую маскоўскую спадчыну. Вакол іх сформавалася кіроўная маскоўская эліта - удзельныя князі і баиры, а таксама мясцовыя святыя. Так, фактычным кіраўніком Москвы ў гады княжання *Івана Краснага* і яго магадовага сына

Алег Трусаў

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У 1475 г. Іван III прыехаў у горад і сам судзіў непаскорых мясцовых баяр. Аднойчы ноўгародцы ў адным са сваіх зваротаў да маскоўскага князя назвалі яго не "гаспадзінам", а "гасударом", гэта значыць, "уладаром", але потым ад гэтага адмовіліся. Тады Іван зноў прывёў сваю армію і ablажкы Ноўгарад. Ноўгародцы здаліся і ў студзені 1478 г. призналі поўную ўладу Масквы. Пераможцы забаранілі веча, вечавы звон вывезлі ў Маскву, а ноўгародскіх баяр адправілі ў далёку высыпку. У 1489 г. маскоўскія войскі захапілі апошнюю калонію Ноўгарада - горад *Вятка*. Таксама Іван III выгнаў з Ноўгарода нямецкіх купцоў, і гандаль з Захадам не ўзабаве спыніўся. У 1480 і пасля вышэйзгаданага няўдалага паходу на Москву татарскага хана Ахмата, якому на дапамогу знёж жа не прыйшлі войскі ВКЛ, Вялікае Княства Маскоўскае атрымала незалежнасць.

Пасля смерці першай жонкі ў 1467 г. Іван III ажаніўся з пляменніцай апошняга візантыйскага імператара *Зояй-Соф'яй Палеалог*, якая жыла ў Італіі. Шлюб адбыўся ў 1467 г.

У 1485 г. войскі Івана III выступілі супраць Цверы і ablажкы горада. Пасля таго як здраднікі адкрылі гарадскую браму, апошні цверскі князь ўцёк у ВКЛ, і Цверская дзяржава спыніла сваё існаванне, а Пскоў і Рязань ператварыліся ў паслухміных васалаў Масквы. З таго часу Іван III ва ўсіх афіцыйных паперах пачаў ужываць новы тытул: *"Государь всея Руси и великий князь"*.

Культура Маскоўскай дзяржавы. Разам з Соф'яй Палеалог у Москву прыехала шмат італьянцаў і грэкаў. Іван III высока ацэньваў іх прафесіяналізм і даручаў ім будаваць цвердзі, храмы і палацы, чаканіць манеты і вырабляць гарматы. Часам іх рабілі і дыпламатамі. У Москве іта-

льянцаў называлі "фразінамі" ад слова "фраг" ці "франк", і таму майстры з Італіі называлі: *Іван Фразін, Марк Фразін, Антоні Фразін* і гэтак далей. Пры двары Івана III былі і немцы, найперш лекары.

Самым вядомым італьянскім дойлідам быў *Арыстоцель Ф'яраванці*, які і збудаваў у Маскве новыя цагляныя Крэмль з элементамі позней італьянскай готыкі. Дарэчы, італьянцы навучылі маскоўскіх рамеснікаў вырабляць тоўстую чырвоную цэглу, бо раней у Маскоўскай дзяржаве будавалі толькі з дрэва ці абчасанага каменю. Будаўніцтва новага Крамля пачалі ў 1485 г. Адначасова Ф'яраванці збудаваў на тэрыторыі Крамля новы *Успенскі сабор* на месцы старога будынка (1475-1479 гг.). Пасля яго смерці будаўніцтва Крамля працягвалі Антон Фразін і Марк Фразін, а з 1490 г. - *П'етра Антонія Салары*. Менавіта, ён збудаваў славутую *Спаскую вежу Крамля*. У 1499 г. будаўніцтва Крамля было скончана. Перыметр крамлёўскіх муроў склаў больш за 2 км. У канцы XIV-XV стст. у Маскоўскай дзяржаве сфармавалася выдатная мастацкая школа іканапісу і майстроў фрэскавага роспісу.

На мяжы XIV і XV стст. жылі і працавалі *Андрэй Рублёў* і *Феафан Грэк*. Манах Андрэй Рублёў распісаў фрэскамі інтар'еры храмаў Уладзіміра, Звягінграда, Масквы і іншых гарадоў. Таксама ён напісаў шмат абрэзоў, сярод іх і знамітая *"Трайца"*. Феафан Грэк прыехаў у Москву з Канстанцінополем ў XIV ст. Спачатку ён працаваў у Ноўгарадзе, а потым у Москве і падмаскоўных гарадах. Разам з Рублёвым ён распісаў і храмы Маскоўскага Крамля. У канцы XV ст. у Москве зрабілася знамітая сям'я мастакоў: *Дыяконіст-іконнік і яго сыны Уладзімір і Феадосій*. Яны распісалі храмы Ферапонтавага манастыра і некаторыя пабудовы ў Маскоўскім Крамлі.

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Баскак - ханская намеснік, кіраўнік карнага атрада для збору даніны.

Беклярбек - намеснік кіраўніка (хана) Залатой Арды.

Вотчына - замельная ўласнасць, якую меў феадал пры ўмове абавязковай службы вялікаму князю. Яна заставалася спадчынай маёмасцю феадала, яе можна было дзяліць сярод спадчынікаў і прадаваць.

Вялікая Арда - цэнтральная (аўтаномная) частка Залатой Арды ў другой палове XV ст.

"Выход" - права вялікага князя збораць з мясцовага насельніцтва даніну для Залатой Арды.

Памесце - замельная ўласнасць, якую давалася за выкананне дзяржаўнай службы. Сяляне малі пераходзіць ад аднаго памешчыка (які валодаў памесцем) да другога толькі за тыдзень да 26 лістапада (Юр'евага дня) або на тыдзень пазней за гэту дату. Прытым селянін павінен быў заплаціць памешчыку грошы за карыстанне яго зямлём - *"пажылое"*.

Вельмі цяжкія былі пакаранні. Акрамя смяротнага пакарання, ужываліся: *"гандолёвая кара"* (капі сцяблі пугай на гандлёвай плошчы), адразанне вушэй і языка, а таксама клеймаванне гарачым жалезам. Усе сяляне падзяліліся на дзяржаўных (чарнасоных), якія працавалі на *"чорных"* (дзяржаўных) землях, і прыватна-уласніцкіх, якія працавалі на землях баяр і памешчыкаў. Таксама былі манастырскія сяляне і сяляне-каланісты (*"свяяземцы"*), якія жылі на межах краіны і засяялі новыя землі, якія лічылі сваёй ўласнасцю.

Чарнасоныя сяляне - сяляне, якія працавалі на чорных землях і плацілі падаткі толькі дзяржаве.

Ярлык - грамата, якую атрымлівалі вялікія князі ад хана Залатой Арды на права трывмаць уладу.

"Яса Чынгісхана" - татара-мангольскі закон, які абараняў права славянскай царкви і вызываў манастыры і святароў ад усіх данін і падаткаў пры ўмове маліца за хана і яго сям'ю.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

1313-1341 гг. - уладаранне хана Ўзбека.

1320-я гады - абавязчыне ісламу дзяржаўнай рэлігіі Залатой Арды.

1325-1340 гг. - уладаранне маскоўскага князя Івана I Каліты.

1342-1357 гг. - уладаранне хана Джанібека.

1359-1380 гг. - *"Вялікая замятня"* - аслабленне Залатой Арды.

1380 г. - Кулікоўская бітва.

1380-1395 гг. - уладаранне хана Тахтамыша.

1382 г. - захоп Тахтамышам Москвы; аднаўленне выплаты даніны маскоўскім князем.

1391-1396 гг. - паходы Тамерлана, разгром Залатой Арды.

1420-я гады - пачатак распаду Залатой Арды.

1425-1453 гг. - міжусобная вайна ў Маскоўскім княстве.

1438 г. - стварэнне Казанскага ханства.

1441 г. - стварэнне Крымскага ханства.

1462-1505 гг. - уладаранне Івана III Васільевіча.

1480 г. - атрыманне не-

залежнасці Вялікім Княствам Маскоўскім.

1497 г. - з'явіўся агульнарасійскі Судзебнік, узімка новая дзяржава - Расія.

РАЗДЗЕЛ XX. УСХОДНЕСЛАВЯНСКАЯ ДЗЯРЖАВЫ XIV-XV стст.:

НАЎГАРОДСКАЯ І ПСКОЎСКАЯ РЭСПУБЛІКІ. ВЯЛІКІЯ КНЯСТВЫ СМАЛЕНСКАЕ, ЦВЯРСКОЕ І РАЗАНСКАЕ

1. Наўгародская рэспубліка ў XIV-XV стст.
2. Пскоўская дзяржава.
3. Вялікае Княства Смаленскае.
4. Вялікае Княства Цвярское.
5. Вялікае Княства Разанскае.

съменнымі людзьмі, пра што сведчаць знойдзеныя археолагамі берасцяныя граматы, прытым большасць з іх датуецца XIV ст. Літары на бяросту наносілі касцяныя граматы. Граматы напісаныя простай размоўнай мовай і распавядаюць пра штодзённае жыццё нойгарадцаў.

Археолагі раскопалі рэшткі гарадскіх умацаванняў, збудаваных у 1335 г. Таўшчыня муру складала каля 3 м. У гэтым годзе і быў збудаваны *Ноўгародскі крэмль*, які захаваўся да нашых дзён; вышыня яго муру, аблізінных цэглай, складала 8-10 м, таўшчыня ўнізе - да 4 м. У XV ст. каля Ноўгародскай Сафіі збудавалі *ансамбль двара Ўладыкі* (Епіскапскіх палацаў і касцёлаў). На поўначы была вёска Завалочка, або Дзевінскай зямлі, побач - *Пермская зямля, Югра (Урал) і Пячора*. Да сярэдзіны XIV ст. у Ноўгародзе збудавалі *Пскоўскую дзяржаву* на правах аўтаноміі ўваходзіць Пскоў, але поўнай ён набыў самастойнасць. З

Ноўгародскі гандлёвы карабель. Выява-рэканструкцыя.

іншых гарадоў у Ноўгародскай зямлі былі: *Ладага, Волак-Ламскі, Вялікія Лукі, Таржок, Рэксю і Вятка*. З канца XIII ст. у Ноўгарадзе зноў началася будаўніцтва. Першай у 1292 г. збудавалі царкву *Міколы-на-Лінне*, пазней - *Царкву Успення* на Волатавым полі. У XIV-XV стст. склаўся касцільны тып багата аздобленага ноўгародскага храма. У якасці аздобы выкарыстоўваліся выступы на фасадах (*лапаткі*), розныя *нішы*, *броўкі*, *паўвалкі* і *дэкаратыўныя крыжы*. При будаўніцтве выкарыстоўваліся брусковую цэглу.

Большасць жыхароў горада былі адукаванымі і пі-

на) Ноўгарода з *Гранавітай палатай*, якую мае вялікую заливу, перакрытую дэкаратыўнымі скляпеннямі. У палаце збіралася "рада паноў", ладзіліся прыёмы для замежных паслоў і знакамітых гасцей. Побач стаіць дазорная вежа *"Часавонія"*, збудаваная ў 1443 г. У 20-я - 30-я гг. XV ст. ноўгародцы заснавалі славуты *Салавецкі манастырь* на астрахах у Белым моры.

Пачынаючы з XIII ст. у Ноўгародзе існаваў культ *Міколы Цудатворца*, а ў XV ст. склалася ноўгародская школа іканапісу. Для яе характернай выявы св. Георгія пераможцы.

(Працяг у наст. нумары.)

Схема росту Маскоўскага Крамля ў XII - XV стст.

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У XV ст. назіраецца росквіт Смаленска. Смаленскай зямлі кіруе намеснік вялікага князя, прадстаўнік мясцовых феадалаў у Сойме і Радзе ВКЛ. Існавала і смаленская веча, якое вырашала надзвінныя пытанні жыцця горада і вяскоўага наваколля. Намеснік меў і мясцовую раду. У яе ўваходзілі смаленскі епіскап, маршалак ды іншыя гардзія службовыя асобы. Мишчане Смаленска абралі сабе свайго прадстаўніка - старасту. Смаленскай зямлі падзяліліся на воласці, якімі кіравалі цівінны. Прывілеі жахароў Смаленска былі зафіксаваны ў вялікакняскіх граматах 1402, 1404, 1505 гадоў. Побач са Смаленскай зямлі існавалі аўтаномныя *Мсціслаўская, Вяземская і Дарагабужская княствы*.

На землях цэнтральнай Смаленщыны з 1404 г. існуе *Смаленскае ваяводства*. У гэты час Смаленск робіцца адным з найбуйнейшых старабеларускіх культурных цэнтраў, дзе квітнеть летапісанне і духоўная літаратура. Існаваў *смаленскі летапіс*, які складаўся з XII да пачатку XV стст., твор прасякнуты ідэй захавання і ўмацавання незалежнасці Смаленскай дзяржавы.

У канцы XIV ст. у Пустынскім Успенскім манастыры пад Мсціславам *Лука Смаленскі* стварае славуты *Смаленскі псалтырь*, напісаны на пергаменце, аздоблены мініяцюрамі, 22-ма застадкамі. 150-цю ініцыяламі з выявамі людзей, жывёл, розных фантастычных істот і складаным плеценым арнаментам. Прывілеі аздоблені тэксту былі выкарыстаны фарба сініга, зялёнага і чырвонага колеру, а таксама золата. У 1657 г. на загад патрыярха Нікана падчас маскоўскай акупацыі Смаленскі псалтырь вывезены на востраў Кій Анежскай губы Белага мора. Цяпер ён знаходзіцца ў Маскве, у Гісторычным музеі.

У XV ст. у Смаленску

напісана *Смаленская хроніка* - старожытны беларускі літаратурны твор, а таксама такія гісторычна-літаратурныя творы як "Пахвала Вітаўту" і "Беларуска-Літоўскі летапіс", дзе апісаны розныя падзеі на тэрыторыі Смаленшчыны і ВКЛ, а таксама сумежных землях.

У канцы XV ст. пры дворы смаленскіх епіскапаў манах *Аўраамка* склаў вялікі летапіс зборнік памерам 450 старонак. Ён атрымаў назыву "Летапіс Аўраамкі". Даследчыкі лічаць, што менавіта ў Смаленску ў XV ст. быў напісаны *Радзівілаўскі летапіс*, які пазней быў ва ўласнасці Януша Радзівіла. Потым рукапіс трапіў у Кёнігсберг, а пазней, у XVIII ст. - у Санкт-Пецярбург, дзе знаходзіцца і цяпер. Летапіс мае каля 600 малых каляровых малюнкаў, якімі ў наш час ілюструюць падручнікі і энцыклапедыі.

Свайго часу вядомасць набылі *смалене-вандроўнікі*: архімандрит *Аграфіст*, які апісаў сваю вандроўку ў Палесціну ў 1370 г., і смаленскі духоўнік *Ігнат*. Апошні суправаджаў мітрапаліта Пімена ў 1389 г. у пaeзды ў Канстанцінопаль і пакінуў літаратурны твор, прысвечаны гэтай падзеі. Выдатным беларускім помнікам прыгожага пісьменства першай паловы XV ст. з'яўляецца летапісная *"Аповесьць пра паўстанне ў Смаленску"*. Даследчыкі вызначаюць высокі масцакі ўзровень гэтага твора і яго выдатную старабеларускую мову.

Аднак у канцы XV ст. мірнае жыццё Смаленщыны скончылася. Маскоўскі князь Іван III аўбасціў сябе "Гасударом усіх Русі" і вырашыў захапіць беларускі землі, пачынаючы са Смаленшчыны. Спачатку быў невялікі набегі на памежнае Вяземскае княство. Вялікая вайна пачалася ў 1492 г. Зімой 1493 г. маскоўскія войскі захапілі Вязому, а ў чэрвені 1500 г. - Дарагабуж. 25 ліпеня 1500 г. на рацэ *Ведрашы* пад Дарагабужам войска ВКЛ

на чале з гетманам Канстанцінам Астрожскім было разбіта вялікім маскоўскім войскам, а Астрожскі трапіў у маскоўскі палон.

У 1501 г. маскоўцы аблажылі Смаленск, але ўзяць яго не здолелі і адступілі. Новая вайна пачалася ў 1512 г. Летам 1514 г. 80 тысяч маскоўскіх ваяроў на чале з Васілем III маючы 300 гармат з усіх бакоў аблепілі Смаленск і распачалі штурм. Горад быў захоплены. Аднак пасля перамогі Канстанціна Астрожскага ў верасні пад Воршай смалене на чале са смаленскім епіскапам *Варсанофіем* пачалі рыхтаваць паўстанне. Але іх выдаў здраднік. Кіраўнік паўстання забілі, епіскапа выслалі ў манастыр. Смаленскіх баўр і мицянані гвалтам перасялілі пад Маскву, а Смаленск засялілі маскоўцамі. ВКЛ, міжтым, не признала захопу Смаленска.

Новая ўлада зрабіла большасць смаленскіх зямель дзяржавайным і засяліла іх сялянамі з глыбіні Маскоўскай дзяржавы. Таксама будаваліся праваслаўныя манастыры, якія быly адначасова пунктамі абароны падчас вайны.

4. Вялікае княства Цвярское

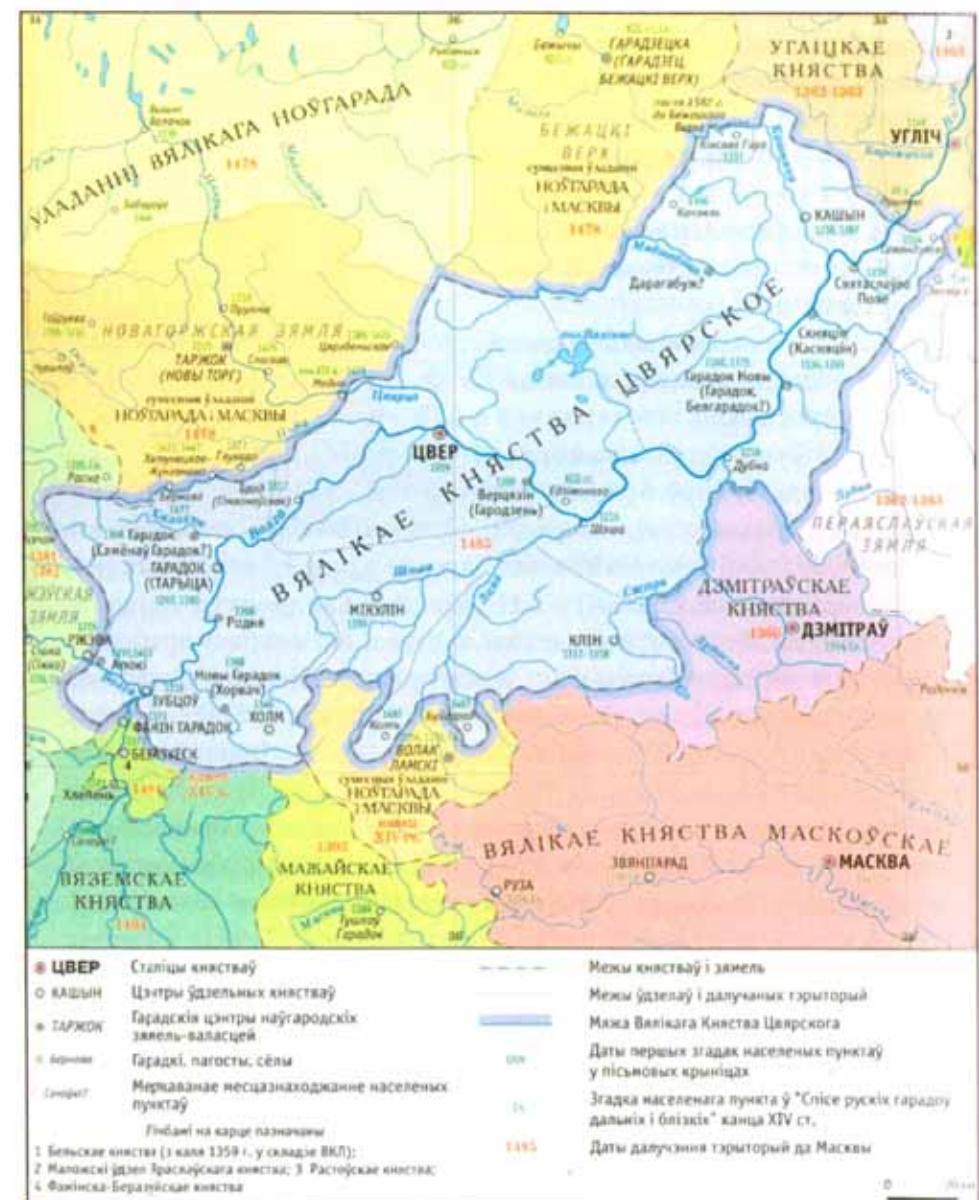
Гэта была ўнікальная дзяржава, на тэрыторыі якой бярэ пачатак найбуйнейшая рака Еўропы Волга і велізарным сапфіром блішчыць возера *Селігер*.

Узінка гэта краіна на землях, заселеных смаленскімі крывічамі, у XIII ст. і існавала амаль да канца XV ст. Горад Цвер узінкі ў XII ст. і спачатку належыў Ноўгараду, а з 1209 г. перайшоў пад уладу Ўладзіміра-Сузdal'skага княства. Яго росквіт прыпадае на XIII-XV стст., калі ён стаў буйным культурным і рamescным цэнтрам. Цверская купцы гандлявалі з гарадамі Прыбалтыкі і Каўказа, Блізкага Ўсходу і Сярэдняй Азіі. Найбольш вядомы з іх - *Афанасій Нікіцін*, першы єўрапеец, які ў 1466-1472 гг. здзейсніў вандроўку ў сярэднявечную Індію. Гэта быў адукаваны чалавек, які валодаваў арабскай, татарскай і персідскай мовамі. Спачатку па Волзе ён дабраўся да горада Дэрбента, адтоль пераехаў у Баку і Персію. З Персіі трапіў у арабскі порт Армуз, а потым па моры дабраўся да Індыі. Назад ён віртаяўся праз Персію і горад Трапезунд - порт на Чорным моры. Пераплыўшы праз Чорнае мора, высадзіўся ў Крыме ў горадзе Кафе (цяпер Феадосія). Перададеўшы доўгі шлях з Крыма, ён кірху не даехаў да дому і восенню 1472 г. памёр пад Смаленском. Шмат разоў выдаваліся яго ўспаміны "Хождение за три моря". У 1955 г. у Цверы землякі пастаўілі Нікіціну помнік, зроблены з бронзы і граніту.

У пачатку XIII ст. Цвер - гэта цэнтр *Пераяслаў-Залескага княства*. Але пасля разгрому Ўладзіміра-Суздалі

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Вялікае княства Цвярское і яго суседзі ў XIII - XV стст.

льскай зямлі мангола-татарамі Цвер атрымлівае ў 1247 г. незалежнасць пры князі *Яраславе Яраславічу*, родным браце Аляксандра Неўскага. З 1264 г. ён становіцца вялікім князем уладзімірскім. У наступным годзе ў Цверы ўзінкае епіскапская кафедра, якую ўзначаліў былы полацкі епіскап *Сімяон*. Другім цверскім епіскапам у 1289-1316 гг. быў *Андрэй*, сын полацкага князя *Гердзеня*.

Сталіца новай дзяржавы, як некалі і Полацк, не магла існаваць без мураванага сабора. І ён быў закладзены ў 1285 г. князем *Mихаілам Яраславічам*, яго маці княгіні *Аксінні* і епіскапам *Сімяонам*. Паколькі будаўніцтва храма ішло доўгата, у ім усярэдзіне зрабілі часовую драўляную царкву, якую знейнічала падчас будаўніцтва. Асвяціў храм у імя святога Спаса Прэбражэнскага епіскап *Андрэй* у 1290 г.

Як бачым, нават назва храма была суぐучная назве знакамітай Спаса-Праабражэнскай царквы, пабудаванай у XII ст. Ефрасінній Полацкай. Праз два гады храм распісалі фрэскамі, і ён стаў кафедральным, галоўным храмам новай краіны. Неўзабаве да яго прыбудавалі два малых храмы (прыделы). У адным з іх у 1323 г. і быў пахаваны епіскап *Андрэй*. У 1399 г. князь *Міхайл Аляксандравіч* капітальна ад-

рамантаваў царкву. Спаскі сабор стаў першым мураваным храмам на тэрыторыі Паўночна-Ўсходняй Русі пасля татарскага разгрому 1238 г. Такім чынам, Цвер істотна апярэдзіла Москву ў галіне муранага будаўніцтва. У XVII ст. царкву некалькі разоў перарабудоўвалі, а у 1935 г. яна загінула. Храм быў зроблены з белага каменю і, магчыма, быў аздоблены разьбою. У 1992 г. на месцы храма быў знайдзены кавалак белакаменны разьбярскі пляцэнкі.

Яшчэ адну мураваную царкву пачалі будаваць цверцы ў 1323 г. у *Фёдарапскім манастыре*. Збудаваў храм у імя святога Фёдара ігумен манастыра *Ivan Цара-Градзец*. Гэта таксама быў белакаменны храм, які знишчылі ў 1773 г. Падчас раскопак на месцы храма археолагі знайшлі шмат кавалкаў белакаменных блокаў (у тым ліку адзін разны) і вялікапамернай цяглы.

У XIV ст. у Цверы на беразе Волгі стаяў япічэ адзін *храм Mihaila Arhangela*. Даследчыкі лічаць, што яго збудаваў камандзір цверскага войска тысяцін *Mihail Shatien*, і потым тут адбываўся пахаванні цверскіх тысяцін. Аднак не вядома, ці гэта быў драўляны, ці мураваны будынак.

У 1369 г. князь *Mihail Aliaksandrawič* умацаваў Цвер

драўляным крамлём, а ў 1372 г. узвёў вакол земляны вал. Цяпер культурны слой Цверскага крамля мае таўшчыню ад 4 да 5,6 см, у ім добра захоўваюцца арганіка і асадліва работы са скury.

Вельмі актыўна развівалася ў Цверы выяўленчае мастацтва. Мякія землі Цверскага крамля маюць таўшчыню ад 4 да 5,6 см, у ім добра захоўваюцца арганіка і асадліва работы са скury.

Таксама ў Цверы выяўленчае мастацтва, а некаторыя рукапісныя шэдэўры дайшли да нашых дзён. Сярод іх вылучаецца пераклад візантыйскай "Хронікі Георгія Амартола".

Да буйных цверскіх гарадоў можна аднесці *Кашын*, *Зубцоў*, *Старыцы* (дзе здабывалі белы камень для будаўніцтва), *Холм*, *Mікулін* і *Дарагабуж*. На мяжы ВКЛ, Вялікага Ноўгарада, Маскоўскай дзяржавы і Цверы стаяў горад *Rjaz'*, дзе беларуская прысутніцтва была зафіксавана яшчэ на этнографічных картах XIX - пачатку XX ст. Пэўны час Ржэвам аднасцова валодалі і ВКЛ, і Ноўгарад, а жыхары горада свято дашні дзяялі на палову паміж дзвумя вышэйзгаданымі ўладальнікамі.

(Працяг у наст. нумары.)

Старонка з "Радзівілаўскага летапісу", XIII - XV стст.

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У XIV ст. змаганне паміж цверскім і маскоўскім князіямі за ярлык на вялікае ўладзімірскае княжанне ўзмацілася. Як напісаў адзін сучасны рускі гісторык, на баку цверскіх князёў былі правы старшынства, асабістая геройства, юрыдычны і маральныя сродкі; на баку маскоўскіх - гроши і майстэрства прыстасоўца да абставін. У гэты час Цвер наладзіла сяброўскія адносіны з ВКЛ. У 1320 г. дачка Гедыміна Марыя выйшла замуж за цверскага князя Міхаила, а неўзабаве дачка Кейстута выйшла за князя Івана Міхайлавіча. Досьць часта палкі Цверы ваявалі разам з войскамі ВКЛ супраць крыжакоў. У змаганні з цверскімі князіямі маскоўскія ўзвесі час абіпіраліся на Арду і татарская войскі. Так, маскоўскі князь Юрый Міхайлавіч знішчыў у Ардзе свайго сваяка Міхаіла Цверскага, але неўзабаве быў сам забіты ягоным сынам.

У 1327 г. Цвер узначалі паўстанне супраць Арды. У горадзе быў забіты татарскі пасланнік і знішчаны ягоны атрад. Тады залата-ардынскі хан даручыў маскоўскуму князю Івану Каліце пакараць цверцаў. Каліта ўзначаліў татарскую войскі, стлуміў паўстанці і дашчэнту разрабаваў Цверскую дзяржаву. За гэта ў 1328 г. ён атрымаў туыт у вялікага князя.

Аднак Цвер паступова адрадзілася і з дапамогай вялікага князя літоўскага Альгерда, які ў 1347 г. ажаніўся з цверской князёй Юльянай, працягвала змагацца з Москвою. У лістападзе 1368 г. Альгерд падтрымаў цверцаў, пайшоў на Москву, аблажкы ўсе і трыв дні стаяў пад сценамі горада, аж пакуль не атрымаў выкуп.

У 1370 г. маскоўскі князь Дзмітрый зноў нападае на Цвер. Альгерд робіць другі паход на Москву і бярэ ў аблогу 6 снежня 1370 г. У гэты час цверскі князь атрымлівае ў Ардзе ярлык на валоданне ўладзімірскімі княствамі.

У 1372 г. войскі ВКЛ на чале з Вітаутам і Кейстутам зноў уварваліся ў Москву, каб падтрымаць свайго саюзніка. У 1375 г. маскоўскі князь Дзмітрый арганізаваў своеасаблівы "крыжовы паход" на Цвер, змабілізаваўшы вайсковыя дружыны дзесятнаццаці ўдзельных князёў. Цверскі князь Міхайл мужна абараняўся, аблога Цверы доўжылася 5 тыдняў, але горад не здаваўся. Тады захопнікі разбурылі і знішчылі іншыя паселішчы вакол горада. Князь Міхайл прапанаваў заміръца, што і было зроблена.

У 1385 г. цверскі князь Васіль Міхайлавіч ажаніўся з дачкой кіеўскага князя Ўладзіміра Альгердавіча, і сувязі з дынастыяй Гедымінавіча зноў узмацніліся. Гэтаму спрыяла і тое, што сын вялікага князя Альгерда і цверской князёй Ягайло ў 1386 г. стаў польскім каралём. У 1430 г. вялікі князь Вітаут разам з маскоўскім князем Васілем Васілевічам запра-

сіў на сваю каранацыю таксама цверскага князя Барыса Аляксандравіча. Шэсць тыдняў бялівалі гості ў князя Вітаута, але каранацыя не адбылася, бо па дарозе праз Польшчу карону скрапі, а сам Вітаут неўзабаве памёр. Аднак сувязі цверскіх князёў і Гедымінавіча засталіся моцнымі, бо ад Альгерда цверская князёўна нарадзіла, акрамя знакамітага Ягайлы, яшчэ сем сыноў.

Найбольшы росквіт эканомікі і культуры Цверскай дзяржавы прыпадае на першыя дзесяцігоддзі XV ст., калі ў Москові ішлі дўгія грамадзянскія войны і набегі на Цвер спыніліся. У пачатку XV ст. цверскі князь Іван Міхайлавіч чаканіць свае гроши. Шырокая слава ішла пра цверскіх гарматнікаў як самых лепых на Русі. У сярэдзіне XV ст. у пісьмовых крыніцах згадвашца імя знакамітага майстра гарматніка Мікулы Крачэнтніка.

Апошні росквіт дзяржавы адбываецца пры князі Барысе Аляксандравічы. Вядомая яго асабістая зброя - рагаціна (від дзіды) з надпісам, што гэта рагаціна вялікага князя Барыса Аляксандравіча. Рукаць яе абкладзена срэбрам і мае шмат гравіровак. Сядзібіцы бацькі, паліўні, чаканіць ў лазні, частаванні і г. д.

Аднак пры Іване III Московія зноў узмацнілася, вызвалілася ад ардынскай залежнасці і захапіла землі Ноўгарада. Наступіла чарга і Цверу. Спачатку тут, як у Ноўгарадзе, Пскове альбо Разані, была створана сярод баўя свая "пятая калона", якую Москву падкупіла грашыма. Вялікі князь літоўскі Казімір, стаўшы адначасова і польскім каралём, не захацеў падтрымаць ані Ноўгарад, ані Цвер. У верасні 1485 г. войскі Івана III узялі ў аблогу Цвер. Праз некалькі дзён падкупленыя баўры перайшлі на бок Москви, і цверскі князь Міхайл Барысавіч з невялікай дружынай здолеў дабрацца да мяжы ВКЛ, а яго маці, князёўна Настасцю, узялі ў палон і вывезлі ў Москву. "І так скончылася Вялікае Княства Цвярскіе", - сумна адзначыў летапісец у Валынскім кароткім летапісе.

5. Вялікае Княства Разанскае

Разанскае княства ўзнікла ў 1129 г. і займала тэрыторыю Сярэдняй Акі ды вярхое Дона. Да прыходу татара-манголаў тут жылі: славянскіе племя вяцічай і шмат мясцовых фіна-ўгорскіх народаў, што былі асімільваныя славянамі. Другім пасля Разані ў княстве быў горад Пронск, які стаў ўдзельным княствам яшчэ ў 1180 г. Гэта княства ўваходзіла ў склад Разанскай зямлі да 1483 г. У 1237 г. войскі хана Батыя знишчылі сталіцу дзяржавы ў таўшчыні, што горад не здолеў адрадзіцца, і людзі ўзялі пакінуць. Цяпер гэта тэрыторыя называецца Старая Разань і ўжо не сабою вялікае гарадзішча, а побач ён сляды былога пасада. Археолагі вывучаюць

старую Разань пачынаючы з XIX ст. і зрабілі тут шмат унікальных адкрыцій.

Разанская зямля стала васалам Залатой Арды і мусіла плаціць ардынцам даніну, а князі - прасіць у ханаў ярлык на сваё княжанне. Новай стаўшай дзяржавы стаў горад Пераяслаў-Разанскі (з 1778 г. яго пачалі называць Разанню). Такім чынам, сённяшняя Разань знаходзіцца на адлегласці 50 км ад Старой Разані. Доўгі час разанская князі мелі канфлікты з суседзямі, Москвой і ВКЛ. Ужо ў 1300 г. маскоўскія князі забралі ў Разані горад Каломну. У 1381 г. мяжа з Москвой пачала праходзіць па Ацэ. Росквіт Разані адбыўся падчас княжання Алега Іванавіча (1356-1402). У 1395 г. войскі Разані нападалі на блізкія да іх землі ВКЛ. У адказ князь Вітаут разбіў разанскае князёў (1395-1396 г.). Тым не менш, дружина Алега ў 1401 г. хадзіла на Смаленск, а ў 1402 г. - на Бранск. Аднак пасля 1427 г. Разанская зямля на нейкі час стала васалам ВКЛ. У 1430 г. разанскае князь Іван Фёдаравіч прысягнуў як васал Вітауту і быў у яго на з'ездзе ў Луцку, дзе чакалі каралеўскую карону. Пра эканамічную моц княства сведчыць той факт, што з часу княжання Алега Іванавіча Разань выпускала сваю манету. Але з сярэдзіны XV ст. Разань становіцца васалам Москвы, і ў Разані з'явіліся маскоўскія намеснікі. У 1516 г. пасадзілі ў маскоўскую турму апошняя разанскае князя Івана Іванавіча, але той здолеў потым уцячы ў ВКЛ. Канчатковая ліквідація Разанскага княства ў 1521 г.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Берасцяная грамата - пісьмовы помнік XII-XIV стст., надпіс на бяросце.

Болотаўская дамова - 1348 г. - Пскоў атрымаў поўную незалежнасць ад Ноўгарада.

Вечавы зон - сімвал незалежнасці Ноўгарадскай і

Пскоўскай дзяржаку.

"Высад" - прымусовая перасяленне багатых жыхароў Ноўгарада і Пскова ў іншыя гарады маскоўскай краіны.

Гасподы - найвышэйшая рада пскоўскіх баўя.

"Касіёр" - мураваная вежа пскоўскіх умацаўання.

Кром - пскоўскі крэмль.

Насад (учан) - вялікі карабель, на якім, акрамя тавару, перавозілі войскі.

"Персі" - муры пскоўскіх умацаўання.

Прыгарады - умацаўаныя пункты (гарады), якія ахоўвалі межы і падыходы да Ноўгарада.

Пяціна - адміністрацыйная адзінка ў Ноўгарадской дзяржаве.

Уладыка - першайерах праваслаўнай царквы ў Ноўгарадзе і Пскове.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

1327 г. - народнае паўстанне ў Цверы супраць татараў.

1371 г. - вайна маскоўскага і Разанскага княстваў.

Пачатак XV ст. - Цвер выпускае ўласныя манеты.

1424 г. - чаканка пскоўскай манеты.

1456 г. - перамога маскоўскага княства над Ноўгарадам.

1466-1472 гг. - вандроўка Афанасія Нікіціна ў Індію.

1471 г. - бітва на р. Шэлоні.

1478 г. - канчатковы захоп Москвою Ноўгарада.

1479 г. - захоп Москвою Вяткі - ноўгарадскай калоніі.

1485 г. - далучэнне Цверскага княства да маскоўскага.

1510 г. - канчатковое далучэнне Пскова да маскоўскай дзяржавы.

1521 г. - канчатковое далучэнне Разанскага княства да маскоўскай дзяржавы.

у 1360 г. кардынальна змяніў сістэму кіравання краіны.

Была зроблена рэформа нацыянальнай рады (рыгроду), куды ўваходзілі архібіскупы, біскupy і феадалы з асноўных замкаў Даніі. Рыгрод стаў галоўным судом у дзяржаве. Пасля таго як войскі Даніі захапілі востраў Готланд з горадам Вісбю, у 1361 г. пачалася вайна з Ганзай, Швецыяй і некаторымі немецкімі землямі (1367-1370 гг.).

Маргарыта агульным каралём стаў Эрык Памяранскі (да 1439 г.). Ён ваяваў Ганзай і Галштыніяй (Голштыніям) і імкнуўся пастаўіць датчан на галоўныя пасады ў Нарвегіі і Швецыі.

У 1434 г. блакада Ганзай партвой Швецыі спыніла імпарт з краіны медзі і жалеза і выклікала паўстанне шведскіх гарнякоў, якіх падтрымалі сяляне, царква і магнаты.

У 1436 г. Вальдэмар IV аддаў сваю дачку Маргарыту за шведскага прынца Хокана, які пазней стаў каралём Нарвегіі.

У выніку ўзініла дацкая наўгародская зямля, якая існавала з 1380 па 1814 год. Пасля смерці Вальдэмара IV карону магнаты Даніі перадалі пяцігадовому сыну Маргарыты і Хокана Олафу, які пасля смерці бацькі з 1380 стаў адначасова каралём Нарвегіі і спадчыннікам шведскай кароны.

Пры гэтым фактычна ўлада была ў руках яго маці, каралевы Маргарыты.

Кальмарская унія. У 1397 г. у горадзе Кальмары, на паўднёвым усходзе Швецыі, адбыўся сумесны сход магнату і дзяржавных рад Даніі, Швецыі і Нарвегіі, якія існавалі з 1380 па 1408 г. скасаваў баронскі тытул. Ён збудаваў некалькі новыя замкі і падтрымліў стаункі з Ганзай, асабліва ў Даніі.

Зноў агульны кароль у падпісанта Кальмарскай уніі з'явіўся толькі ў 1497 г. Ім стаў Ханс, які ўжо быў дацкага каралёма з 1483 г.

2. Нарвегія

У пачатку XIV ст. калі краінай кіраваў кароль Хокан V (1299-1319), Нарвегія была моцнай і заможнай краінай. Кароль умацаўваў сваю ўладу, амежаваў правы магнату і ў 1308 г. скасаваў баронскі тытул. Ён збудаваў некалькі новыя замкі і падтрымліў стаункі з Ганзай, асабліва ў Даніі. Аднак сына ў караля не было, і ён пакінуў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Пасля смерці Хокана VI і яго сына Олафа ў 1387 г. улада канчатковая перайшла да каралевы Даніі Маргарыты. Пачаўся доўгі этап упльыву дацкай культуры на нарвежскую ва ўсіх сферах жыцця, асабліва ў моўным пытанні. Аднак за незалежнасць краіны актыўна змагаліся вышэйзгаданыя багеры, якіх падтрымлівалі простыя людзі.

3. Швецыя і Фінляндый

У пачатку XIV ст. у Швецыі ішла міжусобная вайна паміж, з аднаго боку, сваякамі караля *Біргера I*, яго малодшымі братамі герцагамі *Эрыкам* і *Вальдэмарам*, і, з другога боку, самім каралём. У 1310 г. краіна распалася на дзве часткі, каралеўскую і герцагскую, але вайна працягвалася доўгі, і не разможаў у ей было. У 1319 г. магнаты Швецыі перадалі карону нарвежскому каралю *Магнусу II Эрыксану* (1319-1363). Пры гэтых яны абмежавалі яго права і падпісалі з ім "Вольную грамату", у якой замацавалі свае прывілеі і права выбіраць караля. Права караля на распараджэнне падаткамі абмяжоўвалі дзяржаўная рада (*рыксрод*). У 1323 г. была ўсталявана дзяржаўная мяжка паміж Фінляндый-калоніяй Швециі і Наўгародскай рэспублікай.

У 1347 г. у горадзе Эрэбру быў прыняты першы агульнашведскі збор законаў. У 1356 г. старэйшы сын Магнуса Эрык атрымаў пад сваё ўладаранне Фінляндию і востраў Готланд, але праз два гады ён памёр, і зноў уся краіна аб'ядналася пад кіраўніцтвам караля Магнуса.

У 60-я гг. XIV ст. пачалася вайна Швециі з Даніяй. У 1363 г. караля Магнуса пазбавілі кароны і на яго месца абраў немца, сына герцага Мекленбурга, *Альбрэхта I* (1363-1389). Канфлікт з Даніяй не заціхаў, і кароль хацеў аслабіць пазіцыі шведскіх магнатаў. Тыя зварнуліся па дапамогу да дацкай каралевы Маргарыты, і яе войска ў 1389 г. разбіла армію караля Шве-

цыі, які пасля паразы быў пазбаўлены кароны. У 1396 г. яе атрымала Маргарыта. Яна зварнула сабе землі, раздзеленую папярэднікамі як падарункі розным магнатам, і забараўніла іх набываць асобам, звязаным з выплатай дзяржаўных падаткаў. У 1397 г. Швецыя падпісала Кальмарскую унію. Пасля паўстання 1457 г. кіраўнік Швецыі (рэгент) *Стэн Стурэ* ўмацаваў пазіцыі мясцовых гараджан і нацыянальных інстытутуў улады. У 1477 г. ён атрымаў дазвол рымскага Папы *Сіксту IV* на заснаванне ў Упсале першага на тэрыторыі Скандинавіі ўніверсітэта. У 1413 г. у Швецыі склалі падатковы спіс усіх катэгорый сялян, дзе былі пазначаны іх маёмасць і сума падаткаў. Каб умацаваць шведскае сялянства, стварылі сістэму *ёрдаў*, пры якой падаткі начали плаціць разам групы людзей. Спачатку ў такую группу ўваходзілі 4 чалавекі (два багатыя і два бедныя), а потым - 6 чалавек. Такім чынам сялянін маглі пазбегнуць галечы і захаваць сваю маёмасць.

Скандинавскія гарады былі малымі і напалову аграрнымі. Самая вялікая - Капенгаген і Стакгольм - мелі 10 і 9 тысяч жыхароў адпаведна. У гарадах дамінавалі нямецкія перасяленцы, якія ўзялі ў свае рукі гандаль і гарадское самаіраванне.

Самай эканамічнай развітой тэрыторыяй Швециі быў *Бергсладэн*. Тут здабывалі медную і жалезную руду, выплаўлялі з яе метал, а таксама выраблялі драўніны вугаль. У XIV ст. шведы вывозілі адсюль на продаж медзь, у XV ст. - жалеза, а ў канцы XV ст. - больш за дзесяць відаў каліяровых (чорных) металаў, у тым ліку сталь і чыгун.

У 1495 г. адбыўся ваенны канфлікт Швециі з *Маскоўскай дзяржавай*, калі войска Івана III уварвалася ў Фінляндию, але поспеху там не атрымала.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Багеры ("пасошнікі") - аб'яднанне (партыя) нар-

вежскіх сялян, гараджан і дробнай шляхты, якія змагаліся за незалежнасць краіны.

Одальнае права - перавага сваякоў на куплю зямлі, што належала сялянам.

Рыкедаг - шведскі парламент.

Рыгсрод - дзяржаўная рада Даніі, што складалася з буйных феадалаў.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

1310 г. - распад Швециі на дзве часткі.

РАЗДЗЕЛ XXII. ЗАХОП ТУРКАМИ ВІАНТЫІ ПАЎДНЕВА-СЛАВЯНСКІХ ДЗЯРЖАЎ

1. Візантыя ў XIV - XV стст.

2. Узнікненне дзяржавы Асманаў.

3. Балгарыя і Сербія ў XIV ст.

4. Аблога і штурм Констанцінопала.

1. Візантыя ў XIV-XV стст.

У гэты час, з выняткам невялікага перыяду, калі ўладу захапіў *Іаан VI Кантакузен* (1347-1354), у краіне ўладарыў вышэйзгаданая дынастыя Палеолагаў (1261-1453 гг.). Пачынаючы з імператара *Андроніка II* (1282-1328), Візантыя ўвесці час знаходзілася ў пасіўнай абароне, паступова губіючу свае землі як у Азіі, так і ў Еўропе. Улада імператараў падупала: на Балканах імперыі пагражалі сербы, а ў Азіі - туркі-асманы. Пасля захопу крыжносцамі сталіцы насельніцтва краіны з недаверам ставілася да каталіцкай Еўропы і рашуча выступала супраць царкоўнай уніі з Рымам. Частка феадалаў і купцоў мела цесныя сувязі з Венецияй і Генуяй, але іх тавары падрывалі дабрабыт мясцовыя рамеснікі. У краіне адбываліся грамадзянскія вайны, якія ўмо-

на аслаблялі. Самая вялікая вайна праходзіла з 1341 па 1355 гг., калі з аднаго боку ваявалі прыхільнікі малагадовага імператара Іаана V Палеолага, яго маці і канстанцінопальская патрыярхія, а з другога - мясцовыя феадалы з праўніцай на чале з рэгентам пры малым імператары - Іаанам Кантакузенам. У вайну ўцягнулі суседзяў: туркаў, сербаў і балгароў. У 1342 г. супраць Кантакузена паўсталі жыхары вялікага горада Салонікаў. У 1345 г. да ўлады ў гарадзе прыйшлі зілоты, радыкальная групоўка бедных гараджан і маракоў. У 1347 г. Кантакузен захапіў уладу ў сталіцы і дзяржаве. Але, прыграўшы вайну з генуэзцамі ў 1354 г., ён быў змушаны адмовіцца ад трона і сышці ў манастыр. Краіна пачала развальвацца на асобныя часткі. Туркі ўвесці час наступалі і забіраў адну тэрыторыю за другой. Апошні імператар Візантыі шукалі патрунак ад туркаў на Захадзе. Рым арганізаваў два крыжовыя паходы супраць туркаў, у 1396 і 1444 гг., але тыхі два разы разбілі крыжаносцаў.

Каб пазбегнуць турецкай агресіі, імператар Візантыі *Іаан VIII Палеолаг* і канстанцінопальскі патрыярх прыйшлі ў 1439 г. на Ферара-Фларэнтыйскі сабор, дзе сабраліся кіраўнікі каталіцкай царквы, і падпісалі унію, у якой візантыйцы прызнавалі ўладу Рымскага Папы і асноўныя каталіцкія дагматы. Аднак насельніцтва і святыя Візантыі, а таксама лідары іншых праваслаўных цэркваў унію не прызналі. Візантыйскі феадалізм адрозніваўся ад заходнеўрапейскага, бо тут васалаў не было, а сенёёр быў толькі адзін, імператар. Апошні даваў феадалам землі ў карыстанне, але іх рэдка можна было перадаць у спадчыну. Таму феадал у Візантыі толькі пажыццёва распараджаваўся зямлём, а пасля яго смерці імператар мог гэтую зямлю забраць.

1326-1330 гг. - уладаранне караля Даніі Вальдэмара III.
1340-1375 гг. - уладаранне караля Даніі Вальдэмара IV.
1359 г. - скліканы першы шведскі парламент.
1380-1814 гг. - дацка-нарвежская унія.
17 чэрвеня 1397 г. - падпісаны Кальмарская унія.
1477 г. - адкрыццё ўніверсітета ў Упсале (першага ў Скандинавії).

Вялікія вотчыны ў краіне мелі толькі імператарская сям'я, буйныя чыноўнікі і манастыры. Галоўную частку сялян складалі парыкі, якія былі замацаваныя за ўласнікамі зямлі. Парыкі былі прыватна-уласніцкімі і дзяржаўнымі, але ўсе плацілі дзяржаўныя падаткі. Значная частка сялян была бедна і мела малую маёмасць. У гарадах Візантыі не было такога самакіравання, як у Заходнім Еўропе. Галоўная ўлада тут была ў руках або дзяржаўных чыноўнікі, або буйных феадалаў. Таксама ў Візантыі не было мануфактур, і таму мясцовыя рамеснікі не маглі быць канкурэнтамі італьянцам. У XV ст. пачынаўся заняпад гарадскага жыцця.

2. Узнікненне дзяржавы Асманаў

Асманская імперыя - гэта велізарная шматнаціянальная дзяржава, якая займала тэрыторыю на трох контынентах (Азія, Афрыка і Еўропа) і існавала з 1299 па 1923 гг. У Еўропе яе называлі *Атаманская імперыя, Высокай Портай* ці праста *Портай*. У Малой Азіі прыдкі сучасных туркаў прыйшлі з Сярэдняй Азіі. Арабскія халіfy запрашалі цюркскія племёны на вайсковую службу дзеля змагання з Візантыйцамі. У XI ст. частка гэтих племёнаў паводле імя іх кіраўніка Сельджука пачала называцца *туркамі-сельджукамі*. Менавіта з іх асяродку з'явіўся заснавальнік новай мусульманскай дзяржавы *Асман I* (1299-1324), які кіраваў неяўлікімі княствамі (*бейлікам*) на тэрыторыі Малой Азіі. У час яго ўладарання бейлік быў пераўтвораны ў султанат, а сам Асман стаў *султанам*. Паводле формы кіравання яго дзяржава была *дэсната*, калі ўлада належала аднаму чалавеку, спадчынніку манаху, які ўладарыў дзякуючы складанаму ваенна-бюрократычнаму апарату. Яго ўлада была неабмежаванай, а воля лічылася законам.

Паводле формы кіравання яго дзяржава была *дэсната*, калі ўлада належала аднаму чалавеку, спадчынніку манаху, які ўладарыў дзякуючы складанаму ваенна-бюрократычнаму апарату. Яго ўлада была неабмежаванай, а воля лічылася законам.

Туркі мелі вялікае войска. Яго аснову складала пяхота, якую стварылі *янычары*, маладыя хлопцы ў асноўным хрысціянскага паходжання. Іх у малым узросце брали ў палон, аддавалі на выхаванне ў турецкія сем'і, дзе яны рабіліся ісламскімі фанатыкамі і аддана служылі султану. За гэта яны мелі розныя прывілеі. Другая частка войска - феадальнае апарату. Яго ўлада была неабмежаванай, а воля лічылася законам.

Турецкія ваяры атрымалі з свою службу ўладанне землі з мясцовыми сялянамі - *цімары*. Але

спадчыннае валоданне было зноў бытва аднайменнай.

Асманская дзяржава умацавалася ў часы ўладарання султана *Мурада I* (1360-1389).

З дапамогай генуэзскага флоту армія туркаў у 1376 г. пераўтварилася з Азіі на Балканы. За 30 гадоў асманы захапілі амаль усе ўсходнія землі Візантыйці, Сербію і Балгарыю і перанеслі сваю сталіцу ў горад *Андрыянопаль*, а ў наступным годзе - *Філіппі* (сённяшні *Плоўдзіў*).

Асманская дзяржава умацавалася ў часы ўладарання султана *Мурада I* (1360-1389).

З дапамогай генуэзскага флоту армія туркаў у 1376 г. пераўтварилася з Азіі на Балканы. За 30 гадоў асманы захапілі амаль усе южназемлі Візантыйці, Сербію і Балгарыю і перанеслі сваю сталіцу ў горад *Андрыянопаль*, а ў наступным годзе - *Філіппі* (сённяшні *Плоўдзіў*).

Асманская дзяржава умацавалася ў часы ўладарання султана *Мурада I* (1360-1389).

З дапамогай генуэзскага флоту армія туркаў у 1376 г. пераўтварилася з Азіі на Балканы. За 30 гадоў асманы захапілі амаль усе южназемлі Візантыйці, Сербію і Балгарыю і перанеслі сваю сталіцу ў горад *Андрыянопаль*, а ў наступным годзе - *Філіппі* (сённяшні *Плоўдзіў*).

Асманская дзяржава умацавалася ў часы ўладарання султана *Мурада I* (1360-1389).

З дапамогай генуэзскага флоту армія туркаў у 1376 г. пераўтварилася з Азіі на Балканы. За 30 гадоў асманы захапілі амаль усе южназемлі Візантыйці, Сербію і Балгарыю і

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

2. Аўніёнскі палон папаў (1309-1377 гг.)

У 1305 г. Папам пад упрывам Францыі абраў французскага кардынала, які ўзяў сабе імя *Клімент V*. Ён не захаваў жыцьць у Рыме і спачатку пасяліўся ў Ліёне, а потым у 1309 г. - у горадзе Аўніёнене, на мяжы з Францыяй. Аўніёнэн знаходзіўся ў складзе Свяшчэннай Рымскай імперыі і належала графам Праванса. Такім чынам, у Еўропе адначасова пачалі існаваць два папы, адзін у Рыме, другі - у Аўніёнене. Коны папа лічыў толькі сябе законным правадыром каталікоў усяго свету, а другога называў самаванцам. Такая сітуацыя доўжылася з 1378 па 1417 гг. і атрымала назыву "вялікага расколу", бо царкву адначасова ўзначальвалі два (а з 1409 г. ажно трох) папы. Аўніёнскага Папу прызнавалі Францыя, Шатландыя, Неапалітанскіе каралеўства, Кастилія і частка князёў Нямеччыны. На баку Рымскага Папы былі Англія, Фландрія, Партугалія, Венгрыя і некаторыя іншыя краіны. Асобныя дзяржавы былі нейтральнымі, а некаторыя, у залежнасці ад абставін, мянілі сваю прыхільнасць. Аднак аўніёнскія папы ў той час былі мацнейшымі, і іх войскі часта гаспадарылі ў Рыме. Папа Урбан VI нават мусіў уцякнуць з Рыму ў Геную.

Каталіцкі раскол вельмі непакоіў вернікаў - як простых людзей, гэтак і феадалаў. Тыя заклікалі папаў замірца, разам пайсці ў адстаўку і потым выбраць новага, адзінага Папу. Французскі кароль у пачатку XV ст. абвясціў пра свой нейтрапаліт і адмовіўся ад падтрымкі Аўніёнена. Яго падтрымалі кіраўнікі Чэхіі, Венгрыі і Навары. Кардыналы абодвух папаў пачалі паміж сабою перамовы аб аб'яднанні і склікалі ў 1409 г. у Пізе сабор, куды прыехалі не толькі духоўныя іерархы, але і прадстаўнікі свецкіх уладаў, асобных гарадоў і ўніверсітэтаў. Сабор пазбавіў пасад папаў як у Рыме, так і ў Аўніёнене і абраў агульнага Папу *Аляксандра V*. Але папы не пайшли ў адстаўку, і на свете стала трох пап (трэці - Аляксандар Пізанска). Пасля смерці Аляксандра V трэцім папам стаў *Іаан XXIII*.

3. "Вялікі раскол" (1378-1417 гг.)

Праз год, у 1378 г. Рыгор XI, француз з паходжання, памёр. Пад цікам жыхароў Рыма Папам абраў італьянца *Урбана VI*. Ён адразу пачаў выдаляць з калегі кардыналаў французу і ўводзіць туды італьянцаў. Французскі кароль разам з французскімі кардыналамі запатрабаваў ад Урбана VI вярнуцца ў Аўніёнене. Калі ён адмовіўся, кардыналы неіг-

лянскага паходжання абраў новага Папу, *Клімента VII*. Але ў Рыме яго не прынялі, і ён пасяліўся ў Аўніёнене. Такім чынам, у Еўропе адначасова пачалі існаваць два папы, адзін у Рыме, другі - у Аўніёнене. Коны папа лічыў толькі сябе законным правадыром каталікоў усяго свету, а другога называў самаванцам. Такая сітуацыя доўжылася з 1378 па 1417 гг. і атрымала назыву "вялікага расколу", бо царкву адначасова ўзначальвалі два (а з 1409 г. ажно трох) папы. Аўніёнскага Папу прызнавалі Францыя, Шатландыя, Неапалітанскіе каралеўства, Кастилія і частка князёў Нямеччыны. На баку Рымскага Папы былі Англія, Фландрія, Партугалія, Венгрыя і некоторыя іншыя краіны. Асобныя дзяржавы былі нейтральнымі, а некоторыя, у залежнасці ад абставін, мянілі сваю прыхільнасць. Аднак аўніёнскія папы ў той час былі мацнейшымі, і іх войскі часта гаспадарылі ў Рыме. Папа Урбан VI нават мусіў уцякнуць з Рыму ў Геную.

Каталіцкі раскол вельмі непакоіў вернікаў - як простых людзей, гэтак і феадалаў. Тыя заклікалі папаў замірца, разам пайсці ў адстаўку і потым выбраць новага, адзінага Папу. Французскі кароль у пачатку XV ст. абвясціў пра свой нейтрапаліт і адмовіўся ад падтрымкі Аўніёнена. Яго падтрымалі кіраўнікі Чэхіі, Венгрыі і Навары. Кардыналы абодвух папаў пачалі паміж сабою перамовы аб аб'яднанні і склікалі ў 1409 г. у Пізе сабор, куды прыехалі не толькі духоўныя іерархы, але і прадстаўнікі свецкіх уладаў, асобных гарадоў і ўніверсітэтаў. Сабор пазбавіў пасад папаў як у Рыме, так і ў Аўніёнене і абраў агульнага Папу *Аляксандра V*. Але папы не пайшли ў адстаўку, і на свете стала трох пап (трэці - Аляксандар Пізанска). Пасля смерці Аляксандра V трэцім папам стаў *Іаан XXIII*.

4. Канстанцін сабор (1414-1418 гг.) і саборны рух

Ініцыятарам склікання Канстанцінскага сабора стаў імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі *Сігізмунд*. Ён настаяў, каб гэты сабор склікаў Папа *Іаана XXIII*, які і прысутнічаў на гэтым саборы. Рымскі Папа Рыгор XII прыслалаў ліст аб сва-

Алег Трусаў

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

ім адраченні і атрымаў званне кардынала. Бенедыкт XIII - папа з Аўніёнена - адмовіўся ад апраўдання, і яго пазбавіў пасады Канстанцінскага сабора. Ён не пагадзіўся з гэтым, але мусіў з Аўніёнена ўцякнуць у Іспанію, дзе і памёр. Іаана XXIII таксама адправіўся ў адстаўку. Новым, адзінам Папам у 1417 г. сабору Канстанцінскага сабора не паслухаліся і праводзілі пасяджэнні далей без яго. Яны стварылі некалькі камісій, якія ісцілі амбажоўвалі ўладу Папы і браў ў свае рукі асноўныя прыбылкі царквы. Папу пакідалі толькі даходы ад яго ўласнай дзяржавы.

У часы "вялікага расколу" ў каталіцкай царкве некаторыя дзяячы выступілі за абмежаванне манархічнай улады Папы. Яны лічылі, што найвышэйшим органам улады ў каталіцкай царкве павінен быць сабор, а яго раашэнні мусіць быць абавязковым і для Папы. Таму гэты рух і атрымаў назыву "саборнага". Прыхільнікамі "саборнага руху" былі розныя людзі, сярод іх і прадстаўнікі вышэйшага духавенства, і ўніверсітэцкія прафесары, і багасловы, і некаторыя свецкія кіраўнікі. Яны падзяліліся на памяркоўных і радыкалаў.

Памяркоўная прызнаўвалі ўсяленскі сабор як найвышэйшую інстанцыю ў каталіцкай царкве, якая можа адправіць у адстаўку Рымскага Папы.

Але ў штодзённым духоўным жыцці каталікоў іх кіраўнікі па-ранейшаму заставаліся Папа. Радыкалы ішлі далей і патрабавалі зрабіць дэмократычным усё кіраванне царквою, а Папа меўся быць толькі галоўным царкоўным чыноўнікам, якім кіруе сабор.

На Канстанцінскім саборы прыхільнікі саборнага руху дасягнулі пэўных поспехаў. Было пастаноўлене абвясціць Канстанцінскі сабор усяленскім, а выкананне яго раашэння - абавязковым для ўсіх. Апроч таго, удзельнікі дамовіліся аб скліканні наступных усяленскіх сабораў і вызначылі канкрэтныя даты іх правядзення. Аднак гэтыя тэрміны выкананыя не былі. Эпідэмія чумы перашкодзіла правесці чарговы сабор у 1422 г., і наступны сабор быў скліканы Папам толь-

кі ў 1431 г. у Базелі.

Спачатку на Базельскім саборы мелі перавагу прыхільнікі саборнага руху. Гэта, відавочна, не спадабалася Папу *Яўгену IV*, і ён распусціў сабор. Аднак удзельнікі сабору Папу не паслухаліся і праводзілі пасяджэнні далей без яго. Яны стварылі некалькі камісій, якія ісцілі амбажоўвалі ўладу Папы і браў ў свае рукі асноўныя прыбылкі царквы. Папу пакідалі толькі даходы ад яго ўласнай дзяржавы.

Паступова саборны рух аслабеў. У 1460 г. Папа *Піл II* у сваёй буле асудзіў яго як з'яву і паверзіў ранейшы пастулат, што ўлада ў царкве належыць не сабору, а толькі Рымскаму Папу як пераемніку апостала Пятра. Гэтая була фактычна забараніла саборны рух у каталіцкай царкве.

Пасля ліквідацыі туркамі Візантыйскай сітуацыі ў хрысціянскім свеце раптоўна змянілася, бо змяніўся і сам каталіцкі свет. У рамках адзінай каталіцкай царквы ў асобных дзяржавах пачынаюць узініцаў царквы нацыянальных цэркви. Іх духавенства - і, галоўнае, вернікі - у першую чаргу лічылі сябе падданымі сваіго карала і толькі потым - папскага стальца. Нацыянальна-дзяржаўныя цэркви раней за іншых узінілі ў Англіі і Францыі. Першымі сваю аўтанаўмі ў межах адзінай каталіцкай царквы абвясцілі французы ў 1438 г. на саборы французскага духавенства. Кароль Карл VII падтрымаў іх і сваім распаряджэннем надаў гэтому раашэнню сілу дзяржаўнага закона.

Улада Рымскага Папы ў краіне была абмежавана, а роля карала ў духоўных справах павялічылася, бо кароль цяпер мог даваць свае рэкамендацыі пры выбарах духоўных асоб рознага рангу. У Англіі яшчэ ў 1351 г. папам было забаронена прызначаць духоўных асоб і даваць апошнім бенефіцы ў выпадку, калі тыя былі іншаземцамі. У 1398 г. англійскі ка-

тапіцкай і праваслаўнай. Візантыйцы прызналі вяршэнства Папы і прынялі некаторыя каталіцкія дорматы веры. На працягу наступных шасці гадоў быў падпісаны падобны уніз з маранітамі і егіпецкімі коптамі. Аднак насельніцтва Візантыйскай і іншых праваслаўных краін унію не прызнала. У 1443 г. у Іерусаліме троі правааслаўныя патрыярхі, іерусалімскі, александрыйскі і антыяхійскі, асудзілі унію і таксама заклікалі вернікаў яе не прызнаваць.

Паступова саборны рух аслабеў. У 1460 г. Папа *Піл II* у сваёй буле асудзіў яго як з'яву і паверзіў ранейшы пастулат, што ўлада ў царкве належыць не сабору, а толькі Рымскаму Папу як пераемніку апостала Пятра. Гэтая була фактычна забараніла саборны рух у каталіцкай царкве.

Пасля ліквідацыі туркамі Візантыйскай сітуацыі ў хрысціянскім свеце раптоўна змянілася, бо змяніўся і сам каталіцкі свет. У рамках адзінай каталіцкай царквы ў асобных дзяржавах пачынаюць узініцаў царквы нацыянальных цэркви. Іх духавенства - і, галоўнае, вернікі - у першую чаргу лічылі сябе падданымі сваіго карала і толькі потым - папскага стальца. Нацыянальна-дзяржаўныя цэркви раней за іншых узінілі ў Англіі і Францыі. Першымі сваю аўтанаўмі ў межах адзінай каталіцкай царквы абвясцілі французы ў 1438 г. на саборы французскага духавенства. Кароль Карл VII падтрымаў іх і сваім распаряджэннем надаў гэтому раашэнню сілу дзяржаўнага закона.

Улада Рымскага Папы ў краіне была абмежавана, а роля карала ў духоўных справах павялічылася, бо кароль цяпер мог даваць свае рэкамендацыі пры выбарах духоўных асоб рознага рангу. У Англіі яшчэ ў 1351 г. папам было забаронена прызначаць духоўных асоб і даваць апошнім бенефіцы ў выпадку, калі тыя былі іншаземцамі. У 1398 г. англійскі ка-

тапіцкай і праваслаўнай. Візантыйцы прызналі вяршэнства Папы і прынялі некаторыя каталіцкія дорматы веры. На працягу наступных шасці гадоў быў падпісаны падобны уніз з маранітамі і егіпецкімі коптамі. Аднак насельніцтва Візантыйскай і іншых праваслаўных краін унію не прызнала. У 1443 г. у Іерусаліме троі правааслаўныя патрыярхі, іерусалімскі, александрыйскі і антыяхійскі, асудзілі унію і таксама заклікалі вернікаў яе не прызнаваць.

Паступова саборны рух аслабеў. У 1460 г. Папа *Піл II* у сваёй буле асудзіў яго як з'яву і паверзіў ранейшы пастулат, што ўлада ў царкве належыць не сабору, а толькі Рымскаму Папу як пераемніку апостала Пятра. Гэтая була фактычна забараніла саборны рух у каталіцкай царкве.

Пасля ліквідацыі туркамі

Візантыйскай і праваслаўнай. Візантыйцы прызналі вяршэнства Папы і прынялі некаторыя каталіцкія дорматы веры. На працягу наступных шасці гадоў быў падпісаны падобны уніз з маранітамі і егіпецкімі коптамі. Аднак насельніцтва Візантыйскай і іншых праваслаўных краін унію не прызнала. У 1443 г. у Іерусаліме троі правааслаўныя патрыярхі, іерусалімскі, александрыйскі і антыяхійскі, асудзілі унію і таксама заклікалі вернікаў яе не прызнаваць.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Була - пасланне, зварот Рымскага Папы, змацаваная круглай пячаткай.

Дамініканцы - сябры манаскага каталіцкага ордэна, заснаванага ў XIII ст. манахам Дамінікам дзеля змагання з эрэтыкамі. Дамініканцы кіравалі інквізіцыяй.

Канклія - сход кардыналаў, на якім выбіраюць новага Папу.

Канкардат - дамова паміж кіраўніцтвамі пэўнай дзяржавы і Рымскім Папам або прынцыпах дзейнасці каталіцкай

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ

Алькабала - падатак на здзелкі, звязаныя з адчужэннем нерухомасці.

Гранд - магнат, багаты феадал.

Ідаляга - іспанскі шляхціц, які служыў у карала, ці багатага феадала.

Інквізіцыйны tryбунал - іспанская інквізіція, якая вяла пераслед габрэй, мусульман і ерэтыкоў.

Маўр - мусульманін, жыхар Гранадскага эмірата.

Марыск - мусульманін, які перайшоў у хрысціянства.

Каравела - марскі карабель, які ў XV ст. меў дзве або тры мачты і даўжыню ад 20 да 25 м.

Картэсы - орган са-слоўнага прадстаўніцтва ў каралеўствах Пірэнейскага паўвострава.

Факторыя - гандлёвыя пасёлак еўрапейскіх купцоў у каланіяльных краінах.

Эльдарада - міфічная краіна, багатая на золата і каштоўныя камяні, якую шукалі на

тэрыторыі Лацинскай Амерыкі іспанскія заваёўнікі.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

1385-1433 гг. - уладаранне Жуана I, партугальскага караля.

1415 г. - захоп партугальцамі Сеўты.

1451-1506 гг. - Хрыстафор Калумб.

1469 г. - шлюб Фердынанда Арагонскага і Забелы Кастильскай. Утварэнне Іспаніі.

1479 г. - Кастильская Арагонская унія.

1480 г. - стварэнне інквізіцыйнага tryбунала ў Іспаніі на чале з Тарквемадам.

1488 г. - адкрыццё партугальцамі мыса Добрай Надзеі.

1492 г. - падзенне Гранадскага эмірата і завяршэнне Рэканкісты.

1492-1503 гг. - чатыры экспедыцыі Калумба, адкрыццё Амерыкі.

1498 г. - адкрыццё марскога шляху з Еўропы ў Індію Васка да Гамам.

1500 г. - адкрыццё партугальцамі Бразіліі.

гатыя людзі Італіі, ад каралёў і рыцараў да сялян і рамеснікаў.

Джота дзі Банданэ (1266-1337) - мастак, папярэднік рэалізму ў італьянскім жывапісе. Галоўная праца яго жыцця - роспіс Капэль дэль Арэна ў Падуі (1304-1306 гг.). Ён паўнавартасна ўвёў жывапіс інтэр'ер і ўмела выяўляў трохмерную простору.

Эпоху, калі жылі і працавалі вышэйзгаданыя асобы, называюць *Протарэнесансам*, ці *Перададраджэннем*. Уласна Рэнесанс падзяляюць на тры этапы: *Ранні* (другая палова XIV-XV стст.), *Высокі* (канец XV - пачатак XVI стст.) і *Позні* (XVI - першая палова XVII

Венеры (1485 г.). Да найбуйнейшых геніяў Рэнесансу адносяць *Леонарда да Вінчы* і *Мікеланджэла Буанароці*.

Самым універсальным геніем у гісторыі чалавечтва прынята лічыць *Леонарда да Вінчы* (1452-1519), які праявіў сябе ў розных сферах мастацтва, науки, музыкі, астрономіі і механікі. Леонарда жыў у розных італьянскіх гарадах (Фларэнцыі, Мілане, Венецыі і Рыме), а скончыў сваё жыццё ў Францыі. Пасля сябе ён пакінуў мноства праектаў розных тэхнічных прыладаў і механізмаў, у тым ліку падводнай лодкі, танка, лятальных апаратаў, вадалазнага касцюма і парашута.

чэра" для рэфектарыя (трапезнай) міланскага дамініканскага кляштара, а ў 1503 г. стварыў свой галоўны шэдэўр, партрэт "Мона Ліза" ("Джаконда").

Кароль Францыі Францішак I лічыў яго першым каралеўскім мастаком, архітэктарам і інжынерам. Леонарда да Вінчы лічыцца заснавальнікам "Высокага Адраджэння", які пакінуў пасля сябе групу вучняў, што склала т. зв. "Ламбардскую школу".

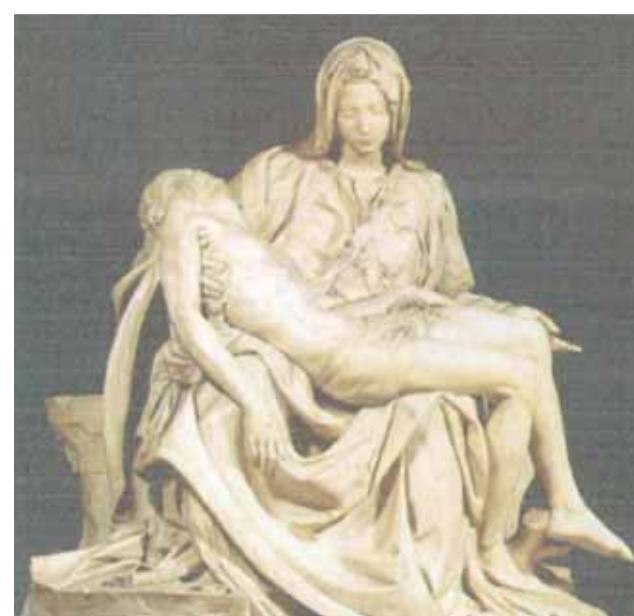
Яшчэ адзін геній Рэнесансу - *Мікеланджэла Буанароці* (1475-1564), скульптар, мастак, архітэктар і паст. У маладыя гады ён засведчыў сябе як выдатны разьбяр дзяяч, такім кампазіцыям, як "Бахус" і "П'ета".

2. Пачатак Паўночнага Рэнесансу

Паўночным Адраджэннем называюць рэнесансавую культуру XV - пачатку XVII стст. у краінах Еўропы, што знаходзіцца на поўнач ад Italii. Гэтая культурніцкая з'ява

Леонарда да Вінчы. Дама з гарнастаем, 1485-1490 гг.
Музей у Кракаве.

Мікеланджэла. П'ета, 1498-1501 гг.

ва ўзнікла на сто гадоў пазней, чым у Italii, але была больш разнастайнай. Яна спалучалася з сярэднявечнымі традыцыямі і магутнымі рэлігійнымі (рэфарматарскімі) і нацыянальнымі рухамі.

Як і ў Italii, у культуре паўночных краін сярод розных мастацкіх накірункаў прапаважаў жывапіс. Найбольш яскрава гэта праявілася ў Нідэрландах і Нямеччыне. У мастацтве Поўначы адчуваеца моцны ўплыў готыкі і яе эвалюцыя ў бок свецкай культуры.

Мастакі Нідэрландаў і

Агульнаеўрапейскую вядомасць набыў нямецкі мастак, тэарэтык мастацтва Альбрэхт Дзюрэр (1471-1528). У яго творах шмат фантастычных вобразуў алегорый.

(Працяг у наст. нумары.)

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Данте, Петrarка, Бакача - пачынальнікі гуманізму.
(Дж. Вазары, 1544 г.).

стст.).

Сандра Батычэлі (каля 1445-1510) стварыў алегарычныя палотны з глыбінным гуманістычным сэнсам, "Вясна" (1482 г.) і "Нараджэнне

З маладых гадоў Леонарда актыўна займаўся жывапісам, і яго карціны сёння можна ўбачыць у розных музеях свету.

У 1498 г. ён намаляваў вялізную фрэску "Тайная вя-

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У першую чаргу гэта серыя гравюра "Anakaliscis", створаных ў 1498 г. Вялізным дасягненнем сусветнай графікі з'яўляюца некалькі сотняў гравюр Дзюрэра. Вядомы ён і сваімі жывапіснымі палотнамі.

Альбрэхт Дзюрэр. Аўтапартрэт, 1500 г.

Стваральнікамі нідерландскай школы рэнесансавай музыкі былі кампазітары Ян Окегем (каля 1420-1495), Якаб Обрэхт (каля 1450-1505), Жакен Дээр (каля 1450-1521) - аўтары месаў і песень, майстры поліфаниі, у творах якіх адчуваўся ўплыў народнай харавой культуры.

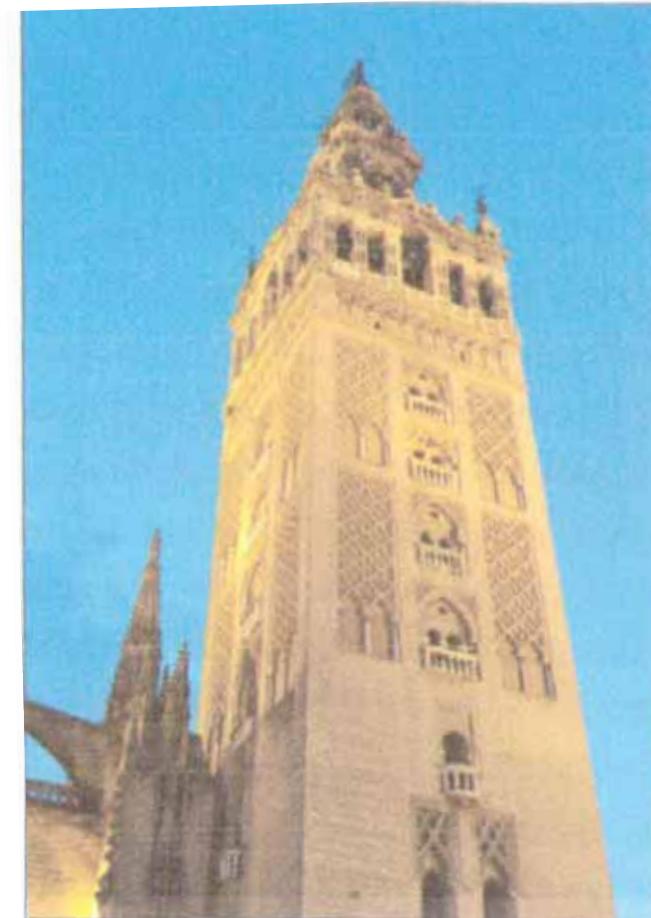
3. Змена ў архітэктуры Еўропы ў XIV-XV стст.

З XIV ст. у гарадах мураванае будаўніцтва выходзіць на пядрні план. З каменю і цэглы пачынаюць будаваць жылыя дамы, што, безумоўна, было прагрэсам, асабліва з улікам тады шматлікіх гарадскіх пажараў. Ужо ў XV ст. у Фларэнцыі мураваныя дамы пераважалі над драўлянымі. Шмат мураваных будынкаў у гэты час з'яўлялася і ў Парыжы. А вось у Лондане цаглянае будаўніцтва пашырылася толькі ў XVI ст. У XIV-XV стст. у Еўропе пачала ўжывацца дахоўка, новы матэрыял для накрыцця дахаў, які не баяўся ні агню, ні вільгагі. Паколькі зямля ў гарадах была вельмі дарагою, то там будаваліся дамы на некалькі паверху з глыбокімі сутарэннямі пад домам. Падлогі дамоў на першым паверсе былі земляныя. Узімку іх засцілалі сенам, а ўлетку - духмянай травою. На верхніх паверхах падлога была драўлянаю, але, пачынаючы з XIV ст., у багатых палацах з'явіўся паркет. Пакой аздаблялі дыванамі, якія вешалі на сцены або сцялілі на сядзенні. У XV ст. у гарадах Італіі дываны з'яўліся і на падлозе.

У XV ст. з'яўліся шпалеры, якімі аздаблялі інтэр'еры будынкаў. Гэта

былі аксаміт, шоўк, атлас, ада- машак, парча і цінёная скора. У Фландрый ў гэты час з'яўліся габелены, на якіх асноўнымі сюжэтамі былі сцэны з антычнай і біблійнай міфалогіі ды розныя гісторычныя падзеі. Існавалі і тканевыя шпалеры (*мільфрэры*) з малаўнічымі сцэн-

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

Званіца сабора ў Севілі, XII-XIII стст. Сучаснае фота.

мпазіцыі і гербы ўладальнікаў дома. Водаправод і каналізацыя ў дамах адсутнічалі. Ваду ў асноўным бралі з калодзежаў, выкапаных у дварах. З XIII ст. у гарадах з'яўліся *грамадскія лазні*, дзе мужчыны і жанчыны часта мыліся разам. Мэблі была вельмі простай - сталы, лавы ці ўлонны, і куфры. Гаспадар дома меў асобнае крэсла, што падкрэслівала яго асаблівістустан у сям'і. Галоўны элемент інтэр'еру - гэта ложак, які ў багатых дамах меў шырыню да 4 метраў. Зверху ложак закрываў *балдахін*, што абараняўся на калонкі. У XV ст. на вуліцах Фларэнцыі з'яўліся першыя ліхтары.

Пачынальнікам рэнесансавай архітэктуры быў вышэйгаданы архітэктар Філіп Брунэлескі, які дэталёва распрацаваў законы лінейной перспектывы. Брунэлескі ў сваім будаўніцтве вярнуўся ўжытак такіх элементаў антычнай спадчыны, як калоны, пілястры і аркі (выгбы).

У другой палове XV ст. адным з найбуйнейшых італьянскіх дойлідаў эпохі Рэнесансу быў Леон Батыста Альберці (1404-1472). У сваіх праектах ён знайшоў кампраміс паміж ужо існуючымі традыцыямі звычайнай гарадской забудовы і новымі архітектурнымі прыёмамі, што вынайшоў Брунэлескі.

У архітэктуры збудаваных ім палацаў адсутнічаў калоны і паўкалоны, але вобраз антычнай архітэктуры ўласцівы працэльфы плоскіх пілястраў і антаблементаў. Таксама Альберці ўпершыню выкарыстоўваў члененне трох ярусau фасада палаца Ручэлі ў Фларэнцыі пілястрамі розных ордараў. У канцы XV ст. рэн-

есанская тыпі будынкаў - гарадскія палацы і загарадныя вілы з'яўляюцца ў розных абласцях Італіі. Вылучаецца свайгі асаблівасцю архітэктура Венециі, дзе гатычная традыцыя спалучана з рысамі Рэнесансу.

У дойлідстве паўночных краін Еўропы ў XIV-XV стст. панавала гатычная архітэктура, якая дасягнула свайго росквіту і атрымала прыгожую назыву "полымянія". У гэты час былі дабудаваны шмат якія гатычныя саборы, у тым ліку і вышэйгаданы славуты сабор Парыжскай Божай маці.

Пэўную асаблівасць мела іспанская готыка, якая ў XIV-XV стст. была насычана элементамі маўрытанскага стылю. Іспанскія касцёлы часта перабудоўваліся з мячэцяў. Напрыклад, званіца сабора ў Севілі - гэта перабудаваны мінарэт. Тут існаваў асобны архітектурны стыль "мудэхар" (мусліманскі), калі архітэктары-арабы будавалі з цэглы касцёлы з маўрытанскім скляпеннямі.

Сваю нацыянальную асаблівасць атрымала і гатычна архітэктура Вялікага Княства Літоўскага. У другой палове XV - пачатку XVI стст. склалася беларуская готыка, якая мела свае асаблівасці. Гэта - шырокое ўжыванне вялікамернай цэглы-пальчаткі, арыгінальная планіроўка замковых вежаў - восьміграннія верхнія паверхі паставлены на прамавугольныя ніжнія, арнаментальная матывы на сценах будынкаў, выкладзены з цёмнай (перапалейнай) цэглы-клінкера і існаванне абарончых храмаў-цвердзяў. На тэрыторыі Беларусі ў гатычным стылі будаваліся і праваслаўныя храмы,

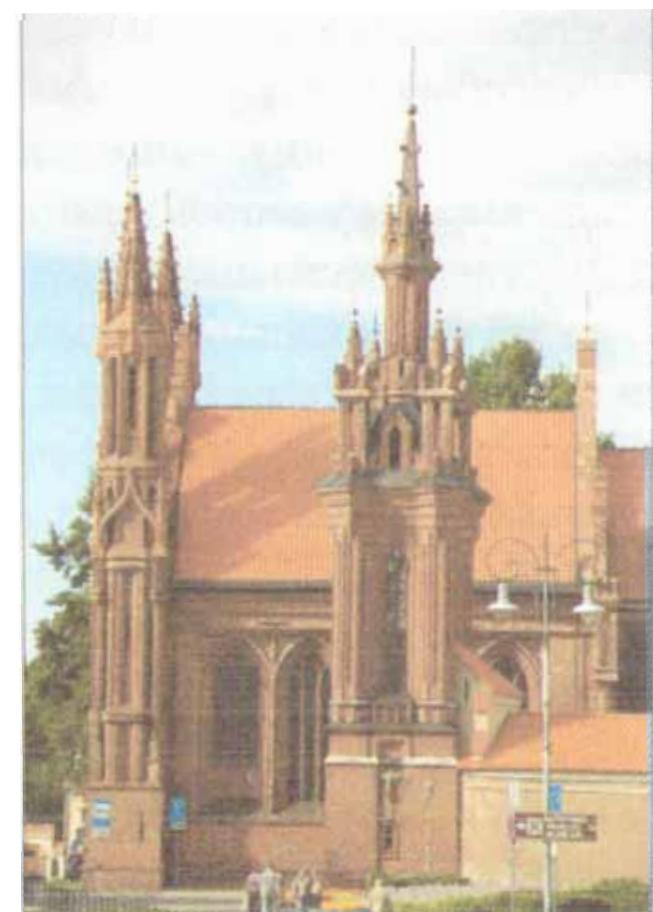
і будаўнікі з Італіі ды іншых краін.

4. Развіццё науку і тэхнікі

У эпоху Адраджэння філософія і наука паступова адыходзяць ад тэалогіі і схаластыкі. Узнікаюць такія пыні, як "філософская антрапалогія" - вучэнне пра чалавека, яго сутнасць і прызначэнне ў свеце, і "філософія гуманізму", у якой чалавек разглядаецца як найвышэйшая каштоўнасць. У гэты час, акрамя грамадзянскага гуманізму, узімае і другі яго напрамак - элікурэйскі. Яго стваральнікам у першай палове XV ст. быў *Ларэнца Вала*. Ён жыў і працаваў у Мілане, Неапалі, Павіі і Рыме, дзе быў сакратаром папскай куры. Ён крэтыкаў існаванне манаства і лічыў свецкую культуру і хрысціянскую рэлігію незалежнымі сферамі. Мараль Ларэнца Вала несла свецкі і антыаскетычны характар, апраўдвалі чалавечыя радасці жыцця і супярэчыла прынцыпам афіцыйнай каталіцкай маралі. Гэта вельмі не падабалася клерыкам, і ў 1444 г. Валу прыпяягнулі да суда інквізіцыі, ад пры-

Фасад палаца Ручэлі ў Фларэнцыі (арх. Леон Батыста Альберці, 1446-1451 гг.).

Касцёл св. Ганны ў Вільні, 1495-1500 гг. Сучаснае фота.

што вылучае праваслаўную беларускую архітэктуру з ліку іншых адпаведных напрамкаў у Еўропе. Традыцыйная готыка знайшла таксама сваё ўласцівітэц, наўпрывесці, на першы раз у знакамітым касцёле св. Ганны ў Вільні, якому прысвяціў свой вядомы верш класік нашай паэзіі Максім Багдановіч.

У гэты час, асабліва ў другой палове XV ст., традыцыі познайшы заходненеўрапейскай готыкі можна прасачыць у Ноўгарадзе і Маскве, куды былі запрошаныя архітэктыры

суду якой яго, аднак, вызваліў кароль Неапалі.

Яшчэ адна філософская пыні атрымала назыву "пантэізм". У ёй Бог - гэта прырода, і ён не можа існаваць за яе межамі. Выдатным мысліаром эпохі Рэнесансу быў *Мікола Кузанскі* (1401-1464), нямецкі філософ, тэолаг і палітычны дзеяч. Ён стаяў на пазіцыях "пантэізу", першы склаў геаграфічную карту Еўропы і прапанаваў рэформу юліянскага календара.

(Працяг у наст. нумары.)

(Заканчэнне. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

У XIV - XV стст. царкva паступова страчвае сваю манаполію ў духоўным жыцці, а ўніверсітэты робяцца цэнтрамі інтэлектуальнага жыцця. У канцы XV ст. у Еўропе працавала 69 універсітэтаў. Выкладанне ў іх ішло на лацінскай мове, што рабіла адукцыю з'явай універсалнай. Сярод студэнтаў пераважалі людзі сярэдніх пластоў грамадства, з большага дзеци гардзян. Пры ўніверсітэтах ствараліся бібліятэкі, і была наладжана сістэма перапісвання кніг. Так,

Ёган Гутэнберг

бібліятэка Сарбоны ў Парыжы ў сярэдзіне XIV ст. мела 1720 тамоў рукапісных кніг. У XV ст. з'явілася кнігадрукаванне, што выклікала істотны змены ў адукцыі. У 1423 г. галандзец Костэр прыдумаў шрыфт для друкавання кніг з драўляных літар, але гэта не было эфектуна. У 1445 г. нямецкі майстар-ювелір Ёган Гутэнберг прыдумаў металічны наборны шрыфт і неўзабаве запусціў друкарскі варштат.

Да 1500 г. друкарні існавалі ўжо ў 260 гарадах Еўропы, іх колькасць складала 1050. З іх 532 друкарні знаходзіліся ў Італіі. Усе кнігі, надрукаваныя ў Еўропе да 1500 г. называюцца інкунабуламі. Цяпер вядома каля 40 тысяч называюцца такіх выданняў. Англійскі філософ Рэнесансу Фрэнсіс Бэкан аднёс вынаходніцтва кнігадрукавання, пораху і компаса да найлепшых дасягненняў тагачаснага чалавечтва.

У сялянскім побыце да XIV ст. пераважаў драўляны і алавяны посуд. У краінах усходніх і паўднёвай Еўропы - гліняны (керамічны). У XIII-XIV стст. пачынаеца масавы выраб шклянога начыння. Самы знакаміты посуд выраблялі венецыянцы. Яны ж першымі пачалі вырабляць і прадаваць шклянныя лістэркі. У XV ст. з'явіўся фаянсавы посуд, назవаны ў гонар горада Фаэнцы ў Італіі, дзе яго выраблялі ўпершыню ў Еўропе. У XV ст. у Фларэнцы з'явіўся ва ўжытку першы чатырохзубы відэльцы. У гэты часы ў Еўропе з'явіўся таверны, корчмы

Гісторыя сярэднявечнай Еўропы (V - XV стагоддзі)

і заезныя дамы, дзе людзі маглі весела правесці свой вольны час, у tym ліку падчас падарожжа.

У XIV - XV стст. еўрапейцы вынайшлі агнепальную зброю, дзякуючы якой здолелі захапіць увес свет. У першую чаргу - гэта гарматы розных

асноўныя тэрміны палітычнай еўрапейскай культуры - такія, як дэмакратыя, рэспубліка, дэспатыя і імперыя - грэцкага альбо лацінскага паходжання. Сам тэрмін "культура" паходдзіць з лацінскай мовы.

Хрысціянская рэлігія вырасла таксама на античнай глебе. Яе да XV ст. устрыйвалі праз Рым і Візантыю амаль усе народы Еўропы. Хрысціянства зрабілася важнай складовай часткай еўрапейскага свету. Падзел на каталіцкую і праваслаўную цэрквы ісцотна адбіўся на лёсах Еўропы. Да канца XII ст. у Еўропе захоўвалася познанія раўнага паміж католізмам і праваслаўем. Пры гэтым значную частку Іспаніі займалі мусульмане, а на поўдні і поўначы жылі народы, якія былі язычнікамі.

У XIII ст. сітуацыя ў Еўропе кардынальна змянілася. Спачатку немцы з'яўліся ў Прыбалтыцы і Пруссіі. Адначасова, падчас чацвёртага крыжовага паходу, крыжаносцы захапілі Констанцінопаль і стварылі Лацінскую імперыю. Бітва на рацэ Калыці распачала вялізную экспансію ў Еўропу язычніку - мангола-татараву. У выніку іх заваяванняў частку Еўропы заняла Залатая Арда, якая ў XIV ст. прыняла іслам.

У цэнтры Еўропы з'яўлілася новая дзяржава - Вялікае Княства Літоўскае, першая краіна на кантыненце, дзе напачатку існавалі адначасова дзве дзяржаўныя рэлігіі - язычніцтва і праваслаўе. Толькі ў нашай сталіцы Вільні ў XIV ст. (да Крэўскай уніі) можна было пабачыць праваслаўную царкву, каталіцкі касцёл і язычніцкае капішча са святым дубам і ахвярным агнём. Менавіта адсюль ідуць вытокі нашай рэлігійнай талерантнасці, якую не здолеў пераадолець Ягайла, затое ўмацаваў Вітаўт, які запрасіў на пастаўленне жыхарства ў ВКЛ і ўзведзеў мусульман-сунітаў.

Як адзначаюць мовазнаўцы, ужо ў Дагаворнай грамаце смаленскага князя Мсціслава Давыданіча з Рыгай і Гоцкім берагам (1229 г.) выразна праглядаюцца рысы жывой беларускай мовы, істотна адрозні ад пісьмовай царкоўнаславянскай.

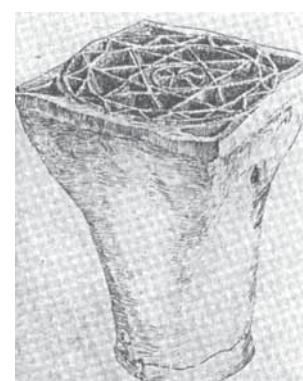
У гэты самы час у праваслаўных храмах суседній Масковіі ўсе мусілі маліцца за здароўе ханаў Залатой Арды, ды іх сем'яў. ВКЛ у XIII - XV стст. стала фарпостам хрысціянскай еўрапейскай цывілізацыі на мяжы з мусульманскай еўразійскай цывілізацыяй. Залатой Арды. Пачалося змаганне за землі былой Кіеўскай Русі, якое ішло з пераменным поспехам. У часы Альгерда, пасля бітвы на Сініх Водах, значная частка Ўкраіны разам з Кіевам увайшла ў склад ВКЛ, а Вітаўт, далучуўшы да сваёй дзяржавы Вялікае Княства Смаленскіе і іншыя невялікія княствы, максімальна пашырыў на Ус-

5. Узнікненне ўсходнеславянскай і еўразійской цывілізацій (замест заключэння)

Да канца XV ст. канчаткова сфармавалася еўрапейская цывілізацыя, якая грунтуетца на античнай спадчыне. Еўрапейская адукцыя будавалася на вывучэнні старожытных грэцкіх і лацінскіх аўтараў.

Алег Трусаў

Кратавая кафля з Беларусі (вышыня 17,5 см), XV ст. (з матэрыялаў раскопак аўтара).

ход межы хрысціянскай цывілізацыі.

На тэрыторыі ВКЛ сфармавалася ўсходнеславянская хрысціянская цывілізацыя, дзе існавалі каталіцкая і праваслаўная царква, дзейнічала ў якасці адзінай дзяржаўной старабеларускай (яна ж старабеларуская) мова з кірлічным алфавітам і высокай мастацкай культурай. Навукоўцы лічаць, што гэтая цывілізацыя існуе больш за васемсот гадоў, прычым тэрыторыя расселення славян тут ісцотна не змянілася, а судансіны славянскіх народоў да іншых этнічных груп на Беларусі знаходзіліся ў прaporцы 30:1, а на тэрыторыі Украіны - 24:1. Судносіны вернікаў-хрысціян да вернікаў-мусульман на Беларусі складаюць 90:1, а на Украіне - 27:1.

Пасля 1480 г., пасля канчатковага выхаду са складу Залатой Арды Вялікага Княства Маскюскага сітуацыя на ўсходзе Еўропы кардынальна змянілася. Узнікла новая хрысціянская дзяржава, якая пачала імкліва пашыраць свой уплыў на бытлай землі Залатой Арды, населенія мусульманамі. Дайшоўшы да Ціхага акіяна і захапіўшы Аляску, Расія (існуе з 1497 г.) з'яўляецца великай еўразійскай цывілізацыяй, што мае за сабою пяць стагоддзяў развіція. За гэтыя часы яе тэрыторыя павялічылася ў дзясяткі разоў, і на ёй жыве вялікая колькасць неславянскіх народаў фіна-ўгорскага і цюркскага паходжання. Судносіны славян і неславян на тэрыторыі Расіі, паводле стану на 2010 г. выгляджаюць як 4,8:1 (славяне - 82,7 %, іншыя - 17,3 %). Пад уздзеяннем дзмаграфічнага фактару за апошнія гады колькасць неславянскага насельніцтва Расіі павялічваецца ў парадунні са славянскім.

Судносіны вернікаў-хрысціян Расіі і вернікаў-мусульман - 7:1, што няможна паўнацца з Беларуссю і Украінай. У сучаснай Расіі аднаўлялася еўразійская ідэалогія, вытокі якой сягаюць у XIX ст. Рускі гісторык Мікалай Данілевіч разглядаў Расію як аснову цывілізацыі, якая павінна асіміляваць Еўропу; заўклікай славян вызваліцца з-пад

турэцкага і германскага ўпływu і ўтварыць Славянскую імперию. Жаданне захапіць Басфор і Дарданэлы разам з Канстанцінопалем уцягнула Расійскую імперию ў Першую сусветную вайну, якую яна прыграла і зникла з карты Еўропы.

Аднак ідэалогію еўрапеанізму ў першай палове XX ст. праявлявалі развіваць рускія эмігранты на Захадзе і некаторыя сучасныя савецкія і сённяшнія расійскія навукоўцы. Так, вядомы гісторык-этнолаг Леў Гумілёў сцвярджаў, што "ваенны і палітычны досвед Чынгісхана, які злучыўся з рускім праваслаўем, у XIV ст. даў жыццю Маскоўскай Русі".

Трэба сказаць, што большасць расійскіх навукоўцаў розных палітычных поглядаў разглядаюць Кіеў і Кіеўскую Русь як сваю гістарычную вотчыну. Узінненне незалежнай Украіны са сваім поглядам на гісторыю прыводзіць да думкі, што сучасная Расія не мае ніякага дачынення да Кіеўскай Русі, бо належыць да іншай, еўразійскай, а не ўсходнеславянской цывілізацыі. І, вывучаючы гісторыю еўрапейскага Сярэднявечча, пра гэта трэба заўсёды памятаць.

АСНОЎНЫЕ ТЭРМІНЫ

Банк - установа, дзе ажыццяўляюцца грашовыя аперацыі, аперацыі з золатам, замежнай валютай.

Буржуазія - пануючы клас капіталістычнага грамадства, які валодае сродкамі вытворчасці і выкарыстоўвае наёмную працу.

Інтелігенцыя - асобная група людзей, якія займаюцца разумовай працай.

Лафет - станок, на якім умацоўваецца ствол гарматы.

Рэнесанс (Адраджэнне) - 1) Эпоха Адраджэння (XIV-XVI стст.), час росквіту навук і мастацтваў, які прыйшоў у Еўропе на змену Сярэднявеччу. 2) Архітэктурны стыль эпохі Адраджэння.

Санет - лірычны верш з 14 радкоў, атрымай распаўсюджанне ў эпоху Адраджэння.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ ПАДЗЕІ

1304-1374 гг. - Франческа Петrarка.

1313-1375 гг. - Джавані Бакача.

1377-1446 гг. - Філіпа Брунэлескі.

XV ст. - з'яўленне вулічнага асвятыння (Фларэнцыя), фаянсавага посуду ў Еўропе.

1404-1472 гг. - Леон Батыста Альберці.

1407-1457 гг. - Ларэнца Вала.

Каля 1445 г. - з'яўленне друкарскага станка Ёгана Гутэнберга, пачатак кнігадрукавання.

1452-1519 гг. - Леонарда да Вінчы.

Лідскі замак адраджае эпоху Гедыміна

Да аднаўлення Лідскага замка сур'ёзна прыступілі ў 2010 годзе, хоць першыя крокі па раскручванні гэтага брэнду былі зроблены за пяць гадоў да пачатку глабальных змен. І вось літаральна праз некалькі тыдняў будзе паставлена тойстая кропка ў рэканструкцыі паўночна-усходнай вежы замка. Спецыялісты прагназуюць віток цікавасці турыстаў да гэтага аўтара.

На першым этапе рэканструкцыі аднавілі паўднёва-захаднюю вежу і заходнюю сцяну, добраўпарадковалі тэрыторыю. Потым работы вяліся павольней, але ablічча замка паставіла змянілася. Як гэта часла бывае пры такога роду рэканструкцыях, не абышлося без спрэчак з нагоды з'яўлення на дваровай тэрыторыі будынкаў, якіх там быць не магло. Аднак час паказаў: гістарычныя факты без прывязкі да сучаснага жыцця горада мала што значаць.

Намеснік старшыні Лідскага райвыканкама Віктар Пранюк уважліва сочыць за зменамі што адбываюцца ў замку:

- Завяршаеца трэці пускавы комплекс, які ўключае ў сябе рамонтна-будаўнічыя работы ў паўночна-усходнай вежы замка. Усяго выдзелена 412 тысяч рублёў, з іх 172 тысячы зарабілі на абласным суботніку, 240 тысяч было выдзелена са сродкаў абласной інвестыцыйнай праграмы. Будаўнічыя работы фактычна ўжо завершаны. Ідзе наладка ахойнай і пажарнай сігналізацыі. За час рэканструкцыі некалькі змяніліся нормы і патрабаванні, таму даводзіцца "вяяваць" з прадстаўнікамі МНС. Яны хочуць усталіваць на шляхах выйсцяў дыманепранікальныя дзвёры, якія відаочна не ўліваюцца ў агульную карціну сярэднявечнага інтэр'еру. Таксама будаўнікі працуюць над вырабам медных вадасцёкавых труб. Проста так іх купіць нельга. У сутнасці, на гэтым тыдні застанецца запусціць ацяпленне, каб нашы музейныя работнікі маглі заняцца напаўненнем залаў экспанатамі. Дубовая мэбля замоўлена, частка яе ўжо даставлена. Калі ўсё пойдзе па плане, то да калядных свят адбудуцца ўхочышы.

Застануцца